

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 02937

DENEMARK

I. Silberberg-Cholewa

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

י. זילבערבערג-כאָלעוואַ

✱

דענעמאַרק

דענישע און דעניש-יידישע פּערזענלעכקייטן

י. זילבערבערג—כאלעוואָ

י. זילבערבערג-כאלעווא

דענעמארק

דענישע און דעניש-יידישע פערזענלעכקייטן

פארלאג „המנורה“, תל-אביב

תשכ"ז — 1967

DENMARK

By Israel Cholewa-Silberberg

דענעמארק / ישראל כאַלעוואַ-זילבערבערג

פאַרלאַג „המנורה“, רח' זנגביל 24, תל-אביב, ישראל
„Hamenora“ Publishing House, 24, Zangwill St., Tel-Aviv, Israel

©

Copyright by Israel Cholewa-Silberberg
7601 - 21 Ave., Brooklyn, N.Y. 11214

נדפס בישראל תשכ"ז
Printed in Israel 1967

דפוס „אורלי“, תל-אביב, טל. 32062

מיון אייניקל
מנחם
וואָס באַגערט צו לערנען
אויך יידישע לימודים

אָרְטוֹגֵרָפִי
פֿאַר
דער פֿאַרשטאַנד
פֿון דער
פֿאַרשטאַנד

אַ האַרציקן דאַנק מיינע חברים, שול-טוערס,
וואָס האָבן מיר געהאַלפֿן אַרויסגעבן דאָס בוך.
י. זילבערבערג (ישראל פּאַלעוואַ)

אינהאלט

דייט	
9	דער דענישער קעניג קריסטיאן דער 10טער
16	דענישער קעניג קומט צו דער אזכרה נאך יידישע נאצי־קרבנות
19	טערעזיענשטאט פון שולמית כאלעוואַגוטקין
33	אגע בערטעלסען
40	פאול באַרכסעניוס
45	האַנס קריסטיאן אַנדערסען
68	קאַרין מיכאַעליס
	יידישע מאַטיוון ביי מאיר אהרן גאַלדשמידט, עדוואַרד בראַנדעס און געאַרג בראַנדעס
72	
100	הענרי נאַטאַנסען
120	געאַרג בראַנדעס
133	געאַרג בראַנדעס וועגן ח. נ. ביאַליק
138	קאַרעספּאַנדענץ צווישן הערצלען און בראַנדעסן
145	„געאַרג בראַנדעס און פעטער קראַפּאַטקיין“
154	פּראָפּעסאָר דוד סימאָנסען
158	פּנחס וועלנער
162	יידן אין דענעמאַרק
171	ד״ר רפאל עדעלמאַן

CONTENTS

	The Danish King Christian X
	Theresienstadt
	Meir Aaron Goldschmidt
	Edward Brandes
	Henri Nathansen
	Georg Brandes
	Georg Brandes and Ch. N. Bialik
	Georg Brandes and Theodor Herzl
	Georg Brandes in Warsaw
	Poul Borchsenius
	Aage Bertelsen
	Hans Christian Andersen
	Karin Michaelis
	Prof. David Simonsen
	Pinches Welner
	The Jews in Denmark
	Rafael Edelman

דער דענישער קעניג קריסטיאן דער 10טער

(געבוירן 26 סעפטעמבער 1870, געשטארבן 20 אפריל 1947)

דאס גאנצע דענישע פאלק טרויערט אויף דעם טויט פון זייער באליבטן, כוטיקן און גוטן פאלקס־קעניג קריסטיאן דעם צענטן. זיין נאָמען וועט אויך פאַרשריבן ווערן מיט גילדענע אותיות אין דער יידישער און מענטשלעכער געשיכטע.

אין משך פון דער גאַנצער צייט, וואָס די נאַצישע רוצחים האָבן געבוי־שעוועט אין דענעמאַרק, האָט דער פאַרשטאַרבענער דענישער קעניג, קריסט־יאָן דער צענטער, אָנגעווענדט אַלע מיטלען אָפּצוהאַלטן די נאַצישע באַר־באַרן פון פאַרפּאָלגן און דערנידערליקן די דענישע יידן.

ווען די דייטשן האָבן בדעה געהאַט צו גרינדן אין קאַפּענהאַגן, אין דער הויפטשטאָט, אַ געטאָ און פאַרשיקן אהין אַלע דענישע יידן, האָט דער דענישער קעניג געלאָזט וויסן די נאַציס, אַז אַזוי גיך ווי זיי וועלן דאָס טאָן, וועט ער, און די גאַנצע דענישע קעניגלעכע משפּחה פאַרלאָזן אַמאַליענ־בורג (די וווינונג פון דער קעניגלעכער משפּחה) און זיך באַזעצן אין דער געטאָ צוזאַמען מיט די יידן. דער דאָזיקער ענטפּער האָט פּריטשמעליעט די נאַציס, אַז זיי האָבן אַ צייט לאַנג געלאָזט די יידן פון דענעמאַרק צו רוי.

ביי יעדער געלעגנהייט האָט דער דענישער קעניג קריסטיאָן דער צענטער ארויסגעוויזן זיין אַכטונג און ליבשאַפט צו די דענישע יידן, וועמען ער האָט מיט רעכט באַטראַכט ווי געטרייע און איבערגעבענע בירגער פון לאַנד.

תיכף נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן פאַרכאַפט דענעמאַרק און באַמיט זיך צו זיין גוט און פּריינטלעך אויב נאָר די דענער וועלן קאָאָפּערירן מיט זיי און דערנידערליקן און באַזייטיקן די יידן, האָט דער דענישער קעניג געגעבן אַזאַ עפּנטלעכן פאַטש אין פנים אריין די דייטשן, אַז עס האָט אָפּגע־הילכט ווייט און ברייט.

די דענישע יידן האָבן זיך דעמאָלט גראַד געגרייט צו פייערן דעם הונדערטיאָריקן יוביליי פון דער קאָפּענהאַגענער שול.

עס איז געווען אין אַ שבת, ווען די יידן האָבן זיך פאַרזאַמלט אין שול און געשטאַנען קאָפּ אויף קאָפּ. אויך אין הויף און אין גאַס, וווּ די שול געפינט זיך, זענען געווען פאַרזאַמלט די יידן. אַ טיפּער ערנסט האָט אַלעמען אַרומגענומען. מען האָט שוין געוויסט, וואָס די דייטשן האָבן געטאָן צו די יידן אין פּוילן, מיט דער הילף פון אַ סך פּאָליאַקן, פּלוצלונג האָט אַרומגע-נומען די יידן אַן אומבאַשרייבלעכע פּרייד — דער דענישער קעניג קריסט-יאַן דער צענטער איז אין באַגלייטונג פון דער קעניגין און דעם קרוינפּרינץ פּרעדערק, אַנגעקומען אין שול.

מיט באַדאַכט און דרײַ-אַרץ איז דער קעניג אַרויף אויפן באַלעמער. אין רירנדיקע און האַרציקע ווערטער האָט ער באַגריסט די דענישע יידן צו זייער גרויסן יום-טוב — צו דעם הונדערטיאָריקן יוביליי פון זייער שול. די דייטשן האָבן געקוקט אויף דער דאָזיקער האַנדלונג פון דעם דענישן קעניג ווי אַן אַקט פון באַליידיקונג קעגן דער דייטשער פּאָליטיק בנוגע די יידן. דאָס איז געווען די כּוונה פון דעם דענישן קעניג.

אין אַ צייט אַרום האָט די נאַצישע מאַכט אין דענעמאַרק געצווונגען די דענישע רעגירונג אונטערצושרייבן דעם אַנטי-קאָמיניטערן פּאַקט, וואָס האָט דערקלערט די קליינע דענישע קאָמוניסטישע פּאַרטיי ווי אַן אומגע-זעצלעכע אַרגאַניזאַציע; אין דער אייגענער צייט זענען אויך די דייטשן צוגעשטאַנען צו דער דענישער רעגירונג, אז זי זאָל אויך אונטערשרייבן אַ פּאַקט און דערלויבן צו פאַרפּאַלגן די דענישע יידן און צווינגען זיי צו טראָגן אַ געלן מגן-דוד (זייער צאָל איז געווען עפּעס מער ווי זעקס טויזנט). האָט דאָן דער דענישער קעניג געגעבן די דייטשן אַזאַ ענטפּער, וואָס ווייזט אונדז, אַז קעניג קריסטיאַן האָט באלאַנגט צו די אמתע חסידי אומות העולם. און דער ענטפּער וועט פאַרשריבן ווערן אין אַלע גרויסע און וויכטיקע געשיכטע-ביכער.

מיר גיבן דאָ איבער דעם ענטפּער, ווי דער פאַרשטאַרבּענער קעניג האָט אים ספּאַנטאַן אַרויסגעזאָגט:

„די יידן זענען אַ טייל פון דעם דענישן פּאָלק. מיר האָבן נישט אין אונדזער לאַנד קיין שום יידישן פּראָבלעם, ווייל מיר האָבן זיך קיין מאָל נישט געפּילט נידעריקער פון די יידן. אויב די יידן ווערן געצווונגען צו

דענישער קעניג קריסטיאן דער 10טער

טראגן א געלן מגן-דוד, וועל איך און מיין גאנצע פאמיליע אים טראגן ווי א צייכן פון העכסטער אויסצייכענונג.

קעניג קריסטיאן דער צענטער איז געשטארבן אין עלטער פון 72 יאר, אין סעפטעמבער איז אין גאנץ דענעמארק דער חודש ווען עס פלעגט געפייערט ווערן דער געבוירנטאג פון זייער באליבטן קעניג. אבער אין די פינצטערע היטלער-יארן, ווען די דייטשן האבן אקופירט דענעמארק, איז דער 26-טער סעפטעמבער, דעם קעניגס געבוירנטאג, נישט געפייערט געווארן ווי אן עפנטלעכער פאלקס-יום טוב. בלויז אין זייערע היימען האבן די דענער געטרונקען א „סקאל“, א לחיים פאר זייער באליבטן „קאנע“ (קעניג).

דער שרייבער פון די שורות האט א סך יארן געווינט אין קאפענהאגן און געהאט א מעגלעכקייט צו זען צענדליקער מאל דעם קעניג רייטן איבער די קאפענהאגענער גאסן, ווו קינד-און-קייט האבן אים מיט ליבשאפט באגריסט, און ער האט פאטערלעך יעדן איינציקן אפגעענטפערט.

דאס וואס דער דענישער קעניג, קריסטיאן דער צענטער, האט געטאן פאר די דענישע יידן איז אזא ליכטיק קאפיטל אין דער פינצטערסטער צייט פון אונדזער פאלק, אז ס'וועט געדענקט ווערן לדור-דורות, און די דענישע יידן וועלן דאס דערציילן זייערע קינדער און קינדס-קינדער.

לאמיר דא איבערגעבן בקיצור אזא ווינדערלעך-מענטשלעכע האנד-לונג, געווען איז דאס אין א קאלטן, רעגנדיקן טאג אין אנהייב אקטאבער 1943, ווען די דייטשן האבן געכאפט פינף הונדערט דענישע יידן, וואס האבן נישט באוויזן זיך צו ראטעווען קיין שוועדן צוזאמען מיט די אנדערע זעקס טויזנט יידן. די פינף הונדערט דענישע יידן זענען פארשיקט געווארן קיין טערעזיענשטאט אין דער געטא.

אבער בשעת די אנדערע צענדיקער טויזנטער יידן, וואס האבן זיך געפונען אין דער געטא, זענען געווען פארלאזט פון דער גאנצער וועלט, און די דייטשן האבן אוועקגעשיקט טאג-טעגלעך צו פינף הונדערט (דער נאך טויזנטער) אין די אויוונס פון אוישוויץ, פלעגן דאן די דענישע יידן קריגן רעגלמעסיק צוגעשיקט דורך דער ספעציעלער דענישער קעניגלעך-כער קאמיסיע פעקלעך מיט קאנדענסירטער עסנווארג און זיי האבן זיך נאך געקענט טיילן מיט די אנדערע געטא-יידן.

אבער די גרעסטע איבערראשונג פאר די דענישע יידן אין דער טע-

רעזיענשטאט-געטאָ איז געווען, ווען עס איז פלוצלונג אָנגעקומען אַ קעניג-
לעכע קאָמיסיע פון דענעמאַרק, און נאָך דעם ווי אַלע דענישע יידן זענען
צינויפגערופן געוואָרן פון די נאַציס, האָט די קאָמיסיע געזאָגט צו די יידן:
„דער דענישער קעניג קריסטיאַן דער צענטער שיקט אייך זיין טיפסטן
געפיל פון מיטלייד און הייסט אייך האָבן בטחון און אויסדויער. אייער
היימלאַנד, דענעמאַרק, האָט אייך נישט פאַרגעסן און וועט אייך קיינמאָל
נישט פאַרגעסן“.

ווי דאָס האָט געשטאַרקט דעם געמיט פון די דענישע יידן איז איבער-
ריק צו זאָגן. די דענישע יידן האָבן דערנאָך גענאָסן אַ סך פריווילעגיעס.
זיי האָבן געהאַט אַן אייגענע ביבליאָטעק, אַ קלאַס פאַר די קינדער, און
אַ דאַנק די דענישע יידן, האָט אויך גענאָסן די גאַנצע געטאָ.

די דייטשן האָבן געוויסט, אַז די קעניגלעכע דענישע רעגירונג באַשיצט
יעדן דענישן יידן און זיי האָבן נישט געוואָגט קיין איינעם פון זיי אומצו-
ברענגען; דורך די צוויי יאָר זענען אָבער געשטאַרבן אין טערעזיענשטאָט
עטלעכע און פופציק דענישע יידן. און צווישן זיי אויך מיין ברודער, הערש
פישל כאַלעוואַ, זיי זענען געווען קרבנות פון דעם היטלעריזם.

אין טאָג פון דער באַפרייאונג זענען אָנגעקומען 35 אָמניבוסן, אָנגעפירט
פון שוועדישן רויטן קרייץ, אָבער געשיקט פון דענעמאַרק און אַוועקגעפירט
אַלע דענישע יידן צוריק אין זייער היימלאַנד, דענעמאַרק. דאָס איז געווען
דעם 13-טן אַפּריל 1944.

און פונקט אזוי מענטשלעך ווי עס האָט געהאַנדלט דער דענישער
פאַרשטאַרבענער קעניג בנוגע די יידן פון זיין לאַנד, אזוי האָט אויך גע-
האַנדלט די גאַנצע דענישע באַפעלקערונג און די פרעסע.

די אָנגעזעענסטע דענישע ליבעראַלע צייטונג, „פּאָליטיקען“, האָט דעם
2טן אַקטאָבער 1945, צום ערשטן יאָרטאָג נאָך דער באַפרייאונג, געשריבן
אין איר עדיטאָריעל: „דער צווייטער אַקטאָבער וועט פאַרבלייבן אין דער
געשיכטע פון דענעמאַרק, ווי דער פינצטערסטער און אומגליקלעכסטער
טאָג, ווייל אין יענעם טאָג זענען די דייטשן באַפאלן אומשולדיקע און
פרידלעכע מענטשן, ווי זיי וואַלטן געווען די ערגסטע פאַרברעכער פון
דער געזעלשאַפט. אין מיטן נאַכט האָט מען ארויסגעשלעפט יידישע מענער,
פרויען און אפילו קינדער, ארויסגעשלעפט פון זייערע היימען און זיי דע-

פארטירט פון זייער היימלאַנד בלויז פאַר דעם איינציקן פאַרברעכן, וואָס זיי זענען יידן".

*

קריסטיאַן דער צענטער איז געבוירן געוואָרן דעם 26-טן סעפטעמבער 1870. ער איז געווען אַ זון פון דעם דענישן קעניג קריסטיאַן דעם ניינטן. ער האָט געקראָגן אַ מיליטערישע און אויך אַן אַקאַדעמישע אויסבילדונג. ער איז געווען דער ערשטער פון דעם דענישן קעניגלעכן הויז, וואָס איז געוואָרן אַ סטודענט פון דער קאַפּענהאַגענער אוניווערסיטעט. זיין הויפט-אויסבילדונג איז, פאַרשטייט זיך, געווען אַ מיליטערישע. אין 1898 איז ער געוואָרן אַ קאַפיטאַן און אין 1905 אַן אייבערלייטענאַנט. נאָך זיין זיינדס טויט, קריסטיאַן דעם ניינטן, אין 1906, איז ער געוואָרן גענעראַל-מאַיאָר פון דער בריגאַדע פון דעם אינדזל פּין, דענעמאַרק. ער האָט חתונה געהאַט אין יאָר 1898 מיט דער פּרינצעסין אַלעקסאַנדרינע, אַ טאַכטער פון דעם גרויסהערצאָג פּרידריך-פּראַנץ דער דריטער פון מעקלענבורג-שווערין. נאָך זיין פאַטערס טויט, דעם 14-טן מאי 1912, האָט ער באשטיגן דעם טראָן ווי קעניג קריסטיאַן דער צענטער פון דענעמאַרק.

ער איז געקרוינט געוואָרן אין דעם אמאליענבורגער שלאָס. אין דעם אייגענעם שלאָס האָט קעניג קריסטיאַן דער צענטער, נאָך דעם ווי די דייטשן זענען באַפאַלן די יידן אין אַקטאָבער 1943, זיך דערקלערט ווי אַן אַרעסטאַנט. ער האָט נישט פאַרלאָזן דעם שלאָס און בשום אופן נישט געוואַלט צולאָזן קיין שום דייטשן באַאמטן צו זיך.

בשעת מען האָט געקרוינט דעם דענישן קעניג האָט ער פייערלעך דערקלערט, אַז ער וועט „אָפהיטן און פאַרטיידיקן דענעמאַרקס זעלב-שטענדיקייט און כבוד“. ער האָט דעם דאָזיקן צוואַנג געהאַלטן הייליק ביי דעם לעצטן מאַמענט פון זיין לעבן. ער איז געשטאַרבן זונטיק ביי נאַכט, דעם 20טן אַפּריל 1947, און זיין זון, דער קרוינפּרינץ פּרעדעריק, איז געוואָרן קעניג ווי פּרעדעריק דער ניינטער.

קעניג קריסטיאַן דער צענטער איז באַטראַכט געוואָרן ווי דער קאַנסטיטוציאָנעלער פּאַלקס-קעניג.

ער איז בכלל געווען אַ דעמאָקראַטישער און פּאַלקסטימלעכער מענטש און איז טיף איינגעבאַקן אין די הערצער פון גאַנצן פּאַלק.

קעניג קריטישאַן דער צענטער האָט אַליין סטימולירט, אַז עס זאָלן
איינגעפירט ווערן דעמאָקראַטישע און אַרבעטער־פריינדלעכע געזעצן. ער
האָט אויך געהאַלפן איינפירן פּאָליטישע וואַל־רעכט פאַר פרויען, דעם
5טן יוני 1915.

בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה אין 1914 האָט קעניג קריטישאַן
דער צענטער אַ סך מיטגעהאַלפן, אַז אַלע דריי סקאַנדינאַווישע לענדער
זאָלן פאַרבלייבן נייטראַל.

קעניג קריטישאַן דער צענטער האָט פאַררופן דעם 18טן דעצעמבער
1914 אין מאלמע די אַנדערע צוויי קעניגן — גוסטאַוו דעם פינפטן פון
שוועדן און האַקאָן דעם זיבעטן פון נאָרוועגיע און דאָרטן האָבן זיי, צוזאַמען
מיט די אויסערן־מיניסטערן, אויסגעאַרבעט די פּאָליטיק פון די דריי
לענדער.

באַזונדערס באַליבט און געאַכט איז ער געווען דורך זיין מוטיקער
האַנדלונג בשעת די דייטשן זענען באַפאַלן דענעמאַרק. די נאַציס האָט זיך
אויסגעוויזן, אַז דורך חנפּענען דעם דענישן קעניג וועלן זיי אים קענען
געווינען אויף זייער צד, אָבער דער דענישער קעניג האָט די גאַנצע צייט,
וואָס דענעמאַרק איז געווען אַקופירט, ארויסגעוויזן זיין טיפּע פאַראַכטונג
צו די נאַציס און בכלל צו די דייטשן. דאָס האָט שטאַרק דערמוטיקט די
אונטערערדישע דענישע באַוועגונג, וואָס האָט טאַג־טעגלעך אַנגעטאָן דעם
שונא גרויס שאַדן.

אויב די דענער האָבן איינגעשטעלט זייערע לעבנס, כדי צו ראַטעווען
די יידן, איז עס אין אַ גרויסער מאָס געווען צוליב דער טיף־מענטשלעכער
האַנדלונג פון זייער קעניג און פון די דענישע גייסטלעכע. גלייך נאָך דעם
ווי די דייטשן זיינען באַפאַלן די דענישע יידן און זיי פאַרשיקט אין טערע־
זיענשטאַט, האָט דער דענישער בישאָף, האַנס פּוגלסאַנג, אַרויסגעשיקט
דעם וויטעריקן אויפּרוף צו אַלע גלחים און געבעטן אים פאַרלייענען אין
די דענישע קירכעס:

„אַ טיפּע פינצטערניש האָט זיך אַראַפּגעלאָזט אויף אונדזער לאַנד.
מיר קענען מער נישט זען קיין וועג און קיין שטעג. מיט דער האַנדלונג
קעגן די דענישע יידן האָט מען ביי אונדז צוגענומען דאָס טייערסטע, וואָס
מיר פאַרמאָגן — אונדזער מענטשן־ווערדע. אָבער גאַט איז מיט אונדז

אויך אין דער פינצטער. ער וועט נישט דערלאזן, אז מיר זאלן זיין מיטשולדיקע אין דער דאזיקער אַכזריותדיקער האַנדלונג. עס וועט זיך זיי נישט איינגעבן צו פאַרסמען די נשמה פון אונדזער פּאַלק. מיר וועלן נישט אַפטרעטן פון אמת, רעכט און גערעכטיקייט. לאַמיר בעטן צו גאָט פאַר די אַלע, וואָס זענען געפאַלן ווי קרבנות פאַר אונדזער באַליבטן קעניג, פּאַטערלאַנד און פּאַלק.

„טאָג“, 27טן אַפּריל 1947

דענישער קעניג קומט צו דער אזכרה נאָך ייִדישע נאצי-קרבנות

דער שרייבער פון די שורות, וואָס פּאַלגט נאָך די געשעענישן אין סקאַנדינאַווע, באַזונדערס אין דענעמאַרק, וווּ ער האָט פאַרבראַכט צען יאָר, האָט געקראָגן כמעט אַ סטענאַגראַפישן באַריכט, וואָס עס איז פאַרגעקומען אין דער קאַפענהאַגענער סינאַגאָגע דעם 8טן אַקטאָבער, בעת די דענישע יידן האָבן אָפּגעהאַלטן אַ טרויער־און־פרייד פאַרזאַמלונג צום צענטן יאָרטאָג, נאָך דעם ווי זיי האָבן זיך געראַטעוועט פון דעם היטלער־גיהנום. ער האָט אויך געזען די דענישע צייטונגען מיט די בילדער פון דעם דענישן קעניגלעכן פאַרל מיט זייערע באַגלייטער בעת זיי גייען אַריין אין דער דענישער שול, און בילדער בעת זיי זיצן אין שול און הערן זיך צו מיט יראת־הכבוד צו די טיף־רירנדיקע רייד פון דעם אויבערראַבינער ד״ר מאַרקוס מעלכיאָר. אַ טרויער, באַגלייט מיט אַ יום־טובֿדיקייט און דערהייבונג, איז געווען אויסגעגאָסן אויף דער גאַנצער אייגנארטיקער מסיבה פון פשוטע רוסיש־פוילישע יידן וואָס זענען שוין לאַנג דענישע בירגער, אין וועלכער ס'האַבן אַנטוילגענומען אַלט־געזעסענע, דעניש־ייִדישע אַריסטאָקראַטן, דאָס קעניגלעכע פאַר און זייערע קעניגלעכע באַגלייטער, אויסלענדישע דיפּלאָמאַטן און די דענישע רעגירונג, מיט זייער פרעמיער האַנס העצטאַפּט בראש.

האַנס העצטאַפּט האָט פאַר דער ייִדישער פאַרזאַמלונג אין דער

קאפענהאגענער סינאגאגע דעם 8טן אקטאבער געהאלטן א ראדיא־רעדע צו די יידן אין ישראל. אָט וואָס דער דענישער פרעמיער האָט געזאָגט: — „איך רעד צו אייך פון דענעמאַרק, איינע פון די דריי סקאַנדינאַווישע לענדער, וווּ אַלע האַלטן ראַסע־פאַראורטייל, ראַסן־האַס און ראַסן־פאַרפאַלגונגען פאַר אומווירדיק און אוממענטשלעך. מיר אורטיילן יעדן יחיד נישט לויט זיין גלויבן, הויט־פאַרב (קאָליר) אָדער ראַסע, נאָר מיר פרעגן: צי ביסטו אַ מענטש?“

דאָס קעניגלעכע פאַרל איז באַגלייט געוואָרן אין דער קאָפענהאָגענער שול פון דעם הויפט פון דער יידישער געמיינדע עריק הערץ און פון דעם אויבערראַבינער ד״ר מאַרקוס מעלכיאָר. פאַרשטייט זיך, אַז אַלצדינג איז צוגעגאַנגען לויט פאַרמאַליטעט און עטיקעט. דער קעניג האָט געהאַט לעבן זיך זיין „קאַמערער“ און די קעניגין — איר „הויפ־דאַמע“.

אין שול זענען איינגעאַרדנט געוואָרן ספּעציעלע פּלעצער אין מזרח־טייל פאַר דעם קעניגלעכן פאַר. צוזאַמען מיטן קעניג זענען אין שול געזעסן, אין די היטלען, דער פרעמיער האַנס העצטאַפּט, דער אויסערן־מיניסטער ה. ב. האַנסען, דער קירכע־מיניסטער באַדיל קאָך, דער שוועדי־ישער אַמבאַסאַדאָר בעק פּריס, און גלייך לעבן זיי, אין דער ערשטער ריי, זענען אויך געזעסן דער ישראל־אַמבאַסאַדאָר אין סקאַנדינאַווע א. ניסן און דער „שאַרזשע ד׳אַפּער“ י. גולן, און דערנאָך אַ גאַנצע ריי דיפּלאָמאַטן, הויכע באַאַמטע און שריפטשטעלער, צווישן זיי אַ סך באַרימטע נעמען, וואָס האָבן זיך קונה־שם געווען אין דעם פּרייהייט־קאַמף קעגן די נאַציס און אין העלפּן די יידן.

רירנדיק איז געווען דער מאַמענט ווען דער געמיינדע־כאָר האָט באַגעגנט דאָס קעניגלעכע פאַרל מיט „מה טובו אהליך יעקב“. נאָך דעם האָט דער אויבערראַבינער פּירגעזאָגט: „הודו לד', כי טוב, כי לעולם חסדו“ און „מזמור לדוד, ה' מי יגור באהלך“, און אנדערע פּאַסיקע קאַפיטלעך תהילים.

דער הויפטפונקט פון דער פאַרזאַמלונג איז געווען די דרשה פון דעם אויבערראַבינער ד״ר מעלכיאָר. ער האָט פאַרגליכן די צוויי דאַטעס: אקטאָבער 1943 און אקטאָבער 1953. „דעמאָלט זענען מיר געווען פאַר־זאַמלט אין שול און אַנגעזאָגט די טרויעריקע נייעס, אַז די דייטשן ווילן

אונדו אומברענגען און מיר מוזן זיך ראטעווען, און דערנאך האָבן מיר פאַרלאָזן אונדזער בית־המדרש און ווי גנבים זיך אַרויסגעשלייכט פון דאָרטן. מיר האָבן נישט געוואָסט, אַז דאָ וועט נאָך אַ מאָל זיין ליכטיק, און איצטער איז אונדזער בית־המדרש צוריק אָפן און מיר האָבן אָנגע־צונדן אַלע ליכט און אויסגעפּוצט מיט די שענסטע פאַרבן אונדזער שול. „און איבערוועלטיקט פון פרייד זענען מיר, וואָס אונדזער קעניג און קעניגין האָבן אונדו צוגעטיילט אַזאַ כבוד און געקומען צו אונדו אין גאַטס הויז, כדי מיטצוטרויערן מיט אונדו אויף אונדזער אבידה פון זעקס מיליאָן קדושים, און מיטפרייען זיך מיט אונדו, וואָס מיר, דענישע יידן, האָבן זיך געראַטעוועט פון אכזריותדיקן שונא אַ דאַנק אונדזער קעניג קריסטיאַן דעם צענטן, וואָס זיין נשמה וועט אייביק רוען אין פרידן און אַ דאַנק דעם דענישן פּאָלק און אונדזערע שוועדישע שכנים, וואָס האָבן אונדו אויסגעשטרעקט אַ ברידערלעכע האַנט.“

דער אויבערראַבינער האָט געענדיקט די דרשה מיט אַ רירנדיקער תפילה פאַר דעם קעניגלעכען פּאָרל, פאַר דעם קעניגלעכען הויז, און פאַרן דענישן פּאָלק, פאַר דעם קעניג און פּאָלק פון שוועדן און פאַר מדינת ישראל.

די גאַנצע טרויער־פּאַרזאַמלונג, דער צערעמאָניאַל, די תפילות און געזאַנג און די רעדע פון אויבערראַבינער איז געהערט געוואָרן דורכן ראַדיאָ פון די דריי סקאַנדינאַווישע לענדער.

די פּאַרשטייער פון דער געמיינדע האָבן אַרויסגענומען די ספרי־תורות און דער גאַנצער עולם האָט זיך אויפגעשטעלט, בעת דער חזן גראַבאָוסקי האָט געמאַכט דעם אל־מלאַרחמים איבער די דענישע יידן, וואָס זענען אומגעקומען אין טערעזיענשטאַט, איבער די זעקס מיליאָן קדושים און אויך איבער די דענישע פרייהייט־קעמפער, וואָס זענען אין די פינצטערע היטלער־יאָרן געשטאַרבן מיט אַ העלדן־טויט. צום סוף האָט דער כאַר געזונגען „אדון עולם“.

„אונדזער צייט“, 1953

טערעזיענשטאט

פון שולמית כאלטוואַ-גוטקין

איבערגעזעצט פון דעניש דורך איר פעטער
ישראל כאלטוואַ-זילבערבערג

מיט דערשראקענע בליקן האָבן מיר געקוקט אויפן לאַגער פון דער
אַנדערער זייט שטאַכעטן. מיר, אומגליקלעכע יידן, זענען איצטער געווען
געפאַנגענע ביי דער געשטאַפּאַ. זינט די איבערפאַלן אויף אונדזערע היימען
דעם 1טן אָקטאָבער, 1943, איז געווען סכנת נפשות צו גיין אויף די גאַסן
פון קאַפּענהאַגען. עס איז אויך געווען אַ סכנה צו פאַרן אויף אַ באַן אָדער
אויטאָמאָביל. צווישן די, וואָס די דייטשן האָבן כסדר געבראַכט אין
האַרסער זיד-לאַגער לעבן קאַפּענהאַגען, האָבן זיך געפונען נישט בלויז
יונגע, אַרבעטס-פּעיקע מענטשן, נאָר אויך זקנים, עלטערן מיט קינדער
אין פאַרשיידענעם עלטער און אפילו עופּעלעך. אונדז איז דעריבער
אוממעגלעך געווען צו דערגיין אַ טאַק, אין וועלכע מענטשן די דייטשן
זענען באַזונדער געווען פאַראַינטערעסירט.

די שטימונג איז דאָך געווען אַן אָפטימיסטישע. די לעצטע, וואָס
זענען אַהערגעבראַכט געוואָרן, האָבן געוויסט אויף זיכער, אַז שוועדן
האַט אינטערווענירט. די קראַאַטישע זעלנער, וואָס זענען געשטאַנען אויף
דער וואַך אין לאַגער, האָבן אונדז געזאָגט, אַז מען האָט אונדז אַרעסטירט
און אַהערגעבראַכט דורך אַ טעות, וואָס וועט באַלד אויפגעקלערט ווערן.
ביסלעכווייז, ווען די נאַכט האָט אָנגעהויבן צוצופאַלן און קיין
ענדערונג איז נישט פאַרגעקומען, האָבן מיר אָנגעהויבן שטאַרקער צו
גלויבן, קוים וועט מען אונדז נישט ארויסלאָזן פון דאַנען, וועלן מיר
מסתמא קריגן אַ דערלויבעניש צו פאַרבלייבן דאָ אין האַרסער זיד-לאַגער
ביז דעם סוף פון דער מלחמה. מיר האָבן איצטער געדאַרפּט שטאַרקן
די, וואָס האָבן פאַרלוירן דעם מוט, זיי זאָלן זיך נישט צוהערן צו די
קלאַנגען וועגן דעפּאַרטאַציע קיין פּוילן.

די קינדער, וואָס האָבן אין די ערשטע טעג, בשעת די זון האָט נאָך
געשיינט, זיך אויפגעהאַלטן אין דרויסן, מחוץ דעם לאַגער, זענען

געצווונגען געווען צו פארברענגען אין די געדיכט אָנגעפאקטע שטובן, צוזאמען מיט שטאַרק נערוועזע טאַטע-מאַמעס און אָפט באַבע־זיידעס.

אַזוי ווי איך האָב גוט געקענט די מערסטע קינדער, איז מיר גרינג אָנגעקומען זיי צוזאַמענצונעמען. אַ ווייל האָבן מיר פאַרגעסן די ביטערע ווירקלעכקייט און זיך פאַרנומען מיט פאַרבן אויף טייערן צייכן־פאַפיר, וואָס מיר האָבן געפונען אין לאַגער. דאָס האָבן די דענישע קאָמוניסטישע אונטערערדישע קעמפער איבערגעלאָזט פאַר אונדז.

מיר האָבן שוין בדעה געהאַט צו שרייבן צום דענישן בילדונס־מיניסטעריום, אַז מען זאָל אונדז שיקן שולביכער, ווען די דייטשן האָבן פלוצלונג אַ סוף געמאַכט צו אונדזער האַפענונג און אונדז באַפוילן צו זיין גרייט פאַר דער נסיעה, ווהיין מען וועט אונדז פירן — האָט מען אונדז נישט געלאָזט וויסן.

דער שכל איז מחייב, אַז מענטשן, וואָס געפינען זיך אין אַזאַ מצב, זאָלן זיך אין גאַנצן פארלירן, אָבער קיין איינציקע טרער איז נישט געפאלן; יעדער איינער האָט אָנגענומען זיין גורל. אפילו די קינדער האָבן אינטואיטיוו דערשפירט, אַז אַצינד טאָר מען נישט וויינען, גאַרנישט פאַרלאַנגען, בלויז אכטונג געבן, אַז די דאָזיקע מיאוסע ברואים זאָלן אפילו קיין רגע נישט דערקענען אונדזער זאָרג און מורא.

אין צוויי טעג ארום זענען מיר געווען אין טערעזיענשטאַטער געטאָ. טערעזיענשטאַט איז אַ קליינע גארניזאָן־שטאַט, אויפגעבויט אין יאָר 1780 פון יאָזעף דעם צווייטן; די שטאַט האָט זיך גערופן נאָך דעם קעניגס מוטער, מאַריע טערעזיע. בשעת דער מלחמה פון יאָר 1866 האָט די פעסטונג געשפילט אַ ראַלע. אין 1882 האָט אויפגעהערט איר ווערט ווי אַ פעסטונג־שטאַט, אָבער אירע קאזארמעס זענען כסדר באַניצט געוואָרן פאַר אַ גאַרניזאָן פון אַ פינף־זעקס טויזנט מאַן.

טערעזיענשטאַט ליגט לעבן דעם טייך עגער, נישט ווייט פון דעם אָרט, ווו ער פאַלט אַריין אין דער עלבע, אַרום זעכציק קילאָמעטער צו מזרח פון פראַג. די סטאַנציע־שטאַט, באַוושאָוויץ, די נאָענטסטע סטאַנציע פון טערעזיענשטאַט, ליגט אויף דער איינבאַן־ליניע פראַג—דרעזדן. אין נאָרמאַלע צייטן האָט טערעזיענשטאַט געהאַט אַן ערך דריי טויזנט ציווילע איינוווינער. אַ העלפט פון זיי טשעכן און אַ העלפט סודעטן־דייטשן, און אַ גאַרניזאָן אַן ערך פיר טויזנט מאַן. בשעת מיר זענען

אָנגעקומען קיין טערעזיענשטאָט האָבן זיך דאָרטן געפונען 48.000 יידן אויף דעם איינעם קוואַדראַט-קילאָמעטער, פון וועלכן די שטאָט איז באַשטאַנען און וואָס האָט זיך איצטער גערופן געטאָ. מען האָט נישט נאָר געמוזט איינאַרדענען שלאָפּפלעצער אין דריי עטאַזשן, נאָר מען האָט אויך געדאַרפט נעמען די ביידעמער און די קעלערס, און פאַרשטייט זיך, אַז די, וואָס זענען אָנגעקומען צו לעצט, האָבן געקראָגן די ערגסטע פּלעצער.

אונדזער באַליבטער אויבערראַבינער, ד"ר מ. פּרידיגער, איז געווען דער בעסטער פּריינד פון די יידישע קינדער, און תּיכּף נאָך זיין אָנקומען איז ער, לויט דעם פאַרלאַנג פון די דייטשן, געוואָרן אַ מיטגליד אין דעם יידישן עלטעסטנראַט און איינציטיק דער עלטסטער און פּירשפּרעכער פון די דענישע יידן. מיט פּלאַם-פּייער און ענערגיע האָט ער זיך אַרייַנגעוואָרפן אין דער אַרבעט, און מיט זיין אויטאָריטעט האָט ער אויסגע-פּוועלט, אַז מען זאָל לפּחות די קינדער נישט באַזעצן אויף די ביידעמער, וווּ עס האָט אַרייַנגערעגנט און די קעלט איז געווען גרויס, און די פּליי און וואַנצן זענען באַפּאַלן די אויסגעמאַטערטע גופים.

די יידישע פאַרוואַלטונג פונעם געטאָ האָט זיך איינגעאַרדנט מיט פּאַרשיידענע אָפּטיילונגען, און יעדע אָפּטיילונג האָט געהאַט איר געביט צו פאַרוואַלטן. האָט מען די קינדער צוגעטיילט צו אַ יוגנט-אָפּטיילונג מיט אַ סך באַרימטע פּעדאַגאָגן און וויסנשאַפּטלער. זיי האָבן פאַרגעלייגט, אַז די דעניש-יידישע קינדער, גלייך מיט די מערסטע אנדערע יידישע קינדער פון דער געטאָ, זאָלן אריינגענומען ווערן אין די עקזיסטירנדיקע דייטש-יידישע אָדער טשעכיש-יידישע קינדערהיימען, און אויב מעגלעך מיט אַ יידיש-דענישן אָנפירער, ווייל עס איז נישט געווען קיין פּלאַץ פאַר אַ זעלבשטענדיקער דעניש-יידישער אָפּטיילונג, און צוליב דעם עלטער, וואָלט מען געדאַרפט האָבן ווינציקסטנס צוויי צימערן. די דאָזיקע צעשפּליטערונג פון אונדזערע דעניש-יידישע קינדער האָבן די עלטערן בשום אופן נישט געוואָלט; זיי האָבן בעסער געוואָלט אַליין אַכטונג געבן אויף זייערע קינדער אזוי גוט ווי עס וועט זיך נאָר לאָזן. דאָס האָט אַבער אויך געמיינט, אַז די קינדער וועלן דאַרפן פאַרבלייבן אויף די ביידעמער. דריי טעג נאָך דעם ווי מיר זענען אָנגעקומען אין געטאָ, האָבן אונדזע-רע קינדער געקראָגן אויסגעטיילט וועש צו שלאָפן און בעטגעוואַנט און

אנטוועקן. אן אויסערגעוויינלעכע געשעעניש, וואס האט די גאנצע געטא פארווונדערט. אבער דער יידיש־דענישער טראנספארט איז אויך געווען דער איינציקער, וואס איז געקומען אין גאנצן אן „געפעק“.

אין אלע אנדערע לענדער האבן זיך יידן לאנג געריכט אויף דעפארטאציע, בלויז אין דענעמארק איז דאס צום גליק געווען א פלוצלונגע און „איינמאליקע“ אקציע. דריי וואכן שפעטער האבן אויך די דערוואקסענע דענישע יידן געקראגן צוגעטיילט קליידער. מיר האבן זיך אויסגעלערנט צו פארקלאפן די ערגסטע לעכער אויף די דעכער און איינארדענען אונדזער ליליפוט־וועלט אויף דריי קליינע ברעטער, אזוי, אז מיר האבן דאס אנגערופן „היים“, און אפילו געבענקט „אהיים“, ווען מיר זענען געווען אוועק ביי דער ארבעט.

די דייטשן האבן פארבאטן אלע פארמען פון לערנען און שול־לימודים, אבער „קינדער־באשעפטיקונג“ איז דערלויבט געווארן. דאס איז אויסגעטייטשט געווארן פון די יידישע מנהיגים אזוי, אז אלע פארמען לערנען זענען באצייכנט געווארן מיטן נאמען „באשעפטיקונג“. עס איז דערפאר געווען פארשטענדלעך, אז די פראגע וועגן בעשעפטיקן די דענישיידישע קינדער האט זיך אוועקגעשטעלט תיכף נאך דעם, ווי די עלטערן האבן געמוזט אנהייבן ארבעטן.

צווישן די דענישע יידן זענען באלד געווען צוויי, וואס האבן זיך געמאלדן צו ארבעטן מיט די קינדער, פרל' יהודית פישער פון דער יידישער מיידלשול אין קאפענהאגען און איד, וואס בין געווען א סעמי־נאריסטן אין קאפענהאגענער אוניווערסיטעט, אויפן לעצטן קורס. נאך דעם ווי מען איז דורכגעגאנגען „די הונדערטשאפט“, ד"ה, ארבעטן הונדערט שעה ביי פארשידענע מלאכות, וואס יעדער נייער געטא־איינוווינער איז געצוונגען געווען צו טאן, האט מען אין גינציקע פאלן געקאנט קריגן די באשעפטיקונג, צו וועלכער מען איז געווען צוגע־ווינט פון דער היים.

די וואס האבן געהאט צו טאן מיט יוגנט־פארווארגונג, האבן פאר־לאנגט, אז מען זאל לאזן די יידיש־דענישע קינדער זיך לערנען אין דייטש־ריינדניקע קינדערהיימען, און מיר צוויי אנפירערס, פרל' פישער און איד, זאלן דינען ווי איבערזעצער. מען האט מאטיווירט דעם פאר־שלאג מיט דעם קאטאסטראפאלן דחק אין פלאץ, און אויך מיטן פאקט,

וואס אין געטאָ האָבן זיך געפונען ביכער אויף אלע אַנדערע לשונות, אַחוץ אויף דעניש; און סוף כל סוף דארף מען אויך אין זינען האָבן, אַז אויף דעם אופן וועט מען אָן ווייטיק זיך קענען לערנען און אריבערגיין אויף אַ פּרעמדער שפּראַך. פּאַרשטייט זיך, אַז מיר האָבן תּיכּף רעאַגירט און דערקלערט, אַז מיר וועלן אפילו אָן ביכער ווייטער אָנהאַלטן אַ פּאַרשטענדעניש און ליבע צו דענעמאַרק, ווי לאַנג די געפּאַנגענשאַפט זאָל נישט געדויערן. זאָלן די קינדער וואָס ווייניקער פּילן די פּרעמדקייט און אויך געדענקען, אַז זייער היימלאַנד, דענעמאַרק, איז קעגן דעם אומגליק, וואָס האָט אונדז אַלעמען געטראָפּן, און זיי זאָלן אויך אָנהאַלטן זייערע לימודים לויט דער דענישער פּראָגראַם. סוף כל סוף האָבן מיר געוונען, דאַס פּראָבלעם איז אַבער ווייטער געווען צו קריגן אַ פּלאַץ אין אַ הויז, לעת-עתה האָבן מיר זיך געאַייניקט צו לערנען אויף דער פּריי. דריטהאַלבו שעה פאַר מיטאַג און נאָך מיטאַג האָבן מיר פּאַרזאַמלט די קינדער אויפן פּלאַץ לעבן די פּעסטונג-ווענט.

פון דער הייך האָט מען געזען פון צפון די פּראַכטפולע פּאַנאָראַמע פון די בערג מיט דער אידילישער שטאַט לייטמערין, אַ סך קליינע הייזער מיט רויטע דעכער, און פון דער אַנדער זייט — פּלאַכע לאַנד-שאַפט פון דער שטאַט באַוושאוויץ און וויסע דאַרפישע קלויסטערס.

דאָ, אין דער הייך, מיט דער פּרייהייט, וואָס האָט גערייצט, ווייט פון דעם שמוץ און דער געפּאַלנקייט פון געטאָ, האָבן מיר פּאַרגעסן אין די קייטן פון קנעכטשאַפט. מיר האָבן אַראַנזשירט געזאַנג, פּאַלקסטעניץ, שפּילן, גימנאַסטישע געניטונגען, ביז מיר זענען געוואָרן אַזוי דערוואַ-רעמט, אַז מיר האָבן זיך געקענט נעמען צו רעכענען, געשיכטע, פּאַעזיע און אַבסערווירן דעם וויקס פון געוויקסן.

ביסלעכווייז איז אונדז קלאָר געוואָרן, אַז די דאָזיקע פּאַרעם פון לערנען אויף דער פּרייער לופט ווערט צו רייזיקאַליש. מיר האָבן געהאַלטן אין מיטן נאָוועמבער, און הגם עס איז זעלטן ווען געווען אַ שטורעם אָדער אַ רעגן, האָבן מיר אין אונדזערע האַרבסט-קליידער געפרוירן, בעת דער אַפּעטיט איז געוואַקסן. די יוגנט-פּאַרזאַרגונג האָט געטאָן אַלץ-דינג, וואָס זי איז נאָר בכוח געווען, אַבער ביז מיר האָבן געקראָגן אַ דאָך איבערן קאַפּ, איז געוואָרן דעצעמבער.

בשעת די דעניש-יידישע קינדער זענען אָנגעקומען אין דער געטאָ,

זענען זיי געווען אין אַ גאַנץ אַנדערן דערנערונגס־צושטאַנד, ווי די יידישע קינדער אין דייטשלאַנד, האַלאַנד, עסטרייך און טשעכאָסלאָוואַקיי, וואָס אַ סך זענען געווען נישט־דערשפייזט זינט דער גרינדונג פון געטאָ אין נאַוועמבער 1941. אָבער מסתמא צוליב דעם פלוצלונגדיקן איבערגאַנג צו אומאַפּעטיטלעכע גרויע הירוש, גערשטענגרויפן און קאַרטאָפּל־זופ, זענען אונדזערע קינדער געוואָרן אין משך פון ווינטער אויסגעמאַגערט און אויסגעבלייכט. זיי האָבן זיך אָנגענומען מיט איין קראַנקייט נאָך דער אַנדערער: קייכהוסט, שקאַרלאַטין, געלזוכט, און גרויסע פליסיקע ווונדן. קינדער ביז פּערצן יאָר זענען נישט געצווונגען געווען צו אַרבעטן, און דאָך איז געווען אַ געוויינלעכע זאַך, אַז די מערסטע קינדער צווישן 11 און 14 יאָר, האָבן זיך אונטערגענומען צו אַרבעטן, נישט מחמת נייגע־ריקייט אָדער צוליב צייטפּאַרטרייב, נאָר דערפּאַר וואָס זיי האָבן געקראָגן מער צו עסן.

אויב מען איז געווען אַריינגעטאָן אין דער אַרבעט און נישט גע־טפּאַרט קיין כוחות, האָט מען געקראָגן יעדן צווייטן טאָג $1\frac{1}{2}$ פּאַרציעס מיטאַג. דאָס האָט אין דער אמתן באטייט — צוויי ביז דריי קליינע קאַרטאָפּל און 0.05 פון איין קניידל מער ווי די נאַרמאַלע פּאַרציע, אָבער דאָס האָט אָנגעפילט דעם אויסגעליידיקטן מאָגן אויף אַ קורצער ווילע. אונדזערע גרעסערע יינגלעך און מיידלעך האָבן זיך אָנגעכאַפט אין דעם אויסוועג, נאָך דעם ווי זיי זענען עטלעכע וואָכן אָפּגעווען אין דער געטאָ; זיי, וואָס זענען דורך אַ מאָדנעם צויבער געוואָרן קליינע דער־וואַקסענע מענטשן, האָבן אגב, לענגער נישט געהאַט קיין רו צו זיצן אויף די שולבענק און זיי זענען אריינגעצויגן געוואָרן אין דער שרעק און שפּאַנונג, וואָס האָט שטענדיק געהערשט אין דער געטאָ.

די קינדערגאַרטן־קינדער זענען נאָך דעם ווי זיי האָבן געלערנט עטלעכע טעג אין דער פריי, אוועקגעשיקט געוואָרן אין די עקזיסטירנדיקע קינדערהיימען. זיי האָבן זיך גיך צוגעוויינט צו פאַרשטיין זייערע קליינע הברים. זיי זענען, אגב, געווען די ערשטע צווישן אונדז דענישע יידן, וואָס האָבן זיך אויסגעלערנט ציילן אויף טשעכיש, און ווען מיר האָבן געקראָגן אַ שולצימער איז אונדז אין גאַנצן פאַרבליבן פּופּצן שולקינדער. אונדזער שולצימער האָט געהאַט בענק און אַ טיש, אפילו אַ גרויסן גרינעם אויוון, אָבער מיר האָבן גאַרנישט געהאַט וואָס אַריינצולייגן אין אים.

מיר האָבן געקראָגן בלייערס און אַ ביסל פּאַפּיר, אָבער מיר האָבן אויף זיכער געוווּסט, אַז מען האָט זיך שטאַרק באַמיט, מיר זאָלן קריגן די דאָזיקע אוצרות.

צוליב פּראַקטישע טעמים, האָבן מיר איינגעטיילט די קינדער אין עלטער-גרופּעס, אַזוי אַז די יינגסטע האָבן געלייענט מעשהלעך פון תנ"ך און די עלטסטע דעניש. קיין טאָוולען און קרייד האָבן מיר נישט געהאַט, האָבן מיר דערפאַר אויפן פּאַפּיר (וואָס מיר האָבן געדאַרפט שטאַרק שפּאַרן) אויפגעשריבן דעם טעקסט, וואָס מען האָט געדאַרפט איבער-דערציילן. מיר האָבן אויך געלערנט געשיכטע, שפּראַך-אנאליז און אפילו דיקטאַט פאַר די קלענערע, פאַרשטייט זיך, אַז מיר האָבן נישט געקענט פאַרלאַנגען, אַז די קינדער זאָלן טאָן היימאַרבעט, הגם אַלע יידיש-דענישע פּרויען און זייערע קינדער האָבן אין חודש דעצעמבער געקראָגן דערלוי-בעניש אריבערצוקלייבן זיך פון די ביידעמער אין ליכטיקע באַראַקן, אָבער דאָ איז מען געצווונגען געוואָרן צו וווינען אַ סך ענגער ווי אויף די ביידעמער — פינף און צוואַנציק מענטשן אין איין צימער פון 25 קוואַדראַט-מעטער און $2\frac{3}{4}$ מעטער צווישן באַלקן און דיל, מעבלירט מיט שטרויעק אין דריי עטאַזשן.

נאָך אַ שטיקל צייט זייענדיק אין דער געטאָ, האָבן מיר אויסגעפונען ויער עס זענען געווען די פּריערדיקע באַוויינער פון דעם באַראַק. דאָרטן האָבן געוווינט פינף הונדערט יידישע קינדער פון אוקראַינע אין עלטער פון צוויי ביז פּופּצן יאָר. זייערע עלטערן זענען דעפּאָרטירט געוואָרן, אָדער מ'האַט זיי געהרגעט פאַר די אויגן פון די קינדער. די דאָזיקע קינדער זענען געבראַכט געוואָרן קיין טערעזיענשטאַט און מען האָט זיי באַשטאַט אין דעם באַראַק, אין וועלכן מיר וווינען אַצינד. די דאָזיקע 500 יידישע קינדער זענען געהאַלטן געוואָרן שטרענג איזאָלירט און קיינער האָט נישט געטאַרט רעדן מיט זיי. זייער איינציקער דאָקטאָר און פיר קראַנקן-שוועסטער, האָבן נישט געטאַרט האָבן קיין שום מגע ומשא מיט די אנדערע יידן אין געטאָ. אַ יונגער יידישער בחור, וואָס האָט פאַרבייגייענדיק עפעס געזאָגט צו עטלעכע פון די קינדער הינטער די שטאַכעטן, האָט מען אריינגעוואָרפן אין תּפּיסה און דערנאָך געשיקט קיין פּוילן צו די גאזאויוונס.

דאָס עסן, וואָס מ'האַט געבראַכט, האָט מען אַוועקגעשטעלט הינטער

דעם באַראַק. נאָך דעם ווי די יידישע יונגעלייט, וואָס האָבן געבראַכט דאָס עסן, זענען שוין געווען אוועקגעגאַנגען, האָבן די קראַנקן־שוועסטער געמעגט נעמען דאָס עסן. אזוי שטרענג איז די איזאָלאַציע דורכגעפירט געוואָרן. אין איין נאַכט האָבן די דייטשן גענומען די 500 יידישע קינדער צוזאַמען מיטן דאָקטאָר און די פיר קראַנקן־שוועסטער און זיי ערגעץ אוועקגעפירט, און מער האָט מען נישט געהערט וועגן זיי. אַט אַ דאָ האָבן מיר איצט געווינט.

גאַר ענג איז געוואָרן אין די אַוונטן, ווען די פּאָטערס און די ברידער זענען זיך צוזאַמענגעקומען, ווייל דאָ איז דאָך געווען אַ סך אַנגעזענעמער ווי אין די קאַזאַרמעס, וווּ די מענער האָבן זיך אויפגעהאַלטן. די קינדער האָבן געהאַלטן פאַר אַ כבוד צו ברענגען דאָס עסן פון די אויסטייל־פלעצער, וווּ עס איז תמיד געווען אַ געדראַנג. זיי האָבן געוואַלט, אַז טאַטע־מאַמע זאל זיך אַ ביסל אַפּרוען נאָך דעם ווי זיי זענען אַהיימגעקו־מען מיד און הונגעריק פון דער אַרבעט, מיר האָבן געמוזט זיין צופרידן מיט דעם. די קינדער זענען געשטאַנען אין די רייען שעהענווייז ביז זיי האָבן זיך דערשלאָגן צו זייערע חלקים.

צוזאַמען מיט די קינדערהיימען האָבן אויך מיר זיך געגרייט צו דער חנוכה־פּייערונג. אויף אַלע שפּראַכן, וואָס די קינדער האָבן גערעדט אין דער געטאָ, האָט געדאַרפט געפּראָוועט ווערן דער באַפּרייאַונגס־יום־טוב. מיר האָבן איבערגעזעצט אויף דעניש אַ שפּיל, חכמת שלמה, און מיר האָבן געהאַט אַ ראַלע פאַר יעדן קינד. מיר האָבן אונדזער קלאַס־ציעמער פאַרוואַנדלט אין אַן אַריענטאַלישן פּאַלאַץ, וואָס האָט געשיינט מיט די דעקאָראַציעס און מיט די עלטערנס אויגן. אַחוץ דעם שפּיל, האָבן מיר דורכגעפירט געזאַנג און דענישע פּאַלקסטענץ. דאָס זענען געווען ווונדערלעכע שעהען, איינגעהילט מיט אַ ווייטאַגדיקער בענקשאַפט.

אין אונדזער פּרייד האָבן מיר כמעט פאַרגעסן, אַז די דייטשן קענען אונדז פאַרלויפן דעם וועג; און זיי האָבן ליידער אויך דאָס מאַל אין אונדז גישט פאַרגעסן.

אַ פאַר טעג פאַר חנוכה און גלייכצייטיק אַ וואַך פאַר ניטל, האָבן די דייטשן געפּאָדערט, אַז די יידן זאלן פון זיך אויסקלייבן פינף טויזנט אַלטע מענטשן, וואָס דאַרפן געשיקט ווערן אין טראַנספּאָרט, ד"ה צו די גאַזקאַמערן אין אוישוויץ. פון די 100,000 יידן, וואָס זענען זינט נאָוועמ־

בער 1941 ארויסגעשיקט געוואָרן פון געטאָ, איז בלויז זייער זעלטן, און דאָס תיכף נאָך דער דעפּאָרטאַציע פון טערעזיענשטאָט, דערהאַלטן געוואָרן אַ צייכן פון לעבן. שוין פון דעם אַליין האָבן מיר געוווּסט, אַז דער טראַנספּאָרט האָט זיכער באַטייט טויט. אַחוץ דעם האָט געטראָפּן, אַז טשעכישע לאַקאַמאַטיוו־פירערס, וואָס זענען פון די דייטשן געצוווּנגען געוואָרן צו זייער אַרבעט, האָבן אַריינגעשמוגלט בריוו אין געטאָ וועגן גאַזטויט פון די דאָזיקע פּאַרמשפטע יידן. מען דאַרף אויך געדענקען, אַז בלויז די יידן, וואָס זענען געווען „פּריווילעגירט“ דורך חתונה מיט אַן „אַריער“, אָדער צוליב אַן אויסצייכענונג אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן געקראָגן די דערלויבעניש אַוועקגעשיקט צו ווערן קיין טערעזיענ־שטאָט און פּאַרבלייבן דאַרטן.

בלויז דער וואָס האָט איבערגעלעבט אַזאַ טראַנספּאָרט און געזען דעם קאַמף ביז משוגעת צו פּאַראַטן דעם אַנדערן, כדי אַליין נישט אויסגעקליבן צו ווערן צום טראַנספּאָרט, וועט פּאַרשטיין די דייטשישע גוט דורכגעטראַכטע אַכזריות. אין משך פון איין טאָג האָט מען געמוזט צושטעלן די ליסטעס מיט די אומגליקלעכע קרבנות צו דעם קאַמענ־דאַנט און אין געצייילטע עטלעכע שעה האָבן זיי זיך געמוזט געפינען אין קאַזאַרמע־הויף.

וועגן אַנטלויפן פון געטאָ האָט נישט געקאַנט זיין קיין רייד, ווייל די שמירה איז דורכגעפירט געוואָרן פון אַ שטאַרקער טשעכישער זשאַנדאַרן־אַפּטיילונג. זיי האָבן טאַקע געהאַסט די דייטשן פונקט ווי מיר, אָבער צוליב זייער אייגן לעבן האָבן זיי געדינט די דייטשן. צו באַהאַלטן זיך איז געווען נאָך שווערער, ווייל יעדער יידישער הויז־פּאַרוואַלטער, איז מיט זיין לעבן געווען פּאַראַנטוואָרטלעך פאַר די מענטשן אין הויז. דאָס יאָר 1944 האָט זיך אָנגעהויבן מיט קראַנקייטן ביי די מערסטע דענישע יידן, און אַ לאַנגע צייט איז אונדזער גיין אין שול אינגאַנצן געוואָרן איבערגעריסן.

צו די פּריער דערמאָנטע קראַנקייטן איז נאָך צוגעקומען אַ מין שלאַפּקראַנקייט, וואָס האָט באַזונדער אָנגעשטעקט די קינדער און די יוגנט. דאָס האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ געליימטקייט, שטייפּקייט פון רוקן, היץ און שרעקלעכע קאַפווייטאַגן. צוליב דעם דוּחק אין מעדיקאַ־מענטן, איז געווען שווער געזונט צו ווערן.

אין פארלויף פון דעם האלבן יאר, האבן מיר בלויז דערהאלטן איין מאָל פּאָסט פון דער היים, און כאָטש עס איז געשטאַנען געשריבן אין די בריוו, אַז מען באַמיט זיך צו שיקן אונדז עסן, האָבן מיר נישט געגלויבט, אַז די דייטשן וועלן דאָס דערלויבן.

און פּלוצלונג איז געשען אַ נס. איין טאָג אין אָנהויב מערץ, האָט מען אונדז מודיע געווען, אַז אין באַוואַרן ליגן פאַר אונדז אַ סך פעקלעך, און פון דעם טאָג אָן ביז צו די סאַמע לעצטע טעג פון אונדזער זיין אין געטאָ, פּולע 13 חדשים, זענען די דאָזיקע טייערע פעקלעך, וואָס די דענישע רעגירונג האָט געשיקט צו אונדז דורך דעם שוועדישן רויטן קרייץ, אָנגעקומען צו יעדן איינציקן פון אונדז, און געקומען זענען זיי רעגלמעסיק, אַלע דריי וואַכן.

עס האָט זיך ממש נישט געלאָזט גלייבן, מיט וואָס פאַר אַ גיכקייט מיר האָבן זיך געקענט אויסשרייבן פון די שפיטאַלן. מיר זענען געזונט געוואָרן אַ דאַנק דער פּוטער, האָבערגריץ, קאַנדענסירטע מילך, צוקער, קעז און ווּרשט. אָבער די פעקלעך האָבן פאַר אונדז באַטייט מער ווי בלויז דאָס, וואָס מיר האָבן צוריקגעווינען אונדזער געזונט. מיר זענען געשטאַרקט געוואָרן אין גלויבן, אַז מען האָט אונדז אין דער היים נישט פאַרגעסן, און אַז די דייטשן האָבן אונדז נישט געקאַנט באַהאַנדלען ווי עס וואָלט זיך זיי וועלן. אַודאי האָבן מיר זיך געטיילט מיט די פעקלעך, באַזונדערס מיט די קינדער און קראַנקע.

צוזאַמען מיט די פעקלעך האָבן מיר געקראָגן האַפּענונג, אַז מיר וועלן זיך אַ מאָל אומקערן צו אונדזער באַליבטער דענעמאַרק. מיר זענען נאָך מער איבערגעצייגט געוואָרן אין דעם, ווען אין זיי קומענדיקע חדשים האָט מען פאַרשענערט די געטאָ בלויז צוליב דעם כבוד פון דער דענישער קאָמיסיע, וואָס האָט אונדז באַזוכט דעם 23סטן יוני.

פּונקט אין מיטן, בשעת עס האָט זיך אונדז אויסגעוויזן, אַז די דייטשן פירן בּונגע אונדז אַ מילדערן קורס, האָבן זיי אין חודש מאי פאַרלאַנגט פון אונדזערע רייען 5.000 מענטשן. דאָס מאָל האָבן זיי געוואָלט קינדער, יתומים. ווידער אַ מאָל האָבן זיי געדאַרפט אָנפילן די טויטוואַגאַנען. מיט יתומים האָט מען געמיינט אַזעלכע קינדער, וואָס זענען אין טערעזיענשטאַטער געטאָ געווען אָן עלטערן, די עלטערן זענען

אָוועקגעשיקט געוואָרן מיטן טראַנספּאָרט, אָדער זייערע מוטערס און פּאָטערס זיינען לכתחילה גישט געקומען קיין טערעזיענשטאָט. אויך די קינדער איז באַפּאַלן די זעלבע אימה וואָס די דערוואַקסענע. זיי איז גישט איין מאָל אויסגעקומען איבערזולעבן טעג, וואָס מען האָט געקענט אַראַפּ פון זינען, און זיי האָבן געוויסט, אַז קיין שום מענטש קען זיי גישט העלפּן. זיי האָבן זיך איינגעפּאַקט די רוקזעק, צוזאַמענגעלייגט זייערע זאַכן און זיינען אָוועק אין קאַזאַרמע־הויף.

דער זומער איז אָנגעקומען און צוזאַמען מיט אים, האָבן מיר דורך דער זשאַנדאַרמערע געקריגן אַריינגעשמוגלט מלחמה־באַריכטן, וואָס האָבן אונדז אויפגעמונטערט. מיר זענען געווען זיכער, אַז דער סוף פון דער מלחמה איז נאָענט.

ווי באַקאַנט, פּראַווען די דענער, און באַזונדערס די דענישע קינדער, אין 26סטן סעפטעמבער, דעם געבוירנטאָג פון קעניג קריטיאַן דעם צענטן. און וואָס האָט געקאַנט זיין נאַטירלעכער ווי פאַרזאַמלען אַלע דענישע יידן לכבוד דעם קעניגס געבוירנטאָג און אויסצודריקן לויב צו אונדזער קעניג, וואָס ער האָט אונדז פון יאָר 1940 כסדר באַשיצט; און כאַטש ער איז אין זיין פּאַלאַץ אַצינד אַליין אַ געפּאַנגענער ביי די דייטשן, האָט ער דאָך אונדז אַלעמען דורך דער דענישער קאַמיסיע געשיקט זיין גרוס.

אויך די דאָזיקע געבוירנטאָג־פּרייד איז אונדז פאַרשטערט געוואָרן.

דעם 23סטן סעפטעמבער, פונקט פאַר ראש־השנה, איז דאָס געטאָ געוואָרן פאַרפינצטערט, און אַ גאַנצן חודש, ביז דעם 28סטן אָקטאָבער, האָט געשוועבט פינצטערניש און פאַרצווייפלונג אין געטאָ. צוואַנציק טויזנט מענטשן זענען אָוועקגעריסן געוואָרן פון זייערע ליבסטע און טייערסטע און אָוועקגעשיקט געוואָרן צום טויט דורך טראַנספּאָרטן. עס האָט גישט געהאַלפּן דאָס בעטן זיך, אַז מען זאל אָוועקגעשיקט ווערן צוזאַמען מיט דער משפּחה. היינט האָבן די דייטשן פאַרלאַנגט פינף טויזנט אַרבעטס־פּעיקע יידן, און צו מאַרגנס זייערע פּרויען, און איבערמאַרגן אַלע באַרימטע פּערזענלעכקייטן, וויסנשאַפטלער, קינסטלער, דאָקטוירים אד"גל. עס איז געוואָרן טריב און טרויעריק אין דער פּריער אַזוי איבערגעפּאַקטער געטאָ. דער מלאך המוות האָט באַזוכט יעדע איינציקע משפּחה. בלויז די נאָענט צו 500 דענישע יידן האָבן געהאַט איינער דעם צווייטן, אָבער די האַפּענונג ווידער צו זען אַ מאָל

דענעמאָרק, האָט שוין מער נישט געלעבט אין אונדז. אַוודאי האָבן מיר נאָך אַלץ געהאַט די פּרעפּערענץ־שטעלונג, אָבער ווער ווייס וואָסער שרעקלעכער טויט עס וואָרט אויף אונדז, אויב די דייטשן וועלן אין דער צוועלפטער שעה איינזען, אַז זיי האָבן פּאַרלירן די מלחמה.

זינט פּרילינג האָט זיך אונדזער לערנען שטאַרק רעדוצירט, בלויז צוויי זעה אַ טאָג איבער אַ טאָג, ווייל פּרל' פּישער און איד האָבן אויך געמוזט לערנען אין דייטשישע און טשעכישע קינדערהיימען. מיר האָבן געקראָגן צוגעשיקט, ווי אַ מתנה פון הימל, אַ מיטלשול־געזאַנגבוך און מיר האָבן אפילו נישט געוויסט פון וועמען, און דעריבער האָט דער אייגנטימער פון בוך צו מאָל נישט געקראָגן קיין האַנק. עס איז נישט צו פיל געזאַגט, אַז דאָס בוך איז געוואָרן דער אויסגאַנגפּונקט און דער פּעסטער יסוד פאַר אַלע אונדזערע לעקציעס און דאָס לידערבוך איז געוואָרן אונדזער באַליבטער פּריינד.

נאָך די אַקטאָבער־טראַנספּאָרטן האָבן אויך אויפּגעהערט די דאָזיקע לעקציעס. די אַרבעט־צייט איז געוואָרן פּאַרלענגערט (אַפט פון זעקס אין דער פּרי ביז שפּעט אין אַוונט), ווייל די קריגס־פּראָדוקציע פון שפּאַלטן גלימער, דאָס מאַכן אויפּאַרמען, קאַרטאַנאַזש, פּונקט ווי די אַנדערע אַרבעט אין שטאַט, האָט מען געמוזט אַרויסגעבן אין דער אייגענער מאַס, ווי ביז אַהער, מיט די איבערגעבליבענע צען טויזנט יידן. אויך די 9-10 יאָריקע קינדער האָבן געמוזט אַרבעטן; זיי זענען בדרך כלל געווען שיק־יינגלעך, איבער־ברענגערס פון די געשריבענע באַפעלן פון קאַנטאַר צו קאַנטאַר.

די קינדער, וואָס זענען געווען נאָך יינגער, האָבן געמוזט זאַמלען אין משך פון וואָכן קערנדלעך פון ווילדע רויזן, יאַגדעס און קאַשטאַנעס אויף איינגעמאַכץ און זייף פאַר די דייטשן. די מוראדיקסטע עקספּלואַטאַציע איז אָבער געווען, ווען די דייטשן האָבן אין דער נאַוועמבער־קעלט געצווונגען יונגע קינדער אויסצורייניקן, אין משך פון עטלעכע טעג, די אימהדיקע קרעמאַטאָריע פון זעכציק טויזנט אש־קברים. מיט די קליינטשינקע צייטער־זיקע פינגער, אַרום די שוואַכע אורנעס, האָבן די קינדער געוואַנדערט אין די רייען, וואָס האָבן זיך געצויגן אַן אַ סוף, און אַריינגעוואָרפן די אורנעס אין וועגענער און נאָך דעם אַוועקגעפירט די אַש אין טייך עלבע.

ווידער איז געווען ניטל, אָבער אין געטאָ האָט מען געוויסט נאָר פון אַרבעטן. די דייטשן זענען געוואָרן אין גאַנצן ווילד מיט זייער גלימער־

שפאלטעניש און ארויפגעלייגט די אַרבעט אויף אונדז אין אַזאַ שוידערלעכער און פאַנטאַסטישער מאַס, ווי דאָס גאַנצע זיין פון דער געטאָ וואָלט בלויז געווען אַפּהענגיק אין דער גלימער-פּראָדוקציע. אין אַ שרעקלעכן אופן איז דאָס אויסגעגאַנגען צו די קינדער, ווייל כמעט אַלע פּרויען פון דער געטאָ האָבן געאַרבעט אין טאַג-און נאַכט-שיכטן אין די גלימער-באַראַקן.

דער דאָזיקער ווילדער צושטאַנד איז נישט געוואָרן בעסער אַפילו נאָך דעם, ווי עס איז אָנהייב 1945 אָנגעקומען אין געטאָ אַ נייער טראַנספּאָרט פון צען טויזנט יידן פון סלאָואַקיי און אונגאַרן.

מיר, דענישע יידן, האָבן געהאַט דעם מזל, אַ דאַנק די טייערע פעקלעך, צו זיין די פאַרפיעשטשעטע קינדער פון געטאָ (אוודאי פלעגן מיר אָפּגעבן אַ טייל פון אונדזערע געטאָ-זאַכן פאַר אַנדערע יידן, דער הויפט קראַנקע און קינדער). אונדזער פּאָטערלאַנד איז באַטראַכט געוואָרן ווי דער ערזישער גן-עֵדן, נאָך דעם ווי ס'איז אָנגעקומען די ווונדערלעך שיינע ביבליאָטעק פון אַכט הונדערט ביכער, און אָנגעקומען איז זי קיין באַווישאוויץ נאָך אין נאָוועמבער, אָבער ערשט אין חודש מערץ 1945, האָבן די דייטשן זי אונדז איבערגעגעבן. זיי האָבן געהאַט אַ באַזונדער דרך-אַרץ פאַר די דענישע שטעמפלען און דעם פיינעם פאַפיר. מיר האָבן אויך געקראָגן צוגעטיילט ביכערשענק מיט גלעזערנע שוויבן אין דעם בעסטן צימער אינעם הויז, וואָס איז נאָך דעם באַזוך פון דער דענישער קאַמיסיע, אויסשליסלעך באַוווינט געוואָרן פון אַ טייל דעניש-יידישע משפּחות.

אין דער ביבליאָטעק האָט זיך געפונען עפעס פאַר יעדן איינציקן געשמאַק; און מיר אַלע פלעגן טאַקע לייענען יעדער פרייע רגע. אַזוי גרויס איז געווען דער דרך-אַרץ און די באַווונדערונג פאַר דענעמאַרק, אַז מען האָט דערלויבט אונדזערע קינדער זיך צו לערנען צוויי שעה אַ טאַג אין דעם גרויסן באַקוועמע ביבליאָטעק-צימער.

נאָך דער הפסקה פון אַ האַלב יאָר, זענען אונדזערע קינדער געווען געוואָלדיק פאַראינטערעסירט אין לערנען, אָבער אויך אומרואיק און נערוועז. זיי האָבן געאַרבעט מיט גרויס חשק און געווען זיכער, אַז עס וועט זיך זיי איינגעבן צו דעריאָגן די שול-חברים אין דער היים.

דעם 13טן אַפּריל, פונקט צום סוף פון דער לעקציע, זענען מיר באַפאַלן געוואָרן פון די דענישע יידן מיט יובל-און פרייד-געשרייען — מיר פאַר אַהיים, אַהיים...

אין דער צייט וואָס מיר זענען געווען אין טערעזיענשטאָט האָט דער מזל אונדז צוגעשפילט מער ווי איין מאָל, אָבער איינציטיק האָט דאָס גאַנצע געטאָ אויף דעם אָדער יענעם אופן, גענאָסן גוטס פון דעם. דער גאַנצער לעבנס-ניוואָ איז געהויבן געוואָרן מיט די פעקלעך פון רויטן קרייץ, וואָרעם אַ סך פעקלעך זענען אויך געשיקט געוואָרן צו טשעכישע און דייטשישע יידן. דאָס אַנקומען פון דער דענישער קאָמיסיע האָט געהאַלפן פאַרבעסערן דאָס טאַגטעגלעכע לעבן פון די איינוווינער פון גאַנצן געטאָ. מיר האָבן געקראָגן בעסערע אויפהאַלט-פּלעצער, שוּיבן זענען אריינגעשטעלט געוואָרן אין די פענצטער אַנשטאַט שמאַטעס, דאָס באַדצימער איז פאַרגרעסערט געוואָרן, אַזוי, אַז עס זענען געווען פּופציק שפּריצן. די אַלגעמיינע מיינונג איז געווען, אַז די דענישע יידן האָבן באַשיצט דאָס געטאָ, און מען פלעגט נישט זעלטן הערן, מיט אַ לייכטן שמיכל, אַזאַ באַמערקונג:

„מיר דאַנקען דעם פירער, וואָס ער האָט אונדז אויך אַהערגעשיקט די דענישע יידן“.

ווען עס האָט זיך, ווי אַ פייער, פאַרשפּרייט די נייעס, אַז די דענישע יידן וועלן באַפרייט ווערן, האָט די גאַנצע געטאָ געוּבלט מיט פרייד; די מלחמה איז פאַרביי, פאַרביי אויף תמיד. אָבער באַלד איז די פרייד מיט אונדזער גליק פאַרוואַנדלט געוואָרן אין ביטערן זאַרג: עס איז נאָך אַלץ נישט געקומען קיין סוף צו דער מלחמה. איר פאַרט טאַקע אַוועק פון דאַנען, איר פאַרט אין אייערע היימען, אָבער וואָס וועט זיין מיט אונדז? ווער וועט זיך פאַר אונדז אַננעמען און זיך איינשטעלן? קיינער האָט נישט ארויסגעזאָגט די דאָזיקע ווערטער, אָבער זיי האָבן גוט געוואוסט, אַז אונדזערע הערצער זענען אַנגעפילט מיט ווייטאָג פונקט ווי זייערע.

באַלד זענען אַנגעקומען די מאַיעסטעטישע ווייסע אַמניבוסן מיט די שאַפערן פון שוועדישן רויטן קרייץ און דורכגעפאַרן די גאַסן. דאָס גאַנצע געטאָ האָט זיך מיט פאַרטערטע אויגן געזעגנט מיט אונדז.

געדרוקט אין XXX באַנד פון ייוואָ-בלעטער

פ. ס. די דאָזיקע זכרונות האָט שולמית פאַרעפנטלעכט אין דער דענישער אויסגאַבע: Skolen i de onde aar „די שולע אין די ביטערע יאָרן“. שולמית איז געבוירן געוואָרן אין קאַפּענהאַגן. איר פאַטער, הערש פישל קאַלעוואַ (מיין ברודער), איז געשטאָרבן פון אַ האַרץ-אַטאַק אין טערעזיענשטאָט, דעם 16טן אָקטאָבער 1944.

שולמית מיט איר מוטער, יהודית, און מיין צווייטער ברודער, ישכר, מיט זיין פרוי ברכה און פיר קינדער, בנימין, מארקוס, גיטל און דינה, האָבן זיך אַלע אומגעקערט אַהיים, און געפונען זייערע וווינונגען אין אַרדענונג. זייערע דענישע פריינד האָבן זיי אָפּגעהיט און געצאָלט דיר-הגעלט.

אַ טייל פֿון דער געמיינזאַמער מצבה אופֿן קאַפּנהאַגענער בית עולם, וואָס די דענישע געמיינדע האָט אויפגעשטעלט נאָך די אומגעקומענע דענישע יידן אין טערעזיענשטאָטער קאַנצענטראַציע־לאַגער. אויף דער מצבה זעט זיך אויך דער נאָמען פֿון שרייבערס ברודער, הערשל פישל כאַלעוואָ.

אַגע בערטעלסען

מיט עטלעכע וואָכן צוריק האָט מיר דער דעקאַן פון דעם גלחים-סעמינאַר אין דענעמאַרק, אַגע בערטעלסען, צוגעשיקט זיין בוך פּערזענלעכע איבערלעבונגען אין דער צייט פון די פּאַרפּאַלגונגען אויף די יידן אין דענע-מאַרק. ער רופט דאָס בוך „אַקטאַבער 43“, וואָרעם דאָס איז אַ טרויעריקע דאַטע אין דער דענישער געשיכטע: אין דער נאַכט פון 1טן אויפן 2טן אַקטאַבער פון יאָר 1943 זענען די דייטשן באַפּאַלן די דענישע יידן, ווי „וואַלדרייבער“, ווי „פּיראַטן“.

אויפן שערבלאַט געפּינט זיך אַן אייגנאַרטיקע צייכענונג — די רויט-ווייסע פּאַן פון דענעמאַרק און דער מגן-דוד אויף דער בלווי-ווייסער פּאַן פון ישראל. ביידע פּאַנען זענען איינגעפּלאַכטן איינע אין דער אַנדערע — אַן איידעלע אַנצוהערעניש, וואָס דענעמאַרק האָט געטאַן פּאַר די יידן. דער מחבר האָט אַרויסגעגעבן דאָס בוך צום צענטן יאָר, ווען היטלער האָט געוואַלט אומברענגען די דענישע יידן.

אין דעם בוך געפּינט זיך אַ שלל מיט דאַקומענטן, וואָס האָבן פּאַר אונדז יידן אַ גרויסן היסטאָרישן ווערט.

לאַמיר קודם-כל איבערגעבן אַן אינטערעסאַנטן יידישן דאַקומענט פון דעם דענישן שטאַטס-מיניסטער האַנס העצטאַפּט, אין דער הקדמה צו אַגע בערטעלסמענס בוך.

ער שרייבט: „...אין סוף סעפטעמבער, 1943, האָט די דענישע רעגירונג אַנגעהויבן זיך שטאַרק שרעקן פּאַר דעם גורל פון די דענישע יידן. מיט נ. פ. דוקאָוויץ, וואָס האָט געאַרבעט פּאַר די דייטשן אין קאַפּענהאַגען ווי דער אַנפירער פון שיפּן-טראַנספּאָרטאַציע, האָבן מיר אַנגעהאַלטן קאַנטאַקט דורך דער גאַנצער צייט וואָס דענעמאַרק איז געווען אַקופּירט פון די נאַציס. דעם 28טן סעפטעמבער, 1943, בעת איך בין געווען פּאַרנומען אויף אַ וויכטיקער אַרבעטער-באַראַטונג, האָט מען מיר געלאָזט וויסן, אַז אימעצער מוז מיר תּיכּף זען. נ. פ. דוקאָוויץ איז געשטאַנען פּאַר מיר אַ בלאַסער און מיט אַ צעווייטיקט געמיט מיר געזאָגט: „איצט האָט אויך אונדז געטראָפּן דאָס אומגליק. אלצדינג איז פּלאַנירט מיט אַלע איינצלעהייטן. שיפּן שטייען שוין פּאַראַנקערט ביים קאַפּענהאַגענער האַפּן. די געסטאַפּאַ וועט באַפּאַלן

די דענישע יידן אין זייערע היימען, ארויפזעצן זיי אויף די שיפן און זיי דעפארטירן צו אן אומבאקאנטן גורל..."

"...איך און מיינע פריינד-מיניסטארן האבן איינגעטיילט צווישן זיך די אויפגאבן. דורך אומלעגאלע פאליציי-פארבינדונגען האבן מיר געקראגן אויטאמאבילן און מיר האבן זיך ארויסגעלאזט אין אלע ווינקעלעך פון לאַנד. איך בין קודם-כל געפארן צו דער ווילא אין שאַרלאַטענלונד (א פאַרשטאַט פון קאַפּענהאַגען). וווּ עס האָט געוויינט דער פּאַרויזער פון דער דעניש-יידישער געמיינדע, צ. ב. הענריקוס, אדוואַקאַט פון העכסטן געריכט. קיין מאָל אין מייך לעבן וועל איך נישט פאַרגעסן יענע באַגעגעניש מיט דעם הויפט פון די דענישע יידן.

"מיר האָבן זיך פּריער ווייניק-וואָס געקענט. בלויז געציילטע מאָל האָבן מיר זיך געהאַט באַגעגנט. איך, ווי דער פּאַרשטייער פון די אַרבעטער-יוניאָנס, הענריקוס — ווי דער יורידישער בעל-יועץ פון די אַרבעטס-געבער. "איך האָב געזאָגט, אַז איך וויל רייזן מיט הענריקוס אונטער פיר אויגן, ווען מיר זענען פאַרבליבן אליין, האָב איך געווען און דורכגענומען מיט חרפה ווי איך בין געווען, געזאָגט: "הענריקוס, אַ גרויס אומגליק גייט אויף דענעמאַרק, אין דער נאַכט פון 1טן אָקטאָבער וועט די געסטאַפּאַ באַפּאַלן די דענישע יידן אין זייערע היימען און זיי אַוועקפירן אויף שיפן, וואָס וואַרטן שוין אין קאַפּענהאַגענער האַפּן. איר מוזט אויגנבליקלעך וואַרענען יעדן יידן אין גאַנץ דענעמאַרק, עס איז קלאָר, אַז מיר וועלן טאָן אַלצדנג, וואָס עס איז נאָר מענטשלעך מעגלעך, כדי איך צו העלפּן..."

דער דענישער שטאַטס-מיניסטער דערציילט ווייטער, וואָס דער פּאַר-זיצער פון דער יידישער געמיינדע צ. ב. הענריקוס האָט אים אויף דעם געענטפּערט. יענער ענטפּער האָט דעם מיניסטער דערשטוינט און געפּלעפּט. דער שטאַטס-מיניסטער שרייבט:

"איך קען היינט דערציילן, אַז הענריקוסעס רעאַקציע איז געווען גאַנץ אַנדערש, ווי איך האָב דערוואַרט. ער האָט געענטפּערט:

"איר זאָגט ליגן".

עס האָט לאַנג געדויערט ביז וואַנען דער דענישער שטאַטס-מיניסטער האָט איבערצייגט דעם פּאַרויזער פון דער יידישער געמיינדע, אַז עס איז אמת, וואָס די דייטשן האָבן בדעה צו טאָן מיט די דענישע יידן. צו מאַרגנס, דעם 29סטן סעפטעמבער, האָבן זיך די דענישע יידן פּאַר-

זאמלט אין דער קאָפּענהאַגענער שול. עס איז געווען ראש־השנה. די גרויסע קאָפּענהאַגענער שול איז געווען איבערגעפּאַקט. אַלע זענען געווען טיף ערנסט און פּאַרשטאַנען, אַז אַ סכּנה לויערט אויף זיי. דאָרט האָט מען מודיע געווען וואָס די נאַציס האָבן באַשלאָסן צו טאָן.

פון יענעם טאָג אָן האָבן די דענער אָנגעהויבן אַ נאַציאָנאַלע אונטער־ערדישע אַרבעט פון ראַטעווען די העכער זעקס טויזנט דענישע יידן (אָן ערך דריי טויזנט דענישע תּושבים און העכער דריי טויזנט רוסיש־פוילישע יידן און זייערע קינדער).

אַגע בערטעלסען באַשרייבט דאָקומענטאַריש, וואָס ער, זיין ווייב, אַ גרופּע לערער, דאָקטוירים, טעכניקער און סתּם בירגער אין דעם קליינעם שטעטל לינגבי (וואָס ליגט 5 מייל אין צפון פון קאָפּענהאַגען) האָבן געטאָן, כדי צו ראַטעווען אַ סך הונדערטער יידן, וואָס זענען אנטלאָפּן אין דעם דאָזיקן האַפּן־שטעטל לינגבי. צווישן די דאָזיקע הונדערטער יידן זענען געווען אַ סך פּליטים־יידן, און זיי זענען געווען אין דער גרעסטער סכּנה.

דער מחבר דערציילט מיט אַ סך פּרטים, ווי אַזוי די אינווייניגער פון שטעטל לינגבי און פון די דערביאיקע שטעטלעך און דערפּער האָבן זיך באַטייליקט אין דער דאָזיקער רעטונגס־אַרבעט. ווער עס האָט אויסבאַהאַלטן די יידן (און ער רופּט אָן די יידן ביי די נעמען און פון וואָגען זיי שטאַמען) אין זייערע היימען, געזאָרגט, אַז אַפּילו די פרומע יידן זאָלן האָבן כּשר עסן, גענוצט אַפּילו דעם אויסדרוק „פּיקוח נפש דוחה שבת“ צו אַ פּאַרעקשנטן בחור, וואָס האָט באּינ אופּן נישט געוואָלט זיך אַפּשערן זיין בערדל, הגם עס איז געווען אַ גרויסע סכּנה, אַז די דייטשן זאָלן אים אַרעסטירן, „ביז וואָגען ער האָט געקראָגן זיינע כּשרע מכּשירים, מיט וועלכע מען מעג על פי דעם יידישן דין זיך ראַזירן“.

די פּליטים זענען געווען ס'רוב פרומע יידן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין שום פּאַרבינדונג און קיין שום אָנונג, ווי אַזוי זיך צו ראַטעווען פון פּינצטערן שונא, וואָס האָט אויף זיי געלויערט און געהאַלטן זיי אין איין נאַכיאָגן און פּאַרפּאַלגן. די דאָזיקע פּליטים זענען געווען צווישן די סאַמע ערשטע, וואָס אַגע בערטעלסען האָט איינגעלייגט וועלטן זיי אַרויסצוראַטעווען אין דעם נייטראַלן שוועדן. און מיט פּרייד, פון וועלכער דער לייענער ווערט טיף גערירט, גיט דער דענישער שרייבער איבער ווי אַזוי ער און זיינע פּריינד

האַבן אַלעמען אַרויסגעראַטעוועט. „און קיין איינער פון די פליטים יידן איז נישט אריינגעפאלן אין די נעגל פון די נאַציס“.

די בערטעלסען-גרופע האָט שוין דעמאָלט געוויסט דעם גורל פון די יידן אין דייטשלאַנד, עסטרייך, פוילן, טשעכאָסלאָוואַקיע, פראַנקרייך, האַלאַנד, בעלגיע און די באַלקאן-לענדער. אויך אין דעם שכנותדיקן נאַרוועגיע זענען די דייטשן אין נאָוועמבער 1942 באַפאלן די יידן. זיבן הונדערט נאַרוועגישע יידן זענען אַרויפגעשלעפט געוואָרן אויף דייטשע פראַכטישפון און דעפאָרטירט געוואָרן אין קאַנצענטראַציע-לאַגערן, וווּ מען האָט זיי פאַרגאַזט, און בלויז אַ העלפט פון די נאַרוועגישע יידן האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן קיין שוועדן.

אַגע בערטעלסען דערציילט, ווי אַזוי אין דער גורלדיקער נאַכט צווישן דעם 1טן און 2טן אַקטאָבער, ווען דער גרעסטער טייל פון די יידן אין קאָפּענהאַגען האָבן זיך געפונען אויף דענישע שיפלעך, וואָס האָבן זיי געפירט קיין שוועדן, האָבן זיך אין שטעטל לינגבי פאַרזאַמלט אַ גרופע דענישע אינטעלעקטואַלן און אויסגעאַרבעט פלענער, ווי אַזוי צו העלפן די הונדערטער טער יידן וואָס זענען געווען איינגעקוואַרטירט אין דענישע היימען:

„די גרופע האָט זיך פאַרזאַמלט אין דער רעספּעקטאַבלער היים פון פראַפּעסאָר פ. בויג, וועמען די דייטשן האָבן נישט געקענט חושד זיין אין „קאָנספּיראַציע“. אין דער גרופע האָבן זיך געפונען אַ הויך פראַפּעסאָר בויג, אויך זיין פרוי און זייער זון דער קאנדידאַט-טעאַלאָג יאַרגען בויג, וואָס האָט דעמאָלט מיטגעאַרבעט אין אַ קריסטלעכער צייטונג און איז דעריבער געווען אינפאָרמירט וועגן די דייטשע פלענער. אין מיטן פון דער נאַכט איז אויך געקומען צו דער דאָזיקער געהיימער מסיבה דער פּאָליציי-קאָמיסאַר פון לינגבי, ה. מוירידסען, און געלאָזט וויסן וווּ די געסטאַפּאַ-טרופן זענען קאַנצענטרירט. יענע פאַרזאַמלונג האָט עס אויסגעאַרבעט די פלענער ווי אַזוי צו העלפן די יידן.“

אַגע בערטעלסען שרייבט: „דער אַנטשיידענער ווענדפונקט, וואָס האָט גורם געווען אַז דאָס דענישע פּאָלק, מיט דעם אויסנאַם פון אַ נישטיקער צאָל פאַררעטער, זאל זיך באַטייליקן אין דער אַונטערערדישער אַרבעט, איז נישט געווען די געשעעניש פון דעם 29סטן אויגוסט 1943, בעת די דייטשן האָבן פאַרכאַפט די פּאָליטישע מאַכט פון דענעמאַרק, נאָר אין

אָקטאָבער 1943, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין אַרויסראַטעווען די דענישע
יידן...“

אַגע בערטעלסען האָט רעזיגנירט פון זיין אַרבעט אַלס רעליגיע־לערער
צוליב „קראַנקייט“, כדי צו קענען פריי אַנפירן מיט ראַטעווען יידן.
די דייטשן האָבן געוויסט וואָס ער טוט, און געזוכט אַ פאַסיקע
געלעגנהייט אים צו אַרעסטירן.

ווען עס האָט זיך די נאַציס באַן אופן נישט איינגעגעבן אים צו
אַרעסטירן, האָבן זיי אַרעסטירט זיין פרוי, ווי אַ משכן, און געדראַט אויך
צו אַרעסטירן זייער 10־יאַריקע טאכטער, סיידן זי וועט אויסזאָגן וווּ איר
מאָן באַהאַלט זיך.

די דייטשע אויספאַרשונג־ריכטער האָבן געזאָגט צו פרוי בערטעלסען:
„מיר האָבן באַווייזן אַז איר העלפט יידן אַנטלויפן קיין שוועדן, וואָס האָט
איר וועגן דעם צו זאָגן?“ און פרוי בערטעלסען האָט רואיק געענטפערט:
„יא, עס איז אמת, וואָס איר זאָגט, אָבער אין דער אַרבעט אַרויסצוראַטעווען
די יידן באַטייליקן זיך אַלע אַנשטענדיקע מענטשן“.

און באַלד איז געקומען אַ צווייטע פראַגע: „וואָס אייגנטלעך טרייבט
אייד צו העלפן די יידן?“ אויף דעם האָט די פרוי בערטעלסען געענטפערט:
„רחמנות און מיטגעפיל צו אַרעמע, געיאָגטע און געפלאַגטע מענטשן, וואָס
זענען צו אונדז געקומען און פאַרטרויט זייער לעבן און שיקזאַל אין אונדזערע
הענט“.

די געסטאַפּאַ האָט געוויסט וואָס פאַראַ חשוב אַרט גערדא בערטעלסען
פאַרנעמט, האָבן זיי דעריבער געוואַלט זיך אויספיינען פאַר איר און
פאַרטרוילעך איר אינפאַרמירט: „דייטשלאַנד איז דאָס איינציקע לאַנד
אין דער וועלט, וואָס האָט געלייזט די ראַסן־פראַגע אויף אַ הומאַנעם אופן,
וואָס, למשל, האָט אַמעריקע געטאָן פאַר די יידן אָדער פאַר די נעגערס —
און אַמעריקע האָט דאָך אַזוי פיל לאַנד — האָט זי עפעס אָפגעגעבן פון איר
לאַנד פאַר זיי? ניין, אָבער דייטשלאַנד האָט געגעבן יידן טערעזיענשטאַט,
דערצו נאָך מיט זעלבסטבאַשטימונג־רעכט“.

און פרוי בערטעלסען דערציילט אין דעם קאַפיטל „אין תפיסה ביי
די נאַציס“, אַז זי האָט געענטפערט די אויספאַרשערס: „עס איז גאַר נישט
אָזוי „הומאַן“ אַרויסצושלעפן אין מיטן נאַכט מענטשן בלויז פאַר דעם

איינעם חטא, וואָס זיי זענען יידן, און פאַרשיקן זיי אפילו אין אַ שטאַט, וווּ זיי אַליין רעגירן כלומרשט״.

ווי עס איז שוין גוט באַקאַנט, האָבן די דייטשן באוויזן אין ״יענער היסטאָרישער נאַכט״ בלויז צו אַרעסטירן פינף הונדערט יידן און זיי אַוועק־שיקן קיין טערעזיענשטאַט, און צווישן זיי אויך צוויי ברידער און זייערע משפּחות פון דעם שרייבער פון די דאָזיקע שורות. אַלע איבעריקע האָבן זיך אָדער אַרויסגעראַטעוועט קיין שוועדן, אָדער זיך אויסבאַהאַלטן, באַזונדערס אין די קליינע שטעטלעך אַרום קאַפענהאַגען.

דאָס אַרויסראַטעווען יידן האָט געדויערט חדשים־לאַנג, און אָגע בערטעלסען, צוזאַמען מיט זיינע מיטאַרבעטער, האָבן נישט גערוט ביז וואַנען אַלע יידן זענען אַריבערגעשיקט געוואָרן קיין שוועדן, וואָס האָט זיי אויפגענומען מיט אויסגעשטרעקטע הענט, נישט געקוקט אויף די דייטשע פּראָטעסטן.

ערשט דעמאָלט, ווען אַלע דענישע יידן זענען געווען אויסער יעדער געפאַר, האָט דער מחבר רואיק געקענט וואַרטן צוזאַמען מיט די אַנטלאַג־מענע יידן און נישט געדאַרפט מער איינשטעלן זיין לעבן. אנדערהאַלבן יאָר האָט אָגע בערטעלסען פאַרבראַכט מיט די פּליטים יידן, געקומען אויף זייערע שמחות און געטיילט זייערע זאָרגן. ער האָט געזוכט זיך צו באַקענען מיט יידישן מנהגים און שטייגער־לעבן. ער פאַרצייכנט דאָס אַלץ מיט פאַרשטענדעניש און אַ סך ליבשאַפט.

אין דעם לעצטן קאַפיטל, דעם עפּילאָג פון בוך, רעדט דער מחבר אַרום די פּראַגע פון אַנטיסעמיטיזם. ער ווייזט דאָרטן אַרויס אַ סך ערוודיציע און ידיעות נישט בלויז אין יידישער געשיכטע, נאָר בכלל אין יידישע ווערק און ווערטן.

ער איז דורכויס נישט מסכים מיט אַרטור קעסטלערס שטאַנדפּונקט פון ״אָדער — אָדער״, וואָס דאַרף לייזן דעם פּראַבלעם פון אַנטיסעמיטיזם. דער מחבר צימירט לגנאי אַרטור קעסטלערן, וואָס שרייבט: ״אַ ייד האָט איצטער די ברייה אָדער צו זיי אַ ייד צווישן יידן אין ישראל, אָדער זיך אַסימילירן מיט דעם פּאָלק, וווּ ער לעבט״. אָגע בערטעלסען מיינט, אַז אין לעצטן סך־הכל הייסט דאָס פטור צו ווערן פון די יידן, דער דענישער מחבר שרייבט: ״די נאַציס האָבן דאָך געזען אין קאַמף פטור צו ווערן פון די יידן אַן אַנטשיידן מיטל צו פאַרניכטן בכלל די מערב־קולטור און אירע

דעמאָקראַטישע פּרייהייט-אידעאַלן. נישט בלויז איז געווען אַ סכנה, אַז די יידן זאלן דורך דעם נאַציזם פאַרשווינדן, נאָר עס זאל אויך אונטערגיין אַנדער גאַנצע קולטור. וואָס האָט היטלער געוואָלט? בלויז די הסכמה אומצוברענגען די יידן. ער באַדויערט שטאַרק, וואָס אַרטור קעסטלערס שטאַנדפּונקט, הגם ער האָט אַזעלכע גוטע כוונות, פירט דערצו, אַז די וועלט זאל באַפרייט ווערן פון יידן.

דער מחבר האָלט, אַז יידן און קריסטן קענען לעבן פריי אַן פאַראור-טיילן, ווען קריסטנטום וועט זיך באַפרייען פון אַ סך אירע דאָגמעס. די קריסטלעכע וועלט דאַרף וויסן, אַז ישו האָט געלעבט ווי אַ ייד און איז געשטאַרבן ווי אַ ייד.

אַגע בערטעלסען רעדט אויך וועגן אַ יידיש-קריסטלעכער ציוויליזאַציע. ער ציטירט פון יוסף קלויזנערס „ישו און נוצרות“, וווּ קלויזנער שרייבט: „עס געפינט זיך נישט איין שטריך אין ישו לעבנס-געשיכטע און נישט איין שורה פון זיין לערע, וואָס זאל נישט האָבן סימנים פון נביאות און פרושימשע יידישקייט“. דער מחבר שרייבט אויך וועגן שלום אָשם „אין גורל“. אַגע בערטעלסען רעדט מיט באַגייסטערונג וועגן דעם ענגלענדער טראַוער הערפּאַרדס פאַרשונגען וועגן די פרושים, וואָס דאָס קריסטנטום האָט אַזוי פאַלש אויסגעטייטשט. דאָס אַלץ שרייבט דער קריסטלעכער שריפט-שטעלער אין שייכות מיט דעם ווי אַזוי די וועלט דאַרף באַקעמפן אַנטטי-סעמיטיזם.

אַגע בערטעלסען פאַרענדיקט זיין מענטשלעך בוך מיט די ווערטער: „די מענטשן-קינדער קענען נאָך אַ סך לערנען פון דעם תלמוד. טראַכט נאָר וועגן דעם איינעם זאָג: „אויף דריי זאַכן שטייט די וועלט: אויף גערעכט-טיקייט, אויף אמת און אויף שלום“.

„טאָג מאָרגן-זשורנאַל“, 1953

פּאָל באַרכסעניוס

פּאָל באַרכסעניוס, דער מחבר פון דעם בוך וועגן מדינת ישראל, וואָס איז מיט אַ צייט צוריק דערשינען אין דענעמאַרק, איז אַ גלח פון אַ דענישער פּראַווינץ-שטאָט. ער איז אַבער דער עיקר באַקאַנט ווי אַ לעקטאָר איבער

דעם ביבלישן פאלק, װאָס האָט געגעבן דער װעלט דעם עטישן מאָנאָטע־
איזם. װאָס פּאָלק, װאָס האָט נאָך אַ געטלעכע שליחות דורכצופירן,
אויסצולייזן די װעלט פון איר תוהו־וּבוהו־.

״די זון איז געבליבן שטיין שטיל, אזוי הייסט פאול באַרכסעניוס בוך
װעגן מדינת ישראל. דאָס בוך איז אַן אַנצוהערעניש, אַז פונקט ווי אין די
צייטן פון יהושע בן־נון, בעת די זון איז געבליבן שטיין איבער גבעון ביז
מען האָט געשלאַגן דעם שונא, אזוי אויך אין אנדערע טעג, בעת די יידן
אין ארץ־ישראל האָבן פאַרטריבן די אַראַבישע שונאים, װאָס זענען באַפאַלן
דאָס ייִדישע לאַנד, ווי די היישעריקן.

אין דער הקדמה צו זיין בוך שרייבט דער דענישער מחבר: ״דאָס
דאָזיקע בוך איז געשריבן געװאָרן פון אַ לעבנסלאַנגער ליבשאפט צו דעם
ייִדישן פּאָלק און צו זיין לאַנד. מיר האָט צוגעשפּילט דער מזל צו גיין אין
מיין ערשטער קינדהייט אין אַ שול, וווּ דענעמאַרק און ישראל זענען געװען
צוויי צענטערן, אַרום װעלכע אלצדינג האָט זיך געדרייט. אין די ערשטע
קלאַסן פון מיין שול זענען געהאַנגען אויף דער װאַנט די מאַפעס פון דענע־
מאַרק און ארץ־ישראל. דאָס האָט אַרױפגעלייגט, ווי מאַדנע דאָס זאָל נישט
קלינגען, אַ חותם, װאָס האָט משפּיע געװען אויף מיין גאַנץ לעבן. אין משך פון
יאָרן זענען מיינע געדאַנקען געװען פאַרנומען טאַג־טעגלעך אויף אזאַ אַדער
אַן אַנדער אופן מיט ארץ־ישראל. דערנאָך, אין די שפּעטערדיקע יאָרן, האָט
דאָס כסדרדיקע ליענען דעם תנ״ך און די ייִדישע געשיכטע גורם געװען,
אַז דאָס ייִדישע לאַנד זאָל מיר װערן נאָענט און אייגן. און לעצטנס, בעת
מיין לאַנגן אויפהאַלט אין ייִדישן לאַנד, וווּ איך האָב פאַרבראַכט דאַרטן אַ
גאַנץ יאָר, האָב איך געזען די ערטער, סיי אַלטע און סיי נייע, וווּ איך האָב
געלעבט אין מיינע מחשבות. איך האָב זיך אויך געטראָפן מיט פירנדיקע
מענטשן און מיטן פשוטן פּאָלק, װאָס האָבן מיר דערציילט און געװיזן ווי
אזוי זומפן זענען אויסגעטריקנט געװאָרן און מדבריות זענען פרוכטבאַר
געמאַכט געװאָרן און ווי בכלל די קיבוצים און מושבים זענען אויפגעקומען״.
״איך בין זיך מודה, אַז מיין בוך איז נישט שטרענג אַביעקטיוו, אויך
נישט אויסשעפּלעך. איך װיל בלויז מיינע ליענער באַקענען אַ ביסל מיט
דעם ייִדישן לאַנד און זיי אַנשטעקן לפחות מיט אַ קליינעם חלק פון דעם
געפיל צו ישראל, צום אַמאָליקן און היינטיקן, װאָס באַהערשט מיין נשמה״.
דאָס זענען אַפענע און ערלעכע רייד, און ביידע צילן, װאָס דער דענישער

שרייבער האָט זיך געשטעלט, דערגרייכט ער אויף אַן אויסגעצייכנטן אופן.
עס שטראַמט אַרויס פון בוך אַ וואַרעמע מענטשלעכע נשמה און אַ
פאַרשטענדעניש פאַרן יידישן לאַנד.

דאָס בוך איז איינגעטיילט אין צען גרויסע קאַפיטלעך. אין יעדן קאַפיטל
באַקענט ער אונדז מיט אַן אַנדער פּאַזע פון קאַמף, אויפקום און שטייגן פון
יידישן ישוב. די קעפלעך פון די קאַפיטלעך טראַגן צום טייל היסטאָרישע
אַסאַציאַציעס, דייינו: „און דו וועסט אַרבן“ (ירשנען) דאָס לאַנד, „זון שטיי
שטיל“, אַן אַנצוהערעניש אויף „שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון“,
„קיבוץ גלויות“, „אין שווייס פון דייך פנים“, וכדומה.

עס איז צו שטוינען מיט וויפל ליבע און היסטאָרישער פינקטלעכקייט
דער דענישער גייסטלעכער גיט איבער יעדן אַספּעקט פון מדינת ישראל.
בלויז דושיימס מעקדאָנאַלד, דער דאָזיקער גרויסער אַמעריקאַנער, מיט זיין
פאַרשטענדעניש פאַר דער יידישער מאַטריאַלאַגיע, קאָן זיך פאַרגלייכן צו
אים.

שמעון דובנאָוו האָט ערגעצווו געשריבן, אַז ווען די קריסטן וואַלטן
געקענט די פיר-טויזנט-יאַריקע יידישע געשיכטע, וואַלט קיין אַנטיסע-
מיטיזם נישט געווען אויף דער וועלט. מען מעג זיין שטאַרק אין ספק, צי
דאָס איז חל אויף אַלע קריסטן. על כל פנים איז אמת, אַז די חסידי אומות
העולם האָבן געקענט די יידישע געשיכטע.

דער דענישער שרייבער, פאול באַרכסעניוס, קען אויסגעצייכנט אפילו
דאָס מאַדערנע קאַפיטל פון אונדזער יידישער געשיכטע.

אין דעם קאַפיטל „און דו וועסט ירשנען דאָס לאַנד“, שרייבט ער:
„און עס זענען געוואַקסן דריי אויסערגעוויינלעכע און הויכבאַגאַבטע בחורים
אין אַ יידישער קולטור-היים אין ירושלים. דער פּאַטער פון די דריי זין איז
דער וועלטבאַרימטער אַרכעאָלאָג ע. ל. סוקעניק, פּראָפּעסאָר פון העברעאישן
אוניווערסיטעט; די מוטער האָט אין די יונגע יאָרן געלייגט דעם יסוד פאַר
אַ קינדערגאַרטן-באַוועגונג צווישן די יידן אין ארץ-ישראל.

„זייערע זין זענען געווען מרגלים, און זיך לכתחילה באַקענט מיטן
לאַנד דורך אויסקוקן עס אין דער לענג און אין דער ברייט. זייער פּאַטער
האָט זיי געוויזן און געלערנט ווי יעדעס אַרט, בערגל, שטעגל און וועגל
זענען פאַרבונדן מיטן לאַנד און רופן אַרויס זכרונות דורך טויזנטעריקער
היסטאָריש יידיש לעבן. און ווען די בחורים זענען אויסגעוואַקסן, פלעגט

מען זאגן וועגן זיי, אז איינער אַרבעט אונטער דער ערד, דער צווייטער צווישן הימל און ערד, און דער דריטער אין הימל. דער לעצטער איז געווען אַ פליער און און איז געפאלן אין דער יידיש-אַראַבישער מלחמה אין 1948. דער צווייטער איז געוואָרן באַקאַנט ווי אַ שוישפילער, און דער ערשטער — און טאַקע וועגן אים וועט דאָ באַריכות דערציילט ווערן — איז געוואָרן אַן אַרבעטלאָג, ווי זיין פּאַטער. און דער שרייבער זעצט פאַר :

„יגאל ידין (יאָדין) האָט, ווי אַ סך אַנדערע יידן, העברעאָיזירט זיין נאָמען. איז געבוירן געוואָרן מיט פיר און פערציק יאָר צוריק, אָבער אין זיין יונג לעבן האָט ער שוין דערגרייכט און אויפגעטאָן מער ווי אַ סך הלומען אַ לעבן לאַנג. זיין פאך האָט ער געלערנט מיט גרויס התמדה, מיט אומדערמיטלעכן פלייס. זיין יוגנט איז דאָך אויסגעפאלן אין די אומרויאַקע יאָרן, וווּ יעדער יונגער ייד האָט געדאַרפט אַוועקגעבן זיין גאַנצע פרייע צייט פאַר דער נאַציאָנאַלער פאַרטיידיקונג פון ישוב. אין דער „הגנה“ האָט ער אַרויסגעוויזן מיליטערישע גאונות, און ווען מדינת-ישראל איז פּראַקלאַמירט געוואָרן און גלייכצייטיק האָט זיך אָנגעהויבן די אַראַבישע אנגריף-מלחמה, איז יגאל ידין געוואָרן דער יידישער גענעראַלשטאַב-שעף. בסך-הכל איז ער דעמאָלט אַלט געווען 31 יאָר און איז באַטראַכט געוואָרן פאַר דעם יינגסטן גענעראַלשטאַב-הויפט פון דער וועלט.

דער שרייבער באַמערקט, אַז בכלל זענען די יידישע אָפיצירן זייער יונג, מיט דעם דערקלערט זיך אין אַ גרויסער מאָס זייער קאַמפּסגייסט. פּאָל באַרכעניוס ווייזט אָן ווי אַזוי די אַרבעטלאָגישע אויסבילדונג איז צוניץ געקומען יגאל ידינען. טאַקע אַ דאַנק זיינע אַרבעטלאָגישע קענטע-נישן האָט ער אין יענע טראַגישע און אַנטשיידענע טעג געפונען אַן אַלטן רוימישן וועג, פון צוויי טויזנט יאָר צוריק, וואָס איז געווען באַגראַבן אין זאַמד פון מדבר. דער דענישער שרייבער האָט געזען דעם וועג, וואָס האָט גענומען די יידישע סאַלדאַטן פּופצן שעה דורכצומאַכן די דרייסיק קילאָמע-טער.

„מיר האָבן געגעסן פּרישטיק. געטרונקען קאַווע“, האָט דערציילט אַ געפאַנגענער עגיפטישער אָפיציר, „פּלוצלונג זענען יידישע באַוואַפנטע סאַלדאַטן אַריינגעשפּרונגען דורך די פענצטער. די איבערראַשונג איז געווען גרויס און אומדערוואַרט. דער קאַמף איז געווען קורץ, די עגיפטישער זענען גענומען געוואָרן געפאַנגען ; און אין עטלעכע טעג שפּעטער האָט זיך אויך

אונטערגעגעבן דער רעשט פון דער עגיפטישער אָפגעשניטענער אַרמיי. דער נגב איז באַפרייט געוואָרן און די מלחמה איז געוואָרן געוואָרן. יעדעס קאָפיטל לייענט זיך ווי אַן עפאָס. דער דענישער מחבר דערציילט אונדז, אַז אין אַן אָונט, בשעת דער מלחמה, איז דער אמעריקאָ קאָנער קאַרעספּאָנדענט, באַרטלי קראָם, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע שרייבער, געזעסן מיט יגאל ייִדן אין תל־אביב אין אַ האַטעל אויף אַ באַלקאָן לעבן ים. פלוצלונג רופט זיך אָפּ באַרטלי קראָם צו יגאל ייִדן: „זאָגט מיר, איך בעט אייך, ווען איז דאָס דאָזיקע לאַנד צום ערשטן מאל באַפעלקערט געוואָרן?“ — „מיט אַן ערך זעכציק טויזנט יאָר צוריק“, האָט געענטפערט ייִדן, און דערקלערט, ווי אזוי דאָס אָרט איז באַזעצט געוואָרן אין דער אוראַלטער צייט.

און פאָל באַרסעניוס באַמערקט, ווי שייך וועט זיך דאָס לייענען אין דורות שפעטער. ליבהאַבער פון ייִדישן לאַנד זענען פאַרזאַמלט אין אַ האַטעל אין האַרץ פון תל־אביב און לעבן זיי זיצט אַ יונגערמאַן, וואָס איז על־פי צופאַל, סיי גענעראַלשטאַב־שעף און סיי אַרכעאָלאָג, און דערציילט די געשיכטע פון דעם לאַנד. וואָס איז זעכציק טויזנט יאָר אַלט. און איינער פון די פאַרזאַמלטע באַמערקט: „אויב אַזוי, איז דאָך גאָר נישט לאַנג ווי יהושע בן־נון האָט איינגענומען דאָס לאַנד און אויסגעקעמפט די גרויסע שלאַכט צווישן ירושלים און יפו“.

דער מחבר פירט אונדז אַריין אין דער באַשיידענער ווילע פון פראַפע־סאָר סוקעניק, וואָס געפינט זיך אויף אַ וועג אין ירושלים. און אין דעם חדר, וואָס איז פול מיט ספרים, באַקענט זיך דער דענישער שרייבער און גרויסער אוהב ישראל מיט דעם אומגעהויער גרויסן קולטור־היסטאָרישן אויפטו פון סוקעניק, דאָס געפינט פון די אוראַלטע העברעאישע כתב־ידן, די מגילות, וואָס מ'האַט געפונען אין פשחה וואָס אין יהודה, און וואָס שטאַמען נאָך פון די צייטן פון די נביאים.

אין אַ קאָפיטל דערציילט דער שרייבער פאַר זיינע דענישע לייענער די געשיכטע פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. אין הינטערגרונט פון דער שילדערונג שטייען די היסטאָרישע געשטאַלטן פון טעאָדאָר הערצל, מאַקס נאַרדאו, נחום סאַקאַלאָו, וולאַדימיר זשאַבאַטינסקי און חיים ווייצמאַן. אַ באַזונדער אָפטייל אין בוך פאַרנעמט דער ערשטער ייִדישער פרעמיער, דוד בן־גוריון. דער מחבר לאַזט נישט דורך קיין איין וויכטיקן אַספעקט פון

מדינת-ישראל. אים זענען גוט באקאנט די שווערע פראבלעמען, וואס שטייען אויפן סדר-היום פון דער יונגער יידישער מלוכה. ער האט אבער אמונה און בטחון און ביי אים איז קיין שום ספק נישט, אז ישראל וועט נאך שפילן א וויכטיקע ראָלע.

„דער צוקונפט-אידעאל פון מדינת ישראל איז נישט צו פראדוצירן אויפרייסנדיקע וואפן, נאר אויפבויען א מלוכה אויף די עטישע פרינציפן און ווערטן פון די נביאים“.

פאלק און וועלט, פון יידישן וועלט-קאנגרעס, 1961

האַנס קריסטיאַן אַנדערסען

סעמועל גאלדוויןס מוזיקאלישער פילם „האַנס קריסטיאַן אַנדערסען“, ווערט איצט געווירן נישט בלויז איבער גאַנץ אַמעריקע, נאר אויך איבער זער גאַנצער וועלט.

דריי יאָר צייט האָט דענעמאַרק געקעמפט, אַז דער פילם וועגן זייער באַליבטסטן שרייבער האַנס קריסטיאַן אַנדערסען זאָל נישט געווירן ווערן. די דענער האָבן געטענהט, אַז דעני קעי איז גאַרנישט צוגעפאַסט צו שפילן די ראָלע פון האַנס קריסטיאַן אַנדערסען, און אַז דער פילם שטעלט אַוועק זייער געניאַלן שרייבער אין אַ קאַמיש ליכט, אַז דאָס איז אַ פאַרשוועכונג פון האַנס קריסטיאַן אַנדערסען.

די דענישע ליטעראַטור-קענער, און צווישן זיי אויך דער בילדונגס-מיניסטער, וואָס זענען ספּעציעל געקומען קיין האַליווד, זענען געווען שטאַרק קעגן דעם, אַז מען זאָל ווייזן דאָס דאָזיקע בילד, וואָס שטעלט אַוועק זייער פאַרגעטערטן שרייבער ווי אַן אומבאַהאַלפן שוסטערל, אַ שליםזל. די דענישע פּרעסע האָט געשריבן, אַז זי וועט פּראַטעסטירן אויב מען וועט ווייזן דאָס בילד. דענישע שרייבער האָבן געפרעגט, וואָס וואָלט ענגלאַנד געטאָן ווען מען ווייזט, למשל, אַ פילם פון וויליאַם שעקספירן און מען שטעלט אים פאַר ווי אַ קצב-יונג, אַדער וואָס וואָלט אַמעריקע געטענהט, ווען מען ווייזט אַ בילד פון מאַרק טוועין, ווי למשל, אַ פּיז-פאַרקויפער.

עס האָט אויך נישט געהאַלפּן, וואָס דעני קעי און סעמועל גאַלדווין זענען אַוועק קיין דענעמאַרק און דערקלערט זייער פּיעטעט און אָפּשיי פאַר דעם גרויסן דענישן שרייבער.

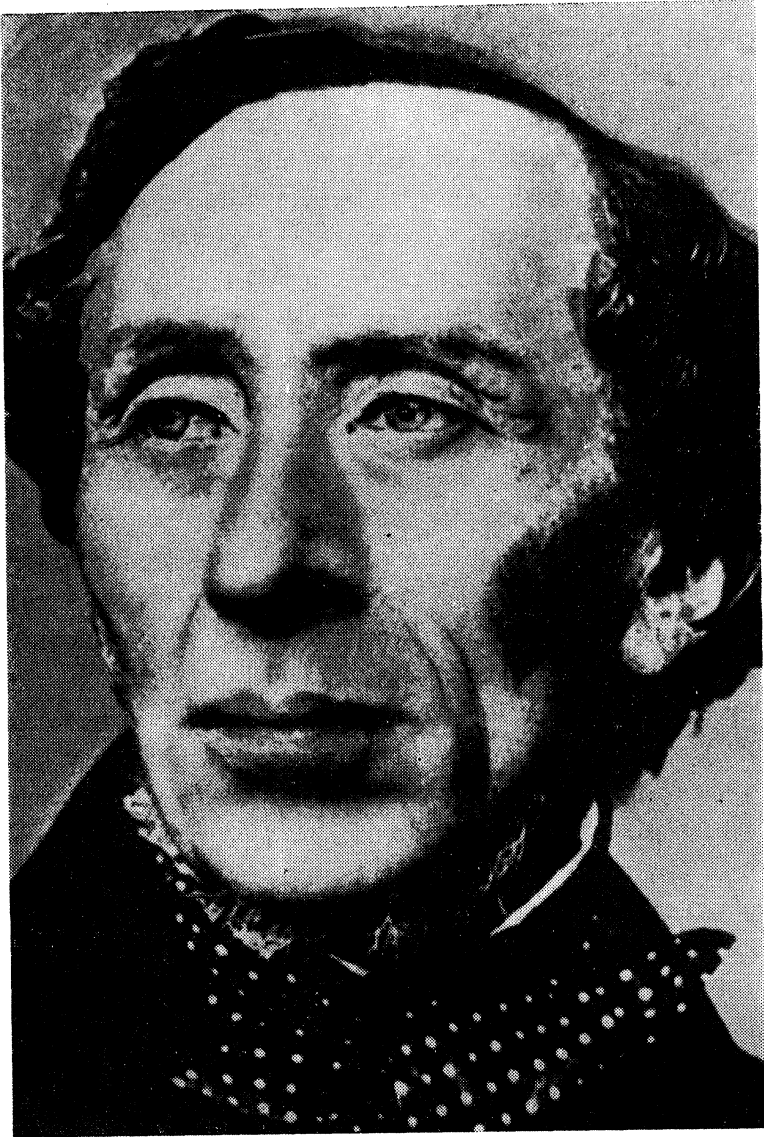
ערשט ווען מען האָט אויסגעשניטן געוויסע שטיקער פונעם פּילם, און נאָך אַ סך פאַרהאַנדלונגען און אונטער אַ געוויסן איינפלוס און דרוק, האָבן די דענער אויפגעגעבן זייער אָפּענעם פּראָטעסט. סיי ווי האָבן זיי אויפגענומען דעם פּילם „האַנס קריסטיאַן אַנדערסען“ זייער קאַלט און געשריבן, אַז דאָס איז אַ קאַריקאַטור אויף זייער גרויסן שרייבער, הגם דעני קעי און דער פּראָדוצענט האָבן געהאַט די בעסטע כוונות; דער פּילם גיט צו מאַל נישט קיין שוואַכן אָפּשיין פון האַנס קריסטיאַן אַנדערסען.

עס איז זייער כּדאי זיך צו באַקענען מיט איינעם פון די סאַמע גרעסטע זיין פון דענעמאַרק — מיט האַנס קריסטיאַן אַנדערסען, וועלכער איז דער באַרימטסטער און באַליבטסטער קינדער־שרייבער אין דער וועלט.

האַנס קריסטיאַן אַנדערסען איז אין זיינע קינדער־מעשהלעך ווייך און צאַרט, גוט און געפּילפול, האַרציק און טיף. גרויזאַמקייט און רואיקייט איז אַזוי דערווידער זיין ריינער נשמה, אַז ער קאָן אפילו נישט שרייבן וועגן דעם. יעדעס מאַל, ווען עס קומט אים אויס צו שרייבן וועגן גוואַלטאַטן, רויקייט, נידעריקייט, פאַרפאַלגונגען, שרייבט ער: „מיר קענען נישט פאַרטראַגן צו טראַכטן וועגן דעם“. כּמעט אַלע קינדער, וואָס אַנדערסען האָט געשילדערט זענען צאַרטע און גוטע. די חיות, וואָס ער באַשרייבט, זענען געצוימטע און הויז־חיות. דאָ איז פאַראַן דאָס שטרעבן נאָך אידיליע. די פּייגל, וואָס ער האָט צום ליבסטן זענען: דער נאַכטיגאל — דעם פּויגל וואָס ער באַווונדערט, די שוואַן, וואָס איז ממש זיין אידעאַל, און דער שטאַרך, דער מערקווירדיקער פּויגל, וואָס ברענגט קינדערלעך אין זיין שנאָבל, דער לאַנג־פּיסיקער שטאַרך, וואָס פּלאַפּלט עגיפּטיש.

גאַר אַ שטאַרקע ליבע האָט האַנס קריסטיאַן אַנדערסען צו פּלאַנצן, ווייל נאָר אין דער וועלט פון פּלאַנצן הערשט פּרייד און האַרמאָניע. אויך די פּלאַנץ איז ווי אַ קינד, נאָר ווי אַ קינד, וואָס שלאָפּט תּמיד. דאָ איז קיין זאַרג נישטאַ, דער טויט איז נאָר אַ שמערצלעכער וועלקן און דאָס לעבן אַ שטילער, רעגלמעסיקער וווקס. דאָ, אין דער פּלאַנצן־וועלט, איז נישט פאַראַן עפעס, וואָס זאָל אַנגרייפן זיין ראַפּינירט געפּיל.

פאַראַן מעשהלעך, וואָס האַנס קריסטיאַן אַנדערסען האָט געשריבן, וואָס

האַנס קריסטיאַן אַנדערסטען

יעדער אינטעליגענטער מענטש פון דער גאנצער וועלט קען זיי, למשל — די „מיאוסע קאטשקע“.

אויבנאויף איז „די מיאוסע קאטשקע“ א קינדער-מעשהלע, אבער אין דער אמתן איז דאס א סימבאלישע מעשה, ווו דער גרויסער שרייבער האט געשילדערט זיין אייגן לעבן.

אין דער דאזיקער מעשה ווערן געשילדערט די פארפאלגונגען וואס די „מיאוסע קאטשקע“ איז אויסגעשטאנען פון אירע חברים קאטשקעס, גענדז, הינער, הענער און אנדערע פייגל, ווייל זי איז געווען מיאוס און אומגעלומ-פערט, גארנישט אויסגעזען ווי די אנדערע קאטשקעס. ערשט אין א שיינעם פריילינג-טאג באמערקט די מיאוסע קאטשקע, ווי אין טיך שווימען דריי שיינע שוואנען. די מיאוסע קאטשקע דערגענטערט זיך צו זיי, כאטש זי איז זיכער, אז די דאזיקע קעניגלעכע חיות וועלן זי אומברענגען. אבער בעת די מיאוסע קאטשקע שטעקט אריין דעם קאפ אין וואסער, אנטדעקט זי מיט א מאל, אז זי איז נישט מיאוס, נאר איז גאר אליין אויך א שוואן. און די דריי שוואנען זענען ארומגעשווימען ארום איר און געגלעט זי מיטן שנאבל. קינדערלעך זענען צוגעקומען מיט ברויט אין די הענט און געשריען: „אט איז א נייער שוואן, ער איז דאך דער שענסטער!“ און די קינדערלעך האבן אנגעהויבן צו טאנצן פאר פרייד: „דער נייער שוואן איז דער שענס-טער, אזוי יונג און פרעכטיק!“ די אלטע שוואנען האבן זיך גענייגט פאר איר. זי האט זיך געפילט אזוי מאדנע גוט, אז זי האט אריינגעשטעקט איר קאפ אונטער די פליגל, אליין נישט וויסנדיק וואס דא איז פארגעקומען מיט איר, אזוי גליקלעך איז זי געווען. אבער זי איז גארנישט שטאלץ געווען, ווייל א גוט הארץ איז קיין מאל נישט שטאלץ. זי האט נאר נאכגעטראכט ווי פארפאלגט און פארהאסט זי איז געווען, און געהערט, ווי אלע האבן אציינד אויף איר געזאגט: — זי איז דאך די שענסטע! און די זון האט געשיקט אירע ווארעמע שטראלן און געווארעמט אזוי גוט און אנגענעם. זי האט אויפגעהויבן איר שלאנקן האלדז און זיך געפרייט. וועגן אזא גליק האט זי קיין מאל נישט געהלומט ווען זי איז געווען א מיאוסע קאטשקע.

עס איז נישט שווער צו זען, אז דא האט אנדערסען געשילדערט זיין אייגן לעבן. די מיאוסע קאטשקע — דאס איז ער אליין. די לידן און פייך, וואס די מיאוסע קאטשקע איז אויסגעשטאנען, האט האנס קריסטיאן אנדערסען איבערגעלעבט אין זיינע יונגע יארן, און אויך דער טריומף און

אנערקענונג. וואָס די מיאוסע קאַטשקע האָט דערלעבט, ווען עס איז געוואָרן קלאַר, אַז זי איז די גאַר אַ שוואַן, דער שענסטער פּויגל — האָט האַנס קריסטיאַן אַנדערסען אויך דערלעבט, ווען ער איז באַווונדערט געוואָרן פון דער גאַנצער וועלט ווי דער גרעסטער קינדער-דערציילער.

עס מאַכט נישט אויס, וואָס מען איז געבאָרן געוואָרן אין הויף פון קאַטשקעס, אויב נאָר מען איז געלעגן אין אַן איי פון אַ שוואַן.

*

האַנס קריסטיאַן אַנדערסען איז געבוירן געוואָרן מיט קנאַפּע 150 יאָר צוריק אין קליינעם שטעטל אַדענסע ביי זייער אַרעמע און פשוטע עלטערן. זער שרייבער פון די שורות האָט עטלעכע מאָל באַזוכט דאָס אַרעמע הייזקעלע אין אַדענסע, וווּ דער געניאַלער קינדער-דערציילער איז געבאָרן געוואָרן. דאָס שטיבעלע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אַנדערסען-מוזיי. דאָרט שטייט דאָס בענקל, אויף וועלכן אַנדערסען איז געזעסן, ווען ער איז געקומען באַזוכן זיינע אַרעמע עלטערן. דאָרט שטייט אויך דאָס טישל, אויף וועלכן ער פלעגט נאָך ווי אַלץ קינד שרייבן; דאָס צעבראַכענע בעטל, אויף וועלכן ער איז געשלאָפּן; זיינע ליבלינג-זאַכן, מיט וועלכע ער האָט זיך געשפּילט. דאָס אַלץ ווערט אָפּגעהיט און פאַרהייליקט.

בכלל אַטעמט דאָס גאַנצע שטעטלע אַדענסע מיט האַנס קריסטיאַן אַנדערסענס גייסט. אין דעם דאָזיקן שטעטל, האָט אויך דער אייגנארטיקער אַמעריקאַנער יידישער קינסטלער דעני קעי פאַרבאַכט אַ היפשע צייט, איידער ער איז צוגעטראָטן צו זיין ראַלע. דאָרט שטייט אַ גרויסע האַנס קריסטיאַן אַנדערסען סטאַטוע; דער שיינער שטאַט-פאַרק איז אויף זיין נאָמען. אין די שויעפּנצטער פון אַ סך געשעפטן שטייען אויסגעשטעלט בילדער פון האַנס קריסטיאַן אַנדערסען אין כלערליי פּאָזעס.

די דענער האַלטן, אַז גלייך נאָך דעם ווערק, וואָס דער יידישער געניוס האָט געשאַפּן — דעם תנ"ך — און וואָס איז געוואָרן דער פונדאַמענט פון דער מענטשלעכער ציוויליזאַציע, קומען האַנס קריסטיאַן אַנדערסענס מעשהלעך. אַנדערסענס מעשהלעך זענען געוואָרן אוניווערסאַל, דאָס אונזי-ווערסאַלע קינדער-בוך פון דער וועלט, און זענען איבערגעזעצט געוואָרן אויף אַלע שפּראַכן פון דער וועלט, הגם קריסטיאַן אַנדערסען האָט זיי געשריבן אויף דעניש, אויף אַ שפּראַך, וואָס איז אין יענער צייט גערעדט

געוואָרן פון קנאַפע צוויי מיליאָן מענטשן און ווערט היינט צו טאָג גערעדט פון אַרום פיר מיליאָן דענער.

ווען אַנדערסען איז אַלט געוואָרן דרייצן יאָר, האָט ער פאַרלאָזט דאָס קליינע שטעטל אַדענסע און געקומען אין דער הויפטשטאָט פון לאַנד, אין קאַפּענהאַגען.

די אַיינוווינער פון דעם קליינעם שטעטל האָבן געחוקט פון דעם יונגן אַנדערסענס פאַרטראַכטע און פאַנטאַסטישע רייז. אויך די עלטערן און זיין משפּחה האָבן נישט געהאַט פון אים קיין גרויס נחת. אַלע זיינע חברים זענען שוין פון לאַנג אַ „לייט“: דער איז געוואָרן אַ פאַרקויפּער אין אַ קראָם, יענער — אַ צוהעלפּער ביי אַ קירך־אויפּזעער; אַלע האָבן שוין פאַרדינט אויף חיונה און נאָך געקענט מיט עפעס אַרויסהעלפּען זייערע עלטערן. נאָר ער אַליין האָט זיך אַרומגעדרייט מיט פאַרשידענע פאַנטאַזיעס אין קאַפּ.

טעג, וואָכן און חדשים פון הונגער, קעלט און פיין, האָט דורכגעמאַכט דער יונגער דרייצן־יאָריקער האַנס קריסטיאַן אַנדערסען אין קאַפּענהאַגען, אין דער הויפטשטאָט פון לאַנד. ער האָט זיך אָבער געשעמט צוריקצוקומען אין דעם קליינעם שטעטל, וווּ אַלע האָבן אים געקענט. האָט ער שוין בעסער אַליין, נישט קענענדיק קיינעם, זיך דאַרטן אַרומגעדרייט און שטיל געליטן. על פי צופאַל האָבן זיך עטלעכע קינסטלער פאַראינטערעסירט מיט זיין גורל, און געשען איז עס אויף אַזאַ אופן: ווען די פאַרצווייפּונג האָט ביי דעם יונגן אַנדערסען שוין דערגרייכט אַלע ברעגן, און פאַרן אַהיים האָט געמיינט דער אייגענער יאוש און דערצו נאָך שפּאַט פון לייט, האָט ער אין איין רעגנדיקן אָונט אַנגעקלאַפּט אין טיר פון אַ קאַמפּאַזיטאָר. דאָרט זענען גראַד געווען פאַרזאַמלט מוזיקער, שרייבער, מאַלער, קינסטלער, אַקטיאָרן, וואָס האָבן געמיטלעך פאַרבראַכט און אַרומגערעדט אַ נייע שפּיל פאַרן קעניגלעכן טעאַטער. דער קאַמיש־אויסזעענדיקער בחור האָט געוועקט אַלעמענס אויפּמערקזאַמקייט. ווען דער בעל־הבית האָט אים געפרעגט וואָס זיין באגער איז, האָט ער געענטפּערט, אַז ער וויל מען זאָל אים אַנשטעלן ווי אַ זינגער און טענצער אין קעניגלעכן טעאַטער. און תוך כדי דיבור האָט ער אויסגעטאַן דעם גרויסן קאַפעלוש, גענומען אים אין האַנט אַריין און אַנגעהויבן צו זינגען און האַפּקען פאַר דער דאָזיקער מסיבה. דער קאַפעלוש האָט אים געדינט ווי אַ טאַמבורין.

עס ווייזט אויס, אַז זיין זינגען און טאַנצן, צוזאַמען מיט זיין מאַדנעם

הילוך, האבן ארויסגערופן קאמיוז און דער עולם קינסטלער האט געשמאק געלאכט און אפשר אויך געחזקט.

ווען דער יונגער אנדערסען האט דאס באמערקט, האט ער ראפטעם אויפגעהערט טאנצן און זיך צעוויינט. דאס האט געהאט א שטארקע ווירקונג אויף דער פארזאמלטן עולם. זיי האבן נישט בלויז זיך פאראינטערעסירט מיט אים, נאר אים תיכף גענומען אונטער זייער אפטרופסות. זיי האבן דערקענט אין דעם יונגן אנדערסען עפעס אן אייגנארטיקייט. אנדערע האבן אפילו פארויסגעזאגט, אז פון אים וועט עפעס אויסוואקסן.

הגם אנדערסען איז שוין געווען א דערוואקסענער בחור, פון דעסטוועגן האט ער געהאט גאר קנאפע קענטענישן. די פארזאמלטע האבן, קודם כל, באשלאסן אים אוועקשיקן אין א שול, ווו ער זאל זיך לערנען עלעמענטארע ידיעות.

אזוי ווי ער האט נאך פון קינדערווייז אן ליב געהאט צו שרייבן, האט ער אין דעם ערשטן יאר פון זיין לערנען זיך אין דער גרויסשטאטישער שול אנגעשריבן א פאעמע, וואס האט געהייסן „דאס גוססדיקע קינד“.

בקיזור איז דער אינהאלט פון דער פאעמע אזא: א קראנק קינד בעט זיך ביי דער מוטער, אז זי זאל נישט וויינען, ווייל די טרערן ברענען אזוי שטארק אויף איר פנים. ער זאגט איר צו, אז ער וועט שוין שטענדיק זיין געזונט און ער פרעגט זיין מוטער, צי עס איז אמת, אז מלאכים פליען מיט די גוטע קינדער אין הימל אריין. און פלוצלונג זאגט דאס קינד: מאמע, איך בין אזוי מיד, איך מוז צומאכן די אויגן; זע מאמע, אט קומט דער מלאך.

דער יונגער אנדערסען האט געוויזן דאס ליד דעם דירעקטאר פון שול, וואס איז אויך געווען א וויסנשאפטלער. דער דירעקטאר האט עס פארגע-לייענט מיט א איראניע און צום סוף דאס צוריקגעשליידערט דעם יונגן אנדערסענען מיט א שטארקן אויסרייד, הלמאי ער פארנעמט זיך מיט אזעלכע נארישקייטן.

דאס ליד איז היינט-צו-טאג איבערגעזעצט אויף א היפשער צאל שפראכן. דער דירעקטאר ווייזט אויס, איז נישט געווען קיין גרויסער מבין אויף ליטעראטור.

עס האט לאנג געדויערט ביז וואנען די קריטיקער האבן אנערקענט וואס קריסטיאן אנדערסענס מעשהלעך. אמתע מבינים האבן אפילו תיכף

ואך דעם ווי ער האָט פאַרעפנטלעכט די ערשטע קינדער־מעשהלעך, אַנגע־וויזן אויף זיין טאַלאַנט. מ'האַט אָבער געהאַט צו אים גרויסע טענות, הלמאי ער שרייבט נישט ריכטיק אין דעם פשוטן גראַמאַטיקאַלישן זין. ווען דער רעדאַקטאָר האָט געוואָלט „אויסבעסערן“ זיין שפראַך און דערקלערט אים, אַז אַזוי שרייבט מען נישט, האָט האַנס קריטיאַן אַנדערסען געענטפערט: איך שרייב נישט, ווי מען שרייבט, נאָר ווי איך שרייב.

האַנס קריטיאַן אַנדערסען האָט זיינע מעשהלעך נישט געשריבן, ווי מען שרייבט, נאָר ווי מען רעדט, ווי מען דערציילט, און נישט, ווי מען רעדט צו דערוואַקסענע, נאָר, ווי מען רעדט צו קינדער. דאָס דערציילן האָט אַ גאַנצע מחנה פון מיטהעלפער — אינעם קנייטש פון מויל, אין דער מימיק פון פנים, אין די האַנט־באַוועגונגען, אין דעם טאָן, ווי דאָס וואָרט ווערט אַרויסגעזאָגט, לאַנג אָדער קורץ, שאַרף אָדער מילד, ערנסט אָדער שפּאַטיק. דער, וואָס דערציילט אַ מעשה פאַר קינדער, מוז נישט ווילנדיק דערציילן מיט אַ סך באַוועגונגען און מיט אויסדרוק אין פנים און אין די אויגן, ווייל דאָס קינד הערט ניט בלויז דאָס מעשהלע, נאָר זעט עס. דער וואָס ווענדט זיך שריפטלעך צו קינדער, מוז קענען אויסדריקן די אינטאַנאַציע, די פּלוצלונגדיקע הפּסקות, די האַנט־באַוועגונגען, די מוראדיקע מינע, דאָס כּמייכלען, דאָס זינגען, דאָס מאַלן אין זיין מעשהלע.

כדי פאַרשטאַנען צו ווערן פון אַזעלכע יונגע לייענערס, ווי די, צו וועמען אַנדערסען האָט זיך געווענדט, האָט ער געדאַרפט באַנוצן די איינפאַכסטע ווערטער, די פשוטסטע פאַרשטעלונגען, יעדן אַבסטראַקטן באַגריף דערקלערן קלאַר מיט רייד. אָבער זוכנדיק אַזוי דאָס פשוטע, האָט ער געפונען דאָס דיכטערישע, און דערגרייכנדיק דאָס קינדישע, ווייזט זיך אַרויס, אַז גראַד דאָס קינדישע איז דאָס פּאַעטישע.

אַט וועלן מיר דערציילן אַנדערסענס אַ מעשה, און מיר וועלן דערפילן סאַר וואָס ער האָט געקראָגן דעם לייענער פון אַלע פעלקער.

אַ מוטער איז געזעסן לעבן איר קראַנק קינד און האָט שטיל געוויינט. פּלוצלונג האָט זיך דערהערט אַ קלאַפן אין טיר, און אַריינגעקומען איז אַ מאַן אַנגעטאָן אין אַ פעליך, ווייל אין דרויסן איז געווען זייער קאַלט. די מוטער איז צוגעגאַנגען צו דעם פרעמדן מענטשן און אים געפרעגט, אויב גאָט וועט לאָזן לעבן איר קינד. דער פרעמדער האָט אַזוי מאַדנע געשאַקלט מיטן קאַפּ, אַז די מוטער האָט נישט פאַרשטאַנען זיין ענטפער.

זי האָט גענומען אַ ביסל וואַסער און אַריינגעשטעלט אין אויוון, כדי צו מאַכן טיי פאַר דעם פרעמדן מענטשן, און אַליין האָט זי זיך אַוועקגעזעצט לעבן דעם קראַנקן קינד, וואָס האָט אַזוי שווער געאַטעמט. אַזוי ווי די מוטער איז שוין נישט געשלאָפן עטלעכע טעג, איז זי אַיינגעשלאָפן אויף עטלעכע רגעס. אַז זי האָט זיך אויפגעכאַפט, האָט זי געזען, אַז דאָס קינד איז נישטאַ. אַז זי האָט זיך אומגעקוקט אין שטוב האָט זי דערזען, אַז דער פּרעמדער איז אויך נישטאַ. אַ פאַרצווייפלטע איז די מוטער אַרויסגעלאָפן אין גאַס. אין דרויסן איז געווען פינצטער, בלויו אַ פרוי, אַנגעטאַן אין שוואַרצע קליידער האָט זיך אַרומגעדרייט הין און צוריק לעבן איר טיר. די מוטער האָט ביי איר געפרעגט:

— זאָג מיר, איך בעט דיך, האָסטו געזען עמעצן אַוועקגיין מיט מיין קינד?

— יאָ, דער טויט איז געווען ביי דיר און ער האָט צוגענומען דיין קינד. און ער גייט גיכער פאַר דעם גיכסטן ווינט, און ער גיט קיין מאָל נישט צוריק דאָס וואָס ער נעמט צו — האָט די פרוי אין די שוואַרצע קליידער געזאָגט.

— זאָג מיר, וועלכן וועג איז ער געגאַנגען? — האָט די מוטער זיך געבעטן.

— איך וועל דיר זאָגן, אויף וועלכן וועג ער איז אַוועקגעגאַנגען, אויב דו וועסט פאַר מיר זינגען די אַלע שיינע לידער, וואָס דו פלעגסט זינגען פאַר דיין קינד; איך בין די נאַכט.

— אַן אַנדערש מאָל וועל איך פאַר דיר זינגען — האָט די מוטער זיך געבעטן, אָבער די נאַכט איז געווען שטום.

דאָן האָט די מוטער פאַרבראַכן די הענט און האָט געזונגען. און עס זענען געווען אַ סך לידער, אָבער נאָך מער טרערן.
און די נאַכט האָט געזאָגט:

— גיי גלייך מיט אַט דעם וועג; דאָרט האָב איך געזען דעם טויט אַוועקגיין מיט דיין קינד.

און די מוטער איז געגאַנגען, ביז זי איז געקומען אין געדיכטן וואַלד אַריין, וווּ די וועגן האָבן זיך געקרייצט אין פיר ריכטונגען. די מוטער האָט נישט געוואוסט אויף וועלכן וועג זי זאָל גיין. איז דאָרטן געשטאַנען

א דארנבוים און גרויסע שטיקער אייז זענען געהאנגען אויף זיינע צווייגן.
האָט די מוטער זיך געווענדט צו דעם דארנבוים און געזאָגט :
דארנבוים, זאָג מיר, איך בעט דיך, וווּ איז דער טויט אַוועק מיט
מיין קינד ?

און דער דארנבוים האָט געענטפערט :

— איך וועל דיר נישט זאָגן, סיידן דו וועסט מיך פריער אַנוואַרעמען,
ווייל איך ווער געפרוירן.

און די מוטער האָט אַנגעוואַרעמט דעם בוים, און די דערנער זענען
אַריין אין איר לייב, און דאָס אייז איז צעגאַנגען, און אין מיטן ווינטער
האַבן אַנגעהויבן צו בליען בלומען — אַזוי וואַרעם איז געווען דער
מוטערס באַטריבט האַרץ.

און דער דארנבוים האָט געזאָגט :

— גיי גלייך צום וואַסער-צו, דאָרטן האָב איך געזען ווי דער טויט
איז אַוועק מיט דיין קינד.

און די מוטער איז געגאַנגען ביז זי איז געקומען צום וואַסער.
האָט זי געוואַלט אויסטרינקען דאָס וואַסער, אָבער דאָס איז געווען אומ-
מעגלעך פאַר אַ מענטש צו טאָן. האָט די מוטער זיך געווענדט צום וואַסער
אין געזאָגט :

— וואַסער, זאָג מיר ווהיין איז דער טויט אַוועק מיט מיין קינד ?
האָט דאָס וואַסער געענטפערט און געזאָגט :

— גיב אונדז דייןע שיינע פערלדיקע אויגן, וועלן מיר דיר זאָגן
ווהיין דער טויט איז אַוועק מיטן קינד.

האָט די מוטער אַנגעהויבן וויינען, און זי האָט אַזוי לאַנג געוויינט ביז
זי האָט אויסגעוויינט אירע אויגן און דעמאָלט האָבן די כוואַליעס זי
אַריבערגעבראַכט אויף דער אַנדערער זייט.

דאָרט האָט זיך געצויגן אַ ווונדערלעך, לאַנג הויז, וואָס האָט אויס-
געזען ווי אַ באַרג מיט אַ וואַלד מיט לעכער, אָבער די אַרעמע מוטער האָט
דאָס נישט געקענט זען, זי האָט דאָך אויסגעוויינט אירע אויגן.

— זאָג מיר, וווּ קען איך געפינען דעם טויט, וואָס האָט צוגענומען
מיין קינד ? — האָט זי שטיל געוויינט.

— אַהער איז ער נאָך נישט געקומען, — האָט געזאָגט די אַלטע

פרוי, וואָס האָט אַכטונג געגעבן אויף דעם טויטס גרויסן טרייב־הויז. —
ווי אזוי האָסטו געטראָפֿן דעם וועג אָהער און ווער האָט דיר געהאַלפֿן?
— גאָט האָט מיר געהאַלפֿן, — האָט זי געענטפֿערט. — ער איז
באַרמ־האַרציק, און דו וועסט אויך זיין אזוי. זאָג מיר, וווּ קען איך געפינען
מיין קינד?

— איך ווייס נישט וווּ — האָט די פֿרוי געענטפֿערט. — און דו קענסט
דאָך נישט זען. אַ סך בלומען און ביימער זענען פֿאַרוועלקט געוואָרן
היינטיקע נאַכט. דער טויט וועט באַלד קומען און זיי איבערפֿלאַנצן. דו
וויסט מסתמא, אָז יעדער מענטש האָט זיין לעבנס־בוים אָדער בלום,
לויט דעם ווי עס גייט דעם מענטשן. אין יעדן בוים און אין יעדער
בלום קלאַפט דאָס האַרץ. אַ קינד־האַרץ קלאַפט אויך! גיי און הער זיך
איין און אפשר וועסטו דערקענען דיין קינדס האַרץ. אָבער וואָס וועסטו
מיר געבן, כדי איך זאָל דיר זאָגן וואָס נאָך דו זאָלסט טאָן?
— איך האָב גאַרנישט וואָס דיר צו געבן, — האָט געזאָגט די
באַטריבטע מוטער. — איך וועל אָבער גיין פֿאַר דיר ביז צום סוף פֿון דער
וועלט!

— פֿון דאָרטן דאַרף איך גאַרנישט, — האָט די פֿרוי געזאָגט, —
אָבער דו קענסט מיר געבן דייע לענגע שוואַרצע האָר, זיי זענען שייך
און זיי געפֿעלן מיר, און איך וועל דיר געבן דערפֿאַר מיינע גרויע האָר.
די מוטער האָט מיט פֿרייד אוועקגעגעבן אירע שוואַרצע האָר און
האָט געקראָגן דער אַלטערס שניי־ווייסע האָר.

און זיי זענען אַריין אין דעם טויטס גאַרטן־הויז. און דאָרטן זענען
געוואַקסן זייער אַ סך ביימער און בלומען. אויך וואַסער־פֿלאַנצן זענען
דאָרטן געוואַקסן. אַנדערע זענען געווען פֿריש און אַנדערע האַלב־קראַנק.
עס זענען געשטאַנען גרויסע פֿאַלמעס און אייכנ־ביימער. יעדער בוים
און בלום האָט געהאַט זיין נאָמען און געווען אַ מענטשנס לעבן. עס זענען
אויך געווען בלומען, וואָס האָבן געבליט און אַרויסגעגעבן פֿרישע, שמע־
קענדיקע ריחות, אַנדערע בלומען האָבן געהאַט געלע פֿאַרוועלקטע
בלעטער.

די אַרעמע מוטער האָט זיך געבויגן איבער אַלע בלומען, צוגעלייגט
דאָס אויער און צווישן מיליאָנען בלומען האָט זי דערהערט. אין וועלכער
בלום עס קלאַפט דאָס האַרץ ווי ביי איר קינד.

און די אלטע פרוי האָט צו איר געזאָגט :

— ווען דער טויט וועט קומען, לאָז אים נישט אוועקרוקן די בלום, זאָג אים, אַז דו וועסט אויסרייסן די בלומען, און פאר דעם האָט ער מורא. וואָרעם — רייסט מען אַרויס אַ בלום, מוז אַ מענטשן-קינד שטאַרבן, און דער טויט מוז אָפגעבן אַ דין וחשבון צו גאָט פאַר יעדן מענטשן. מיט אַ מאָל איז דורכגעלאָפן אַ שטאַרקער, אייז-קאַלטער ווינט. האָט די מוטער פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז דער טויט געקומען. — ווי אַזוי האָסטו געקענט קומען פריער פאַר מיר? האָט דער טויט געפרעגט.

— איך בין אַ מוטער — האָט זי געענטפערט.

און די מעשה ענדיקט זיך מיט דעם, אַז דער טויט האָט צוריקגעגעבן דער מוטער די אויגן, וואָס ער האָט אַרויסגענומען פון וואָסער, נאָך קלאָרער און ליכטיקער ווי זיי זענען געווען. ער האָט זי צוגעפירט צו אַ ברונעם און איר געוויון צוויי מזלות: דאָס צוקונפטיקע לעבן פון צוויי קינדער — איינס איז געווען איר קינד.

אין לעבן איז געווען פול מיט ליכטיקייט, פרייד און לייטזעליקייט, און דאָס צווייטע לעבן איז געווען פול מיט פינצטערניש. און כאָטש דער טויט האָט דאָך איר געזאָגט, אַז די בלום וואָס זי האָט געוואַלט אויסרייסן, איז דאָס לעבן פול מיט פרייד, דאָך האָט די פאַרצווייפלטע מוטער אויפגעהויבן די הענט צום הימל און אויסגערופן:

— גאָט אין הימל, הער זיך נישט איין צו מיין געבעט. — און דער טויט איז אוועק מיט איר קינד אין דעם אומבאַקאַנטן לאַנד אַריין.

אין דער וועלט-ליטעראַטור געפינט זיך נישט נאָך אַזאַ מוסטער פון מוטער-ליבע צו אַ קינד, ווי די, וואָס האַנס קריסטיאַן אַנדערסען שילדערט אין זיין „די געשיכטע פון אַ מוטער“.

זי איז דערציילט ביבליש-תּמימיתדיק, מענטשלעך-וואָרעם און פאַנטאַסטיש-רייך, אַזוי, אַז דאָס אוממעגלעכע ווערט מעגלעך און דאָס איבערנאַטירלעכע ווערט נאַטירלעך.

און אַט איז נאָך אַ מעשה אנדערסענס, וואָס שטראַלט מיט ראַפּינירטן הומאַר, די קלאַסיש-סאַטירישע מעשה: דעם קעניגס נייע קליידער. מיט אַ סך יאָרן צוריק האָט געלעבט אַ קעניג, וואָס האָט זייער ליב געהאַט שיינע נייע קליידער. ער האָט אויסגעגעבן אַ פאַרמעגן, כדי צו

זיין שייך אָנגעטאָן. אים האָט נישט געאַרט צי ער האָט אַ סך, צי ווייניק סאָלדאַטן. נאָך ווייניקער איז ער געווען פאַראינטערעסירט אין טעאַטער-שפּילן, אָדער רייטן אויף פּערד, סייך ער האָט זיך געקאַנט איבערנעמען מיט זיינע קליידער. יעדע שעה אין טאָג האָט ער אָנגעטאָן אַ נייעם בגד. און פּונקט ווי מען פּלעגט געוויינלעך זאָגן וועגן אַ קעניג, אַז ער איז אין באַראַטונגס-צימער, אַזוי פּלעגט מען וועגן אים תּמיד זאָגן: „דער קעניג איז אין קליידער-צימער!“

אין דער גרויסער שטאָט וווּ דער קעניג האָט געווינט, איז אַלע מאָל געווען פּריילעך. יעדער טאָג פּלעגן קומען אַהין אַ סך פּרעמדע מענטשן.

איין טאָג זענען געקומען אין שטאָט אַריין צוויי שווינדלער; זיי האָבן געזאָגט, אַז זיי זענען וועבער און זיי האָבן דערציילט, אַז זיי קענען וועבן די שענסטע שטאָפּן און סחורות, וואָס מען קען זיך נאָר פאַרשטעלן; נישט בלויז די פאַרבן און די מוסטערן זענען אויסערגעוויינלעך שייך, נאָר אויך די קליידער, וואָס ווערן גענייט פּון די שטאָפּן, האָבן אַ ווונדערבאַרע אייגנשאַפּט: זיי זענען אומזעבאַר פאַר יענע מענטשן, וואָס טויגן נישט אויף זייער אַמט, און אויך פאַר יענע וואָס זענען נאַריש.

„דאָס וועלן שוין זיין איין מאָל טייערע קליידער“, האָט דער קעניג געטראַכט. „דורך אַנטאָן זיי וועל איך קענען אויסגעפינען, וועלכע מענטשן אין מיין לאַנד טויגן נישט פאַר דעם אַמט וואָס זיי פאַרנעמען, און איך וועל דערקענען, וועלכע מענטשן זענען נאַריש און וועלכע זענען קלוג! יא, אַט די שטאָפּן דאַרף מען תּיכף וועבן פאַר מיר!“ און ער האָט געגעבן די צוויי שווינדלער אַ סך געלט, אַז זיי זאָלן אָנהייבן די אַרבעט.

די שווינדלער האָבן באַלד אַוועקגעשטעלט צוויי וועב-מאַשינען, געמאַכט אַן אַנשטעל, ווי זיי וואַלטן געאַרבעט, אָבער אין דער אמתן זענען די וועב-שטולן געווען ליידיק. זיי האָבן כּסדר פאַרלאַנגט די פּיינסטע זייד, דאָס טייערסטע גינגאַלד. דאָס אַלץ האָבן זיי אַריינגעלייגט אין זייערע קעשענעס און געאַרבעט אויף די ליידיקע וועב-שטולן ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין.

„איך וועל אַוועקשיקן דעם אַלטן ערלעכן מיניסטער צו די וועבער“, האָט דער קעניג געטראַכט. „ער וועט צום בעסטן קענען זען ווי אַזוי די

שטאפן זעען אויס, ווייל ער האט שכל, און קיינער איז נישט אזוי פאסיק אויף זיין אמת ווי ער!.

און דער אלטער, קלוגער מיניסטער איז אוועק אין זאל, וווּ די צוויי שווינדלער זענען געזעסן און געארבעט אויף די ליידיקע וועב-שטולן. „מיין גאט!“ האט געטראכט דער אלטער, קלוגער מיניסטער, און פונאנדערגעפענט ברייט די אויגן.. „איך קאן דאך גארנישט זען!“ אבער זאגן דאס האט ער נישט געזאגט.

ביידע שווינדלער האבן אים געבעטן, אז ער זאל אזוי גוט זיין און צוקומען נענטער, און זיי האבן אים געפרעגט, צי די מוסטערן זענען נישט ווונדערלעך שיין און די פארבן טייער. זיי האבן אים אנגעוויזן אויף די ליידיקע וועב-שטולן — און דער ארעמער, אלטער מיניסטער האט נאך ברייטער געעפנט די אויגן, אבער ער האט גארנישט נישט געקענט זען, עס איז דארט גארנישט געווען צו זען.

„מיין גאט!“ האט ער געטראכט. „בין איך טאקע אזוי נאריש! דאס האב איך קיין מאל נישט געגלויבט. אבער קיין שום מענטש טאר דאס נישט וויסן! טויג איך נישט אויף מיין אמת? ניין, דאס וועט באין אופן נישט זיין, אז איך זאל דערציילן, אז איך זע נישט די שטאפן!“ „נו, וואס זאגט איר וועגן דעם?“ האט געזאגט דער, וואס האט געוועבט.

„א, דאס איז גרויסארטיק, פראכטפול, ווונדערלעך שיין!“ האט געזאגט דער אלטער מיניסטער און געקוקט דורך די ברילן. „אט דער דאזיקער מוסטער און די דאזיקע פארבן! א, איך וועל זאגן דעם קעניג, אז עס געפעלט מיר שטארק!“

„עס פרייט אונדז זייער!“ האבן ביידע וועבער געזאגט, און זיי האבן אנגערופן די פארבן פון דעם זעלטענעם מוסטער.

דער אלטער מיניסטער האט זיך גוט צוגעהערט, כדי ער זאל קאנען נאכזאגן דאס אייגענע, ווען ער וועט צוריקקומען צום קעניג. און אזוי האט ער טאקע געטאן.

אצינד האבן די שווינדלער פארלאנגט נאך געלט, מער זייד און נאך גאלד, וואס זיי דארפן צו דער ארבעט. אלצדינג האבן זיי באהאלטן אין זייערע קעשענעס. אויף די וועבשטולן האבן זיי נישט ארויפגענומען אפילו

נישט קיין פאָדעם, אָבער זיי האָבן פאָרגעזעצט צו וועבן אויף די ליידיקע שטולן.

דער קעניג האָט באלד ווידער געשיקט אַ געטרייען באַאָמטן, כדי צו זען, ווי אַזוי עס גייט מיט דעם וועבן און צי די סחורות זענען שוין באלד פאָרטיק. איז דעם באַאָמטן געגאַנגען פונקט ווי דעם אַלטן מיניסטר-טער: ער האָט געקוקט און געקוקט, נאָר אַזוי ווי עס זענען בלויז געווען ליידיקע וועב-שטולן, האָט ער גאַרנישט געקענט זען.

„איז עס נישט קיין ווונדערלעך שיין שטיק סחורה?“ האָבן ביידע שווינדלער געפרעגט און אָנגעוויזן אויף דער שיינקייט פון דעם טייערן מוסטער, וואָס איז אין דער אמתן גאַר נישט געווען.

„נאַריש בין איך נישט“ האָט ער זיך געטראַכט, „אפשר בין איך נישט פאַסיק פאַר מיין גוטן אָמט? אָבער קיינער טאָר דערפון נישט וויסן!“ און ער האָט שטאַרק געלויבט די סחורה, וואָס ער האָט גאַרנישט געזען און זיי פאַרזיכערט, אַז די פראַכטפולע שטאַפן און טייערע מוסטערן האָבן אים פאַרשאַפט אַ סך פרייד.

און ער איז צוריקגעקומען צום קעניג און אים געזאָגט, אַז דאָס זענען די טייערסטע שטאַפן, וואָס די וועבער וועבן פאַר אים.

אַלע מענטשן אין שטאָט האָבן גערעדט וועגן דער פּרעכטיקער סחורה. אַצינד האָט דער קעניג אַליין געוואָלט זען די שטאַפן בשעת זיי זענען נאָך געווען אויף די וועב-שטולן. איז ער אַהין צוזאַמען מיט זיינע אויס-דערוויילטע באַגלייטער. צווישן זיי זענען אויך געווען די צוויי קלוגע באַאָמטע, וואָס זענען שוין פריער דאָרטן געווען.

ביידע לוסטיקע שווינדלער האָבן נאָך אַלץ געוועבט אויף וואָס די וועלט שטייט, נישט האַבנדיק אפילו קיין איין פאָדעם אין די וועב-שטולן. „איז עס נישט גרויסאַרטיק?“ האָבן געזאָגט די ביידע ערלעכע באַאָמטע. „זאָל נאָר אייער מאַיעסטעט אַ קוק טאָן און זען די טייערע מוסטערן און די שיינע פאַרבן!“ און זיי האָבן אָנגעוויזן אויף די ליידיקע וועב-שטולן, ווייל זיי האָבן געגלויבט, אַז די אַנדערע קענען יאָ זען.

„וואָס איז דאָס?“ האָט דער קעניג געטראַכט. „איך זע דאָך גאַרנישט! עס איז דאָך שרעקלעך. בין איך טאַקע אַזוי נאַריש? אָדער אפשר בין איך גאַרנישט פאַסיק צו זיין אַ קעניג? דאָס איז דאָך די שרעקלעכסטע זאַך, וואָס עס האָט מיך געקענט טרעפן!“

„יא, דאָס איז דאָך באמת שיין“ האָט געזאָגט דער קעניג. „מיין שטאַרקסטע אָנערקענונג אייך!“ און ער האָט צופרידן געשאַקלט מיטן קאָפּ און באַטראַכט די ליידיקע וועב־שטולן. אָבער ער האָט נישט געוואָגט צו זאָגן, אַז ער זעט גאַרנישט.

דעם קעניגס באַגלייטער האָבן געקוקט און געקוקט און אויך גאַרנישט געזען, און זיי האָבן אויך געזאָגט פּונקט ווי דער קעניג: „יא, דאָס איז דאָך באמת שיין!“

און זיי האָבן אים געעצהט, אַז ער זאָל צו דער פּראָצעסיע, וואָס דאַרף טאַרקומען, אָנטאָן די קליידער, וואָס וועלן געמאַכט ווערן פון אַט די טייערע שטאַפּן.

„דאָס וועט דאָך זיין פּראַכטפול שיין!“ אַזוי איז געגאַנגען פון מויל צו מויל, און אַלע זענען געווען שטאַרק צופרידן פון דעם. דער קעניג האָט געגעבן יעדן שווינדלער אַ ריטער־קרייץ, וואָס זיי זאָלן אָנשפּילען אויף זייערע לאַצן, און זיי אויך געגעבן דעם טיטל וועבער־ריטער.

די גאַנצע נאַכט פאַר דעם פּאַרמיטאַג, וואָס די פּראָצעסיע האָט געזאָלט פּאַרקומען, זענען די שווינדלער געווען וואַך און אָנגעצונדן זעכצן ליכט. די מענטשן האָבן געקענט זען, אַז זיי זענען באַשעפטיקט מיטן אויספאַרטיקן דעם קעניגס נייע קליידער.

זיי האָבן געמאַכט דעם אָנשטעל, ווי זיי וואָלטן גענומען די סחורה פון די וועב־שטולן, צעשניטן אין דער לופטן מיט גרויסע שערן, גענייט מיט נאָדל און פּאַדים, און צום סוף פּריידיק אויסגערופן: „די קליידער זענען פאַרטיק!“

דער קעניג איז געקומען אַהין, באַגלייט פון זיינע אָנגעזעענסטע קאַמער־דינער. ביידע שווינדלער האָבן אויפגעהויבן די הענט אין דער לופטן, ווי זיי וואָלטן עפעס געהאַלטן, און געזאָגט: „אַט זעט אַ פאַר הויזן! אַט איז אַ ראַק, און אַט איז דער מאַנטל!“ און אַזוי כסדר. „זיי זענען אַזוי ליכט ווי שפינוועבס. עס זעט כמעט אויס ווי מען וואָלט גאַרנישט געטראָגן אויפן קערפער. אָבער אַזוי ווייזט זיך עס בלויז אויס!“

„יא!“ האָבן געזאָגט די אָנגעזעענע קאַמערדינער, אָבער זיי האָבן גאַרנישט געקענט זען, ווייל עס איז גאַרנישט געווען.

„וועט זיין מאיעסטעט, דער קעניג, זיין אַזוי גוט און זיך אויסטאָן די

קליידער". האָבן געזאָגט די שווינדלער, וועלן מיר אייך אַנטאָן די נייע קליידער".

דער קעניג האָט אויסגעטאָן די קליידער און די שווינדלער האָבן געמאַכט מיט די הענט, ווי זיי וואָלטן אים כלומרשט אַנגעטאָן נייע קליידער, אַרומ־גענומען אים אַרום דער טאָליע און כלומרשט פעסט פאַרבונדן. געווען דאָרטן אויך אַ שלעפע, און דער קעניג איז צוגעגאַנגען צום שפיגל, אַריינגעקוקט און זיך געדרייט.

„אַך, ווי עס קליידט אייך אַזוי שיין! ווי עס ליגט פּראַכטפול!“ האָבן אַלע געזאָגט. „וואָס פאַר אַ מוסטער! וואָס פאַר אַ שיינע פאַרבן! אַ טייערער מלבוש!“

„אין דרויסן שטייען זיי שוין מיט דעם טראַך־הימל, וואָס זיי וועלן טראַגן איבער אייער מאַיעסטעט אין דער פּראַצעסיע!“ האָט געזאָגט דער צערעמאַניע־מייסטער.

„יאָ, זייער פיין!“ האָט געזאָגט דער קעניג. „ליגט עס גוט אויף מיר אויסגעגאַסן?“ האָט ער געפרעגט. און ער איז נאָך אַ מאָל צוגעגאַנגען צום שפיגל, ווי ער וואָלט וועלן זיך גוט באַטראַכטן אין זיין גאַנצן הילוך.

די קאַמער־יונגען, וואָס האָבן געזאָלט טראַגן די שלעפע, האָבן כלומרשט אַנגענומען פון דיל. די שלעפע און געטראַגן זי אין דער לופטן. זיי האָבן נישט געוואָגט אַרויסצוווייזן עפעס אַ חשד, אַז זיי זעען גאַרנישט. און אַזוי איז דער קעניג געגאַנגען אין דער פּראַצעסיע אונטער דעם טייערן הימל־טראַך, און אַלע מענטשן אויף דער גאַס און אין די פענצטער האָבן געשעפטשעט: „אַך, ווי פּראַכטפול־שיין דעם קעניגס נייע קליידער זענען! וואָס פאַר אַ שיינע שלעפע ער האָט אויף זיין מאַנטל! עס ליגט אויף אים ווי אויסגעגאַסן!“

קינער האָט נישט געוואָלט אַרויסווייזן, אַז ער זעט גאַרנישט; מען וואָלט דאָך דאָן געמיינט, אַז ער איז נאַריש. זיי זענען נאָך קיין מאָל פריער נישט געווען אַזוי באַגייסטערט פון קעניגס קליידער.

„אַבער דער קעניג האָט דאָך גאַרנישט אויף זיך, ער גייט דאָך נאַקעט!“ האָט אַ קליין קינד געזאָגט.

„גאָט אין הימל, הער די שטים פון דעם אומשולדיקן קינד!“ האָט געזאָגט דער פאַטער, און איינער האָט איינגערוימט דעם צווייטן, וואָס דאָס קינד האָט געזאָגט: „דער קעניג האָט גאַרנישט אויף זיך, ער איז נאַקעט!“

„דער קעניג גייט נאָקעט!“ האָט צום סוף אָנגעהויבן שרייען דאָס גאַנצע פּאָלק.

און אַ ציטער איז דורכגעגאַנגען דעם קעניג איבערן גאַנצן לייב, ווייל אים האָט זיך אויסגעוויזן, אַז זיי זענען גערעכט, אָבער ער האָט געטראַכט: „איך מוז אויסהאַלטן די פּראָצעסיע!“

און ער האָט זיך געהאַלטן נאָך שטאַלצער, און די קאַמערדינער האָבן געטראָגן די שלעפע, וואָס איז אין דער אמתן גאַרנישט געווען.

מיר האָבן דאָ איבערגעזעצט די מעשה פון דעניש.

דער מענטש איז געבענטשט נישט בלויז מיט אַ זכרון צו געדענקען, נאָר אויך מיט זייער אַ גרויסער מעלה צו פאַרגעסן. אָפּגעהיט זאָל דער מענטש ווערן ווען ער וואָלט געדענקט אַלצדינג, וואָס ער האָט געלייענט, געזען און געהערט. באַזונדערס שטאַרק פאַרגעסן מענטשן די שול-ביכער. אויב איינער קען שעקספירן, למשל, איז עס דרך-כלל נישט יענער שעקס-פיר וואָס ער האָט געלערנט אין שול, נאָר וואָס ער האָט אַליין געלייענט. נישט תמיד האָט די שול גענוג כוח אַרויסצורופן אָנרעגונג און אינטערעס. אַנדערש איז אָבער מיט האַנס קריסטיאַן אַנדערסען. זיינע מעשהלעך געדענקט מען פון די סאַמע ערשטע קינדער-יאָרן. מען קען פאַרגעסן דעם נאָמען פון אַ שרייבער, אָבער נישט די מעשה; דער וואָס האָט פאַרשטענ-דעניש פאַר ליטעראַטור, וועט זי אויך לייענען אין די רייפּע יאָרן און ערשט דעמאָלט דערפילן דעם סימבאָלישן ווערט. אָבער האָט איינער אָפּילו אין די קינדער-יאָרן געלייענט „דעם קעניגס נייע קליידער“, וועט ער די מעשה נישט פאַרגעסן; ער וועט זי אויסנוצן, ווען עס וועט אים אויסקומען צו ריידן, מאַכן אַ טרעפלעכן פאַרגלייך, געדענקען דעם מוסר-השכל. דאָס איז דאָך אַ מעשה פאַר אַלע צייטן פאַר אַלע לענדער און פאַר אַלע מענטשן-קינדער.

ווייניק מענטשן ווייסן אפילו, אַז ער איז געווען אַ דענער. אין רוסלאַנד זענען אַנדערסענס מעשהלעך געווען אַזוי פּאָפּולער, אַז ער איז כמעט באַ-טראַכט געוואָרן פאַר אַ רוסישן שרייבער. און אין אַמעריקע ווערן כסדר אַרויסגעגעבן אַנדערסענס מעשהלעך מיט פאַרשידענע קינסטלערישע אי-לוסטראַציעס און מען קוקט אויף אים כמעט ווי אויף אַן אַמעריקאַנישן שרייבער, און אַזוי אין אַלע לענדער. אַזאַ מדרגה האָט נאָך קיין שום אַנדער שרייבער נישט דערגרייכט.

עס איז זיכער נישט קיין צופאל, וואָס האָנס קריסטיאַן אַנדערסענס
געשהלעך, הגם זיי זענען געשריבן געוואָרן אויף אַ שפראַך פון זייער אַ
קליין פּאַלק, זענען געוואָרן אַ „בעסטסעלער“, וואָס וויערט שוין באלד
ניינציק יאָר, זינט האָנס קריסטיאַן אַנדערסען איז געשטאַרבן — ער איז
געשטאַרבן אין 1875 — ריכטיקער — נאָך העכער אַ צענדליק יאָר פאַר
זיין טויט, איז ער שוין געוואָרן דער פּאַפּולערסטער שרייבער.

האַנס קריסטיאַן אַנדערסען האָט זיך אַזוי פאַרטיפט אין דער פאַנטאַזיע
פון קינד און ממילא אין דער פאַנטאַזיע פון מענטשן, אַז אַלצדינג ווערט
ווי לעבעדיק, מען זעט די געשעענישן מיט די אויגן און מען קען זיי אַנטאַפן
מיט די הענט. מיר האַלטן איין דעם אַטעם ביז די מעשה ווערט פאַרענדיקט.
האַנס קריסטיאַן אַנדערסען האָט געצויגן צו קינדער, ער האָט ליב
געהאַט קינדער, ווייל זיין האַרץ האָט געצויגן צו די שוואַכע, צו די הילפ־
לאָזע; צו די, מיט וועמען מען דאַרף מיטפילן; צו די, וועמען מען דאַרף
אַרויסווייזן צאַרטקייט און רחמנות; און אַליין זייענדיק אַ קינד פון אַרעמע
עלטערן, האָט ער אין די מערסטע פון זיינע מעשהלעך געשילדערט אַרעמע
קינדער.

אַ גרויסער פּסיכאָלאָג און מענטשן־קענער האָט געזאָגט וועגן קינדער
די דאָזיקע טיפע ווערטער:

„דאָס קינד, אַזוי יונג ווי דאָס איז, ווערט געבוירן אַלט. יעדעס קינד
איז אַ ריי דורות עלטער פון זיינע אמתע יאָרן. די קולטור פון יאָרהונדערטער
האַט אַרויפגעלייגט איר ירושה־שטעמפל אויף אַ קינד פון דער גרויסער
שטאַט. וויפל קאַמפן, וויפל דורות לעבן האָבן נישט פאַרפיינערט דאָס פנים
פון אַזאַ קינד, געמאַכט די שטריכן, גערוון און די פיינקייט אַלט־קלוג.“

*

האַנס קריסטיאַן אַנדערסען האָט קיין מאָל נישט חתונה געהאַט. ער
איז פאַרבליבן אַן אַלטער בחור, און ווי יעדער אַלטער בחור, איז ער געווען
זייער אומצופרידן און קאַפּריזנע.

ער איז דווקא יאָ געווען פאַרליבט, עטלעכע מאָל איז ער געווען פאַר־
ליבט. און כאַטש ער האָט געהאַט גרויסע חסידים און פאַרערערס, האָט ער
אין לעבן קיין מזל נישט געהאַט. די פרויען און מיידלעך, אין וועלכע ער
איז געווען פאַרליבט, זענען געווען גלייכגילטיק צו אים, אפשר דערפאַר,

וואָס אַנדערסען איז אויסערלעך נישט געווען קיין שיינער. ער האָט געהאַט זייער לאַנגע פּיס און געווען אומגעלומפּערט הויך. האָט ער זיך געדונגען אַ באַקוועמע וווינונג אין דער הויפטשטאָט פון לאַנד און אַ באַלעבאַסטע האָט אַכטונג געגעבן סיי אויף אים, סיי אויף זיין באַלעבאַטישקייט.

ווען עס איז געפּייערט געוואָרן זיין פּופּציק־יאַריקער ליטעראַרישער יוביליי, האָט דאָס גאַנצע לאַנד אים צוגעטיילט גרויס כבוד; צווישן די געהויבענע געסט וואָס האָבן אים באַזוכט יענעם אָונט איז אויך געווען די קעניגלעכע משפּחה. אין דער שפּעטער נאַכט־שעה, ווען אַלע האָבן אים שוין געהאַט פאַרלאָזט, האָט זיך אַנדערסען אַן אומעטיקער אַוועקגעזעצט לעבן שרייב־טיש. די באַלעבאַסטע איז צו אים צוגעגאַנגען און געפּרעגט פאַר וואָס ער איז אַזוי טרויעריק — ער דאַרף דאָך זיין צופּרידן, וואָס דאָס גאַנצע לאַנד האָט ממש פאַרפלייצט זיין וווינונג מיט בלומען, מיט באַגריי־סונגען און יובל־אויסדרוקן, אפילו דער קעניג אַליין האָט דאָך אים באַזוכט! דאָס אַנדערסען געענטפּערט זיין באַלעבאַסטע אין אַן אומעטיקן טאָן: „פּופּציק יאָר ווי איך שרייב, פּופּציק יאָר פון מיין לעבן האָב איך אַוועקגע־געבן פאַרן פּאַלק, און איצט בין איינער אַליין, אַלע זענען אַוועקגעגאַנגען, אַלע האָבן מיך פאַרלאָזט — איך בין עלנט!“

ביי דעם אויבנדערמאַנטן ליטעראַרישן יוביליי פון האַנס קריסטיאַן אַנדערסען, האָט מען דעמאָלט אויך, נאָך ביי זיין לעבן, אויפגעשטעלט אַ סטאַטוע פון אים אין דעם שענסטן גאַרטן פון דער הויפטשטאָט. קיין שום אַנדער מענטשן האָט מען ביי זיין לעבן פּריער אַזאַ כבוד נישט אַרויסגעוויזן. אָבער בעת אַנדערסען האָט געזען די סקיצע פון דער סטאַטוע, וואָס האָט פאַרגעשטעלט ווי ער, אַנדערסען, דערציילט אַ מעשהלע פאַר צוויי קינדער, וואָס הערן זיך צו צו אים מיט אַן איינגעהאַלטענעם אַטעם, איז ער געווען שטאַרק ברוגז און אויסגערופן: „ניין, איך וועל נישט דערלאָזן אויפשטעלן אַ סטאַטוע, וואָס שטעלט מיך אַרויס ווי בלוז אַ שרייבער פאַר קינדער.“ אַנדערסען האָט אויך געשריבן ראַמאַנען, נאָוועלן, דראַמעס און קאָמע־דיעס. ער איז אָבער פאַרבליבן דער גרויסער מייסטער בלוז פון דער קינדער־מעשה.

*

האַנס קריסטיאַן אַנדערסען האָט געהאַט זייער אַ שטאַרקן שלאָף. יעדן פּרימאַרגן פלעגט אים די באַלעבאַסטע דאַרפן אויפוועקן, אויב נישט האָט

ער געקאנט אריינשלאָפן אין טאָג אַרײַן. אײן מאָל האָט ער געלייענט, ווי מען האָט אײנעם, וואָס איז געלעגן אין אַ הינערפלעט אָנגענומען פאַר טױט און מען האָט, פאַרשטייט זיך, שױן געגרייט זיך אים מקבר צו זײן, אָבער אין דער לעצטער מינוט האָט זיך דער „טױטער“ אױפגעכאַפט פון דעם הינער־פלעט. פון דעמאָלט אָן פלעגט זיך אַנדערסען נוהג זײן, ווען עס איז אים אױסגעקומען צו שלאָפן אין דער פרעמד, אױף אַזאַ אופן: ער פלעגט אָנשרײבן מיט גרויסע אותיות: אױב איך וועל זיך נישט אױפכאַפן אײנדער־פרי, בעט איך אײך, אַז איר זאָלט וויסן זײן, אַז איך בין נישט געשטאַרבן, און איר זאָלט למען השם מיך נישט באַגראָבן — דאָס איז בײ מיר בלױז אַזאַ שטאַרקער שלאָף.

עס ווערט דערציילט אַז האַנס קריסטיאַן אַנדערסען איז געווען זײער אַ גרויסער נאַשער; פונקט ווי אַ קינד האָט ער שטאַרק ליב געהאַט כלערליי אײנגעמאַכטסן. מאַכט זיך אַ מאָל אַזאַ מעשה:

אױף אײנער פון זײנע נסיעות אין אַ פרעמדער שטאַט, אין רוים, איז ער געווען פאַרבעטן אין אַן אָנגעזען הױז. אָבער ער האָט די באַלעבאַסטע פון הױז נישט געקענט. די באַלעבאַסטע האָט אָבער אַנדערסענען גוט געקענט און אפילו געוויסט וועגן זײנע שוואַכקײטן. זי האָט אים דערפאַר מכבד געווען מיט אַ שײנער פאַרצײע אײנגעמאַכטסן. אַנדערסען באַטראַכט די אײנ־געמאַכטסן, קוקט אױף דעם מיט זשעדיגע אױגן און ער רירט זיך צו דעם נישט צו. ווונדערט זיך די באַלעבאַסטע און עס ווונדערן זיך די געסט פאַר וואָס אַנדערסען כאַפט זיך נישט צו זײן באַליבט מאַכל. ענדלעך האָט אַנדערסען אָנגענומען אַ לעפל אײנגעמאַכטסן און געוואָלט עס שױן נעמען צום מױל, אָבער אין דער לעצטער רגע ווענדט ער זיך צו אײנעם פון זײנע אָנהענגער, וואָס פלעגט אים באַגלייטן אױף זײנע אױסלענדישע רײזעס מיט די ווערטער: „איך האָב מורא, אַז די באַלעבאַסטע האָט על פי טעות אַרײנגעטאַן סם אַדער אַנדערע שעדלעכע שטאַפן אין דעם אײנגעמאַכטסן נא, פאַרזוך עס. איך וויל זען צי בין איך גערעכט אַדער איך מאַך אַ טעות.“ אַז ער שטעלט אין קאַן דאָס לעבן פון אַ פריינד, האָט ער זיך, פונקט ווי אַ קינד — נישט געכאַפט.

ווען האַנס קריסטיאַן אַנדערסען איז געשטאַרבן, איז אין דענעמאַרק געווען אַ נאַציאָנאַלער טרויער־טאָג; דער 33 יאָריקער געאַרג בראַנדעס האָט צו מאַרגנס נאָך אַנדערסענס טױט געשריבן אַ קריטיש־אַנאָליטישע עסיי.

אין שייכות מיט די יידישע טיפן, וואָס אַנדערסען שילדערט מיט אַ באַזונדער־
דערער ליבע, האָט געאַרג בראַנדעס צווישן אַנדערן געשריבן: „פאַר האַנס
קריסטיאַן אַנדערסען זענען די יידן געווען אַ מין עקזאָטישער עלעמענט אין
זיין דיכטער־לעבן. און באַזונדערס האָט די יידישע פרוי געהאַט אויף אים
אַ ווירקונג און שטאַרקע צוציונג, ווי קינסטלערישער שטאַף.“

*

האַנס קריסטיאַן אַנדערסען האָט געהאַט אַ נאָענטן פריינד, די יידישע
פרוי הענריעטאַ ווילף, וואָס פלעגט זיך אָפט איבערנעמען מיט איר איידעלן
און פיינעם געפיל. איר האָט דער גרויסער דיכטער אין זינען געהאַט, בעת
ער האָט געשריבן „די פרינצעסין אויפן אַרבעסל“. האַנס קריסטיאַן אַנדער־
סען האָט זיך אפילו אין זיין פּאַנטאַזיע נישט געקאַנט פאַרשטעלן, אַז דאָס
מעשהלע וועט ווערן אַזוי וועלט־באַרימט.

דאָס איז אַ טיפע סאַטירע, אַן אַפּשפּעטונג פון די כלומרשטע ראַפּיי־
נירטע געפילן פון דער רייכער פּוסטער אַריסטאָקראַטיע.

אויך קינדער פאַרשטייען דאָס מעשהלע נישט בלויז ווי דער דיכטער
האַט עס געשריבן, בעת זיי לייענען דאָס באווייזט זיך אַ שמייכל אויף זייערע
ליפּן, ווי אַ באַהאַלטענע אנונג וועגן דעם דיכטערס כוונה. און אַט איז „די
פרינצעסין אויפן אַרבעסל“ ווי דער אומשטערבלעכער קינדער־שרייבער
האַט דאָס געשריבן:

אַ מאָל איז געווען אַ פרינץ, וואָס האָט געוואָלט חתונה האָבן מיט
אַ פרינצעסין, זי האָט אָבער געדאַרפט זיין אַן אמתע פרינצעסין. איז ער
אויסגעפאַרן איבער דער גאַנצער וועלט, כדי צו געפינען אַזאַ פרינצעסין.
אָבער אומעטום איז עפעס געווען אַ שטער. פרינצעסינס זענען טאַקע געווען
גענוג, אָבער ער איז נישט געווען זיכער, צי זיי זענען אמתע פרינצעסינס.
תמיד האָט זיך עפעס געמאַכט, וואָס איז נישט געווען ווי עס באַדאַרפט צו
זיין. איז ער צוריקגעקומען אַהיים און איז געווען זייער אומעטיק, ווייל ער
האַט דאָך אַזוי שטאַרק געוואָלט חתונה האָבן מיט אַן אמתער פרינצעסין.
איין מאָל איז אַן אַונט איז געווען אַ מוראדיקער געווייטער, עס האָט
געבליצט און געדונערט, געגאַסן ווי מיט צעבערס, געווען אַ שרעק און אַן
אימה אַרויסצוגיין.

פלוצלונג האָט אימעצער אַנגעקלאַפט אויף דעם שטאַט־טויער. דער

אלטער קעניג איז אַרויסגעגאַנגען עפענען דעם טויער. אין דרויסן איז געשטאַנען אַ פּרינצעסין — אַבער, מיין גאַט, ווי זי האָט אויסגעזען אין דעם רעגן־שטורעם: דאָס וואַסער האָט זיך געגאַסן פון אירע האַר גלייך אויף דער נאַז און פון אירע קליידער אין די שיך אַריין און אַרויסגערונען דורך די קליידער — און דאָך האָט זי געזאָגט, אַז זי איז אַן אמתע פּרינצעסין. „גוט, מיר וועלן באַלד אויסגעפינען!“ האָט געטראַכט די אַלטע קעניגין. זי האָט אַבער קיינעם גאַרנישט געזאָגט. זי איז אַריין אין שלאָפּצימער און האָט אַראָפּגענומען אַלע איבערבעטן פון בעט און אַנידערגעלייגט אַן אַרבעסל אויף די ברעטער פון בעט. דערנאָך האָט זי גענומען צוואַנציק מאַטראַצן און אַרויפגעלייגט אויפן אַרבעסל. און אויף די מאַטראַצן האָט זי אויסגע־שפּרייט צוואַנציק איבערבעטן.

דאָרטן האָט די פּרינצעסין געדאַרפט שלאָפּן.

אין דער פּרי האָט מען זי געפּרעגט ווי אַזוי זי איז געשלאָפּן. „שרעקלעך שלעכט!“ האָט די פּרינצעסין געזאָגט. „איך האָב כמעט די גאַנצע נאַכט נישט צוגעמאַכט קיין אויג. איין גאַט ווייסט וואָס עס איז דאָרטן געווען אין בעט! איך בין געלעגן אויף עפעס האַרטס, אַזוי, אַז דער גאַנצער קערפּער איז מיר ברויך און בלוי — עס איז עפעס שרעקלעכס!“ דעמאָלט האָבן זיי ערשט געקענט זען, אַז דאָס איז געווען אַן אמתע פּרינצעסין, זי האָט דאָך דורך די צוואַנציק מאַטראַצן און דורך די צוואַנציק איבערבעטן דערפּילט אַן אַרבעסל. אַזאָ איידעלן קערפּער קאָן קיינער נישט האָבן סיידן אַן אמתע פּרינצעסין. דער פּרינץ האָט חתונה געהאַט מיט איר, וואָרעם איצט האָט ער געוואַסט, אַז ער האָט געפּונען אַן אמתע פּרינצעסין. און דאָס אַרבעסל האָט מען אַוועקגעלייגט אין אַ קונסט־מוזיי, וווּ מען קען עס נאָך איצטער זען — אויב עמעצער האָט עס נישט צוגענומען.

*

אין ניו־יאָרק וועט אין צענטראַל־פּאַרק אויפגעשטעלט ווערן אַ סטאַטוע פון האַנס קריסטיאַן אַנדערסען צו זיין 150־יאָריקן געבוירנטאָג. דער פּאַרק־קאָמישאָנער, ראַבערט מאָזעס, וואָס האָט אַ שם פאַר נישט דערלאָזן אויפשטעלן קיין שום נייע סטאַטועס אין די שטאַטישע פּאַרקן, האָט שוין געגעבן זיין הסכמה פאַר דער אַנדערסען־סטאַטוע. די סטאַטוע ווערט געמאַכט

פון דעם באקאנטן סקולפטאָר געאַרג לאָבער, און וועט אויסזען לינקאַלן-מעסיק, די סטאַטוע וועט זיין זיבן פוס הויך, וועט קאָסטן פינף און זיבעציק טויזנט דאָלאַר און איז אַ מתנה פון דעם דעניש-אַמעריקאַנישן פּרויען-פאַראיין. די אַנדערסען-סטאַטוע וועט אויך זיין באַצירט מיט איינע פון זיינע באַרימטע קינדער-מעשיות — „די מיאוסע קאַטשקע“.

„טאַג-מאַרגען זשורנאַל“ יולי 1953.

קאַרין מיכאַעליס

דאָס דענישע פּאָלק און די גאַנצע ציוויליזירטע מענטשהייט באַערן איצט דעם אַנדענק פון דער באַרימטער דענישער שרייבערין, קאַרין מיכאַעליס. זי איז געשטאַרבן אין עלטער פון 77 יאָר.

קאַרין מיכאַעליס, די פאַרשטאַרבענע שרייבערין איז זייער באַרימט מחוץ די גרענעצן פון איר לאַנד. זי איז איינע פון די ליכטיקסטע פּערזענ-לעכקייטן, וואָס דענעמאַרק האָט אַרויסגעגעבן.

אין 1939 אין קאַרין מיכאַעליס געקומען קיין אַמעריקע צום 15-טן מאַל. אין משך פון די היטלער-יאָרן האָט זי פון דאַנען אָנגעפירט אַן אומדערמידלעכן קאַמף קעגן „גרעסטן שונא פון דער מענטשהייט“, ווי זי האָט גערופן די דייטשן. זי האָט געוועקט און געמוטיקט איר לאַנד דורך אַפטע ראַדיאָ-רעדעס קיין דענעמאַרק. זי פלעגט האָבן קאַנטאַקט מיט די דענישע מאַטראָזן און זיי אויפגעפאַדערט אַריינצוטרעטן אין דער ווידער-שטאַנד-אַרמיי און קעמפן ביז מען וועט פאַרטרייבן דעם שונא.

אין פעברואַר 1945 האָט דער שרייבער פון די שורות געהאַט אַ לענגערן שמועס מיט דער גרויסער שרייבערין און קעמפּערין פאַר מענטשן-רעכט, קאַרין מיכאַעליס.

קאַרין מיכאַעליס' קאַמף צו פאַרניכטן די נאַציס איז פון באַזונדערער באַדייטונג, ווען מען איז באַקאַנט מיט דער אַרבעט פון דער דאָזיקער גרויסער הומאַניסטיין. זי האָט בשעת דער ערשטער וועלט-מלחמה אָנגע-פירט אין איראָפּע אַ פאַרצווייגטע הילפס-טעטיקייט, באַזונדערס צווישן יידישע פּליטים.

זי האָט מיר געוויזן אַ פּיעסע, וואָס זי האָט אָנגעשריבן — אַ דראַמע וועגן די יידן אין דענעמאַרק אונטער דעם נאַצירעזשים. זי האָט געשיל-
 דערט אין דער דראַמע די טראַגעדיעס וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט בשעת
 די דענישע איינגעוואַרצלטע יידן פון דורות זענען, צוזאַמען מיט די
 רוסישע יידן, געצוונגען געווען אין משך פון געצייילטע שעהען איבערצור-
 לאָזן אַלץ, און אין אין פינצטערע נעכט זיך אוועקלאָזן אויף
 אומזיכערע שיפלעך אין דעם שכנותדיקן נייטראַלן לאַנד שוועדן. זי האָט
 געהאַט אַ שטאַרק געפּיל פאַר ליידן, האָט זי אזוי טיף-רירנדיק איבערגעגעבן
 די דראַמעס פון יידישע משפּחות אויף די שיפלעך, ווי מולטערס, אויף
 וועלכע די דייטשן האָבן כּסדר געשאָסן. די העראַאישקייט און מסירת-נפש
 פון אַ סך דענער, בשעת זיי האָבן געראַטעוועט די זעקס טויזנט יידן. די
 אַכזריות פון די דייטשן און דעם טיפּן בטחון און אמונה פון די יידן, אפילו
 אין אַנגעזיכט פון דער גרעסטער סכּנה. זי איז געווען זיכער, אַז די דאָזיקע
 דראַמע וואָלט שטאַרק געהאַלפּן, אַז אַמעריקע זאל דערקענען דעם גאַנצן
 מהות פון די דייטשן. זי איז אוועקגעפאַרן מיט דער דראַמע קיין האַליווד
 און זיך געווענדט צו אַ באַוווּסטער פּילם-קאָמפּאַניע, וואָס האָט יידישע
 דירעקטאָרן. זיי האָבן זי זייער פּיין אויסגעהערט, אָבער צום סוף איר
 געלאָזט וויסן אַז זיי זענען נישט פאַראינטערעסירט אַריינצוברענגען אין
 דער קינאַ-אינדוסטריע יידישע דראַמעס.

בשעת די דייטשן האָבן פאַרכאַפט דענעמאַרק האָבן די גרעסטע
 דענישע שרייבערס תּיכּף אָנגעהויבן אַ קאַמף קעגן נאַציזם. אַ דאַנק דעם
 האָבן זיי שטאַרק משפּיע געווען אויף דער באַפּעלקערונג סיי גייטיק, סיי
 מאַראַליש. אַ סך שרייבער האָבן אפילו אויסגעביטן זייערע פּענעס אויף
 ביקסן און אויפרייס-שטאַפּן. עטלעכע יונגע דענישע שרייבערס זענען אויך
 דערמאַרדעט געוואָרן פון די דייטשן. קאַרין מיכאַעליס האָט מיר געוויזן די
 שריפּטן פון אַ יונגן מאַטראָן, קום מאלטעברון, וואָס איז נאָך נישט געווען
 קיין צוויי און צוואַנציק יאָר בעת די דייטשן האָבן אים דערמאַרדעט.

אין 1935 האָט קאַרין מיכאַעליס אָנגעשריבן אַ ווונדערלעך קינדער-
 בוך „ביבי“, וואָס האָט אַרויסגערופּן גרויס אַנזען. זי שרייבט דאָרט מיט
 אַ סך פאַרשטענדעניש און ליבשאַפט אויך וועגן יידישע קינדער מיט פאַר-
 הלומטע אויגן און גוטע נשמות, וואָס „ביבי“ באַגעגנט אויף איר וואַנדער-
 וועג.

קארין מיכאעליס איז געבארן געווארן אין דענעמארק אין יאר 1872. איר ערשטע דערציילונג האט זי פארעפנטלעכט אין יאר 1898. פון דעמאלט אן האט זי פארעפנטלעכט א סך גרעסערע נאוועלן ווי „דאס קינד און די מאמע“, „די יונגע פרוי“, „זיבן שוועסטער“, „די קליינע ליגנערקע“, אבער דאס בוך וואס האט דער שרייבערין בארימט געמאכט, האט זי פארעפנטלעכט אין יאר 1910 אונטערן טיטל „דער געפערלעכער עלטער“. דאס בוך האט ארויסגערופן א היפשע סענסאציע, הגם דאס איז נישט געווען די כוונה פון דער שרייבערין. עס איז איבערגעזעצט געווארן אויף עטלעכע און צוואנציק שפראכן.

די העלדין פון דעם ווערק איז א פרוי אין די פערציקער, א פרוי וואס טרעט ארויס קעגן דעם אנגענומענעם קאנווענציאנאליזם. די שרייבערין שילדערט אירע אינטימע איבערלעבונגען, געפילן און געדאנקען. איר בליק אויפן לעבן איז געווען א רעבעלירנדיקער און א געוואגטער. זי האט פארטיידיקט פראבע-חתונות, וואס זאלן דויערן עטלעכע וואכן. איר שטאנדפונקט האט ארויסגערופן א סך אויפזען און דיסקוסיעס.

תיכף ווי די מלחמה האט זיך פארענדיקט, איז זי אוועקגעפארן צו איר באאליבט פאטערלאנד. דארט האט זי פארגעזעצט שרייבן איר אויטאביאגראפיע אויף אן אייגנארטיקן, פאנטאסטישן אופן.

קארין מיכאעליס איז געווען אין נאענטער פריינטשאפט מיט די גרעסטע גייסטער פון סקאנדינאוויע און פון אנדערע לענדער, מיט איבסען, סטרינדבערג, גריג, רילקע, ביארנסאן, דאליציא און אנדערע.

זייער א טשיקאוון אנעקדאט האט קארין מיכאעליס דערציילט בעת עס איז אין ניו-יארק געפייערט געווארן דער הונדערטיאריקער יוביליי פון געארג בראנדעס. ער פלעגט זיין די צענטראלע פיגור אויף יעדן ציוואמענ-קום פון שרייבער און קינסטלער. ער פלעגט אויך זיין דער הויפט-רעדנער ביי אלע צוזאמענקומפטן. איין מאל זענען געווען פארזאמלט ביי אים אין דער היים א היפשע צאל שרייבער, קינסטלער, אקטיארן און סתם אנגע-זענע מענטשן. עס איז געווען צוליב עפעס א יום-טובדיקער געלעגנהייט. ווי תמיד איז געארג בראנדעס געווען די צענטראלע פיגור. ער האט אין זיין שמועס ארויסגעוויזן א סך ערוידיציע, בקיאות און חריפות. און ווייל

דער עולם האָט הנאה געהאַט פון זיינע בליציקע געדאַנקען. האָט אויסגעזען, ווי ער וואָלט אוזורפירט דעם גאַנצן אַוונט פאַר זיך און קיינער האָט ממש נישט געקאַנט קומען צום וואָרט. פלוצלונג מאַכט ער צום גאַנצן פאַרזאַמלטן עולם:

— איך בין זייער אַ פאַרנומענער מענטש. איך האָלט אין מיטן שרייבן אַ ריי ווערק. איך בין שוין אויך אַן עלטערער מענטש און איר וועט מיר מוחל זיין, וואָס איך מוז זיך צוריקציען פון אייער געזעלשאַפט.

און ער איז אַרויס פון צימער. דער פאַרזאַמלטער עולם האָט זיך טאַקע געפילט שטאַרק באַליידיקט, אָבער אלע האָבן געקענט זיינע קאַפּריוזן און מען האָט אים באַלד מוחל געווען.

מען פאַרגלייכט קאַרין מיכאַעליס גאַנץ אָפט צו האַנס קריסטיאַן אַנדערסען. עס איז פאַראַן אין איר שרייבן יענע טיפע און נאַאווע פּשטות, וואָס איז עכט פּאַעטיש, באַזונדערס אין אירע אויטאָביאָגראַפישע און קינדער־ביכער. פונקט ווי האַנס קריסטיאַן אַנדערסען, האָט זי ליב געהאַט קינדער, פייגל און בלומען. זי האָט נישט געקענט פאַרטראַגן קיין שלעכטס. זי האָט געמאַכט גאַר אָפטע נסיעות. אין אַמעריקע איז זי געווען אַ סך מאל. אומעטום איז זי געווען אין דער היים. איר פאַרמעגן, וואָס זי האָט געקראָגן פון אירע ביכער און אַקציעס, האָט זי אויסגעגעבן אויף צו העלפן אַרעמע און היימלאָזע. זי האָט געשריבן זייער גיך. אַזוי גיך, ווי זי האָט געקראָגן אַן אידעע, האָט זי געקאַנט אַנשרייבן אַ ראַמאַן, צי אַ שפּיל. אין יאָר 1901, ווען זי איז קוים דריי יאָר געווען אַ שרייבערין, האָט זי אַנגעשריבן צוויי ראַמאַנען, „דאָס קינד“ און „די מאַמעשי“, וואָס ביידע ביכער זענען תיכף איבערזעצט געוואָרן אויף דרייצן שפּראַכן. איר בוך „דער געפערלעכער עלטער“, וואָס מיר האָבן פריער דערמאַנט, איז אפילו איבערגעזעצט געוואָרן אויף יאַפּאַנעזיש. הגם דאָס בוך האָט נישט קיין גרויסן ליטעראַרישן ווערט, פון דעסטוועגן האָט עס אַרויסגערופן פיל אויפּמערקזאַמקייט פון קאַפּענהאַגען ביז מאַסקווע און פון סאַן־פּראַנציסקאַ ביז טאַקיאָ.

עס האַנדלט זיך וועגן דעם עראַטישן קריזיס, וואָס טרעט אַריין אין דעם לעבן פון דער פּרוי אין די פּערציקער יאָרן, בעת דער אַזוי גערופּענער פּיזאַלאָגישער איבערגאַנגס־צייט. ביז דעמאָלט האָט מען זיך נישט געקאַנט מאַלן, אַז אַזאַ טעמע זאָל ווערן ליטעראַרישער שטאַף. די פּערציק־

יאריקע איז מער נישט באטראכט געוואָרן, ווי אַ פרוי. מען האָט געקוקט אויף איר ווי בלויז אויף אַ הויז־פרוי און מוטער. אירע עראַטישע געפילן האָבן גערוט אין דער טונקלקייט, און די דענישע דיכטערין האָט דאָס צום ערשטן מאל אַרויסגענומען אויף דער ליכט. זי האָט דורכגעבראַכט אין דער נאַטוראליסטישער נאָוועלע אַ וועג פאַר אַ טעמע, וואָס בלויז די מעדיצין און דאָקטוירים האָבן זיך ביז דעמאָלט מיט איר באַשעפטיקט. איר בוך איז דעריבער דיסקוטירט געוואָרן איבער דער גאַנצער וועלט. פאַרשטייט זיך, אַז אַ סך שרייבער האָבן איר שפעטער געפרוווט נאַכטאָן.

קאַרין מיכאַעליס איז שטאַרק באַליבט געווען ווי אַ מענטש. „אַ האַרץ“, האָט זי געשריבן, „איז אַ סך קליגער ווי אַ מוח. עס ווייסט אַלצדינג פון זיך אַליין.“ און דאָס איז ווי אַנגעמאַסטן אויף איר קונסט. זי האָט אירע ביכער געשריבן, קודם כל, מיט האַרץ.

יידישע מאַטיוון ביי מאיר אהרן גאַלדשמידט. עוואַרד בראַנדעס און געאַרג בראַנדעס

בלויז געציילטע דענישע שרייבער האָבן באַקומען אַ וועלט־נאַמען. זיי זענען: דער באַרימטער שרייבער פון קינדער־מעשהלעך האַנס קריסטיאַן אַנדערסען, דער רעליגיעזער פּילאָזאָף סוירען קירקעגאָרד און דער דעניש־יידישער ליטעראַטור־קריטיקער געאַרג בראַנדעס. ליבהאַבער פון ליטע־ראַטור קענען אויך די שריפטשטעלער גרונטווייג, עלענשלעגער, י. פ. יאַקאָבסען און מאיר אהרן גאַלדשמידט. זיי אַלע געהערן צו די שרייבער פון ניינצנטן יאָרהונדערט און זייער ליטעראַרישע השפּעה האָט דערגרייכט אַריבער די גרענעצן פון סקאַנדינאַויע.

צווישן די דענישע שרייבער פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט זענען פאַראַן בלויז צוויי אינטערנאַציאָנאַל־באַרימטע נעמען. זיי זענען מאַרטין אַנדערסען־נעקסע, דער מחבר פון די פּראָלעטאַרישע נאָוועלן „פעלע דער

זיגער" און "דיטע מענטשניקנד", וואָס זענען די רעפּרעזענטאַטיווסטע באַוועלן פון רעוואָלוציאַנערן סאַציאַליזם און יאַהאַנעס וו. יענסען — אַ דאַרוויינישטישער עוואָלוציאַניסט. זיין פאַרשיידנאַרטיקער טאַלאַנט האָט זיך אויסגעדריקט ווי אַ באַוועליסט, לירישער פּאָעט, מחבר פון קורצע דערציילונגען און עסייאַסט. אין יאָר 1944 האָט יאַהאַנעס וו. יענסען געקראָגן דעם נאַבעל־פּריז פאַר ליטעראַטור. זיי ביידע זענען געווען די אַנגעזעענסטע שעפּער פון דער איצטיקער דענישער ליטעראַטור. זיי זענען געשטאַרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק אין די הויכע אַכציקער. הגם מאַרטין אַנדערסען־נעקסע איז זינט דעם אויפקום פון באַלשעוויזם געווען אידעאיש גאַר נאַענט צום קאַמוניזם, האָט מען אים אָבער רעספּעקטירט אין גאַנץ סקאַנדינאַווע. געשטאַרבן איז נעקסע ווי אַ פרומער קריסט, מיט אַ גלח ביי דער זייט.

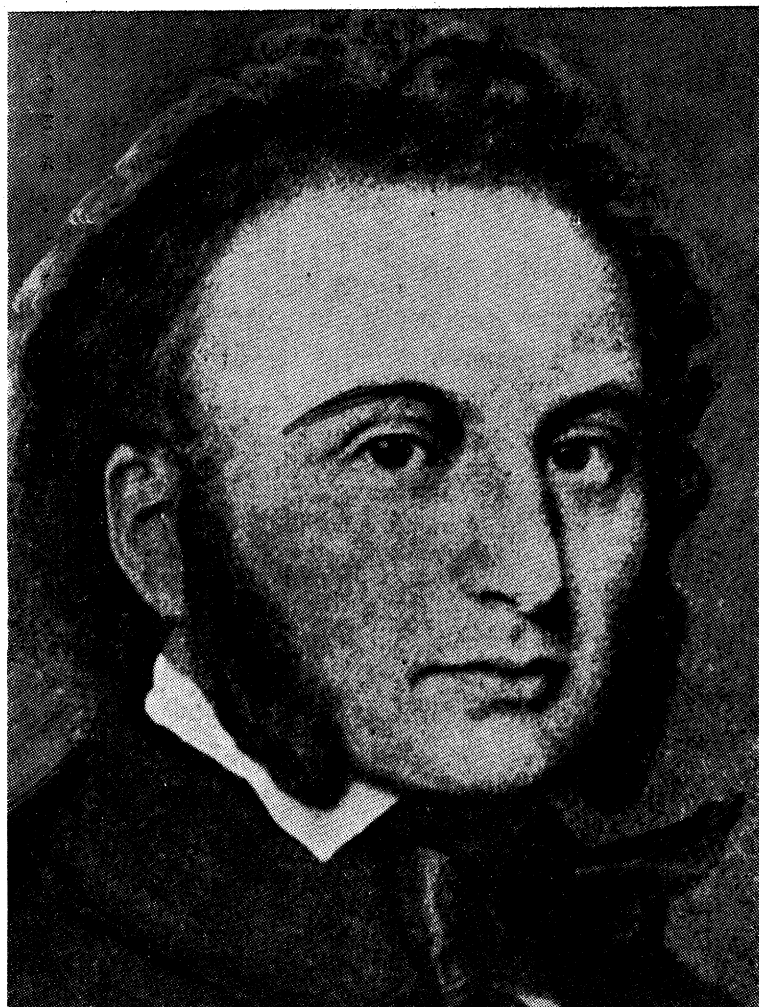
די צוויי דעניש־יידישע שרייבער, דער פּאָעט הענריק הערץ און דער פּראָזע־מייסטער מאיר אהרן גאַלדשמידט פאַרנעמען אַ גרויס אַרט אין דער דענישער ליטעראַטור. די דאָזיקע צוויי שרייבער האָבן זיך באַוויזן נאָך דער ורויסער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע, וואָס האָט פּראַקלאַמירט מענטשן־רעכט און געוועקט אומעטום אַ שטרעבן צו עמאַנציפּאַציע.

הענריק הערץ (געבוירן אין 1799, געשטאַרבן דעם 25טן פעברואַר, 1870), האָט באַהאַלטן זיין יידישע אָפּשטאַמונג, כדי צו ווייזן דעם באַפּרייער זיין דאַנקבאַרקיט. צום סוף האָט ער זיך גאַר אָפּגעשמידט. ער ווערט גערעכנט פאַר דעם אַנגעזעענסטן פּאָעט פון יענער צייט. ער איז ווייך און רייצנדיק אין זיינע ווערק, ער שרייבט נאַציאָנאַלע דענישע לידער; ער טרעט אויף ווי אַ פּולקאָמער דענער אין אַלע זיינע פּאָעטישע שאַפּונגען, פונקט ווי קיין טראַפּן יידיש בלוט וואַלט נישט געפלאָסן אין זיינע אָדערן.

געאַרג בראַנדעס שרייבט וועגן אים:

„עס איז מייאוס פון אַ שרייבער ווי הענריק הערץ, וואָס איז געבוירן געוואָרן אַ ייד, אַזוי אויסצומיידן דאָס באַהאַנדלען יידישע טעמעס אָדער יידישע העלדן און אַפילו נישט דערמאָנען קיין יידישע נעמען, ווי עס וואַלט עפעס אַ חרפה געווען צו זיין אַ ייד. נישט איין אַקאָרד איז צוליב דעם פאַרלוירן געאַנגעגן פון זיין לירע“.

מאיר אהרן גאַלדשמידט איז שטורמיש און באַקלאַנגנדיק אין דער דענישער ליטעראַטור. אין זיין נשמה שפּיגלט זיך אָפּ דער אומרו, די

בענקשאפט פון יידישן פאלק. דערפאר איז ער געווען איינזאם אין זיין לעבן, אין זיין שאפן; דערפאר איז ער געווען א היימלאזער אין זיין לאַנד. די באַפרייאונג האָט זיך אים אויסגעוויזן גיכער ווי אַ חסד, איידער אַן אינער-לעכער געפיל פון רעכט און יושר.

ביי דריי געלעגנהייטן האָט געאַרג בראַנדעס געשריבן וועגן מאיר אהרן גאַלדשמידט. דאָס לעצטע מאָל — אַ טאָג נאָך מאיר אהרן גאַלד-שמידטס טויט, דעם 16טן אויגוסט, 1887. צו אים האָט גאַר געאַרג בראַנדעס געהאַט טענות, הלמאי ער קאָקעטירט צופיל מיט די יידישע טעמעס, מיט דעם יידישן לעבנסשטייגער און דעמאָנסטרירט צו פיל זיין יידישן געמיט און יידישן וועזן. דאָך האָט בראַנדעס באַטראַכט מאיר אהרן גאַלדשמידטן פאַר אַ גרויסן קינסטלער, וואָס האָט אַ סך באַרייכערט די דענישע ליטע-ראַטור, אויך אַ דאַנק די יידיש-דענישע טעמעס און קאַנפליקטן. בראַנדעס האָט געשריבן: „אין מאיר אהרן גאַלדשמידטס נאָוועלן געפינט זיך נישט קיין איין און איינציקע פאַרמלאָזע שורה. אַזאַ גרויסער סטיליסט איז ער.“ און געאַרג בראַנדעס איז געווען גאַנץ פאַרוזיכטיק מיט זיינע קריטישע אַנאַליזן. אָבער ער האָט נישט געוואָלט, אַז דער דאָזיקער גרויסער פראָזע-מייסטער זאָל אַזוי פיל עקספּלואַטירן אין זיינע ווערק יידישע העלדן, יידישע טיפן, יידישן יום-טוב, יידישן לעבנס-שטייגער און יידישו נעמיט-צושטאַנד. בראַנדעס האָט אין דעם געזען צופיל געקינצלטקייט, דעמאָנסטראַציע און מאַניפעסטאַציע, שיער נישט עקסהיביציאָניזם.

געאַרג בראַנדעס איז אין יענער צייט, אין 1887, געווען דער אַפּגאַט נישט נאָר פון דער דענישער אינטעליגענץ, נאָר טיילווייז אויך פון דער אייראָפּעאישער. דענישער סטודענטן פלעגן אים באַגעגענען מיט פאַקלען, דעם „פראַמעטעאוס“, וואָס האָט געבראַכט ליכט און קולטור אין זיין לאַנד, דענעמאַרק. ווי אַזוי זשע האָט ער געקאַנט אויפטרעטן ווי אַ ייד? דאָס וואָלט דאָך געמיינט חלילה זיך צו איזאָלירן און באַגרענעצן. כּשעת זיין טענדענץ איז געווען גייסטיקע עקספּאַנסיע.

אָבער מאיר אהרן גאַלדשמידט (וואָס האָט געלעבט אין דער אייגענער דענישער סביבה, נאָר מיט צוויי-דריי צענדליק יאָר פריער) האָט אויסגע-קליבן פאַר זיין פּאָליטיש-געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט און דערנאָך פאַר זיין ליטעראַרישן שאַפן דעם טאַפּל-שווערן און אומדערשראַקענעם וועג. לכתחילה האָט ער געקעמפט מיט יוגנטלעכער ליידנשאַפט קעגן דער

פאליטישער רעאקציע פון זיין לאַנד און דעם עקאָנאָמישן יאָך פון די אַרעמע פּאַלקס־מאַסן. דערנאָך האָט גאַלדשמידט אַריינגעבראַכט אין דער דענישער ליטעראַטור יידישע טענער, יידישע טעמעס, און געשילדערט יידישע טיפן און קאָנפליקטן מיט אַזאַ קינסטלערישער דערהויבנקייט, אַז ער האָט באַלד געצויגן די אויפּמערקזאַמקייט פון גאַנצן לאַנד.

זיין גרעסט ווערק איז „א ייד“. דאָס ערשטע יידישע בוך אין דענעמאַרק און אין גאַנץ סקאַנדינאַוויע, וואָס איז נישט נאָר געשריבן געוואָרן פון אַ יידן, נאָר אויך דורכגעלעבט פון אַ יידישער נשמה. אין בוך ווערן געשילדערט די קינדער־יאָרן פון דעם יונגן יידן, יאַקאָב בענדיקסען אין אַ קליינער, ענגער דענישער פּראָווינץ־שטאָט, די יינגלשע יאָרן אין דער הויפטשטאָט פון לאַנד, די שטורעם־און קאַמף־יאָרן פון דעם יוגנטלעכן יאַקאָב בענדיקסען אין דער היים און אויף נסיעות. דאָס בוך פאַרענדיקט זיך מיט די טרויעריקע ווערטער, וואָס אַ פריינד זיינער זאָגט אויף זיין קבר: ער האָט געגלויבט אין דער אייביקער פּאָעזיע און אין תּחית המתים. „א ייד“ איז אַ ליבע־דערקלערונג צו דער יידישער היים, צום יידישן שטאַם און צו דער יידישער נאַטור. עס שטראָמט דורך דעם ווערק אַ האַפּענונגסלאָזער געפיל פון פאַרלוירנקייט און פאַרלאָזנקייט און פון פריי־אַרויסגערופענער איינזאַמקייט. דאָס בוך איז געשריבן געוואָרן אין אַ צייט, וואָס זיין אַ ייד האָט אויך געמיינט אַ קאַמף קעגן דער אייגענער יידישער געזעלשאַפט.

שרייבט הענרי נאָמאַנסען, וואָס איז אַליין געווען אַ פילבאַרער יידישער שרייבער, הגם ער האָט געשריבן בלויז אויף דעניש (די נאַציס האָבן אים אומגעבראַכט אין יאָר 1943): „אין דער צייט פון מאיר אהרן גאַלדשמידט האָט צו זיין אַ ייד געמיינט — אַדער באַהאַלטן זיין אַפּשטאַם אַדער זיך אַפּזאָגן פון יידישער קרובהשאַפט.“

דאָס בוך „א ייד“ איז אַ קלאַג־ליד איבער די יידישע לידן און יידישן גורל. דאָס איז אַ מענטשלעכער און דיכטערישער דאָקומענט פון העכסטן ווערט, אַ געטריי האַרץ אין מיטן פון היימלאָזיקייט און גלות; אַן אומרואיקע נשמה, וואָס קען נישט געפינען קיין רו און דערפאַר מוז זי שטאַרבן, צעשפאַלטן און צעשפליטערט פון דער סביבה, וווּ זי באַגעגנט כּסדר קעלט און אומפאַרשטענדעניש.

הגם דער דאָזיקער ראַמאַן, „א ייד“ באַהאַנדלט אַזוי אַפּן, דערפאַר אַזוי

עכט, „דאָס יידישע וועזן“, האָט עס בשום אופן נישט געשטערט, אַז מאיר אהרן גאַלדשמידט זאָל אַרײַנגענומען ווערן אין דעם פּאַנטעאָן פון דער דענישער, קלאַסישער ליטעראַטור.

דער שרייבער פון די שורות איז געווען אין קאַפּענהאַגען אין דער צײַט ווען עס איז דאָרט געפּײערט געוואָרן דער הונדערט־יאָריקער געבוירנטאָג פון מאיר גאַלדשמידט. דאָס איז געווען אין אַקטאָבער, 1919. דאָס דענישע פּאַלק האָט געפּײערט מאיר אהרן גאַלדשמידטס הונדערט־יאָריקן געבוירנטאָג אויף אַ נאַציאָנאַלן שטייגער. אויפן חשבון פון דער רעגירונג זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן זײַנע געזאַמלטע ווערק אין אַ פּרעכטיקער אויסגאַבע. עס זענען אויך דערשינען עטלעכע ביכער מיט אַפּשאַצונגען וועגן זײַנע ווערק, זײַן לעבן און טעטיקייט. מ. א. גאַלדשמידטס אײַנציקער שווישפּיל איז געשפּילט געוואָרן אין קאַפּענהאַגענער קעניגלעכן טעאַטער פּאַר אַ יום־טובּדיק געקליידטן עולם. זײַן ביוסט איז געשטאַנען אויף דער בינע, און דער עולם, די אַנגעזעענסטע דענישע אײַנטעליגענץ, האָט שטײענדיק אויסגעהערט דעם הספּד. אַ פּרעכטיקע סטאַטוע פון מאיר אהרן גאַלדשמידטן איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין דער שענסטער געגנט פון קאַפּענהאַגען (נישט וײַט פון דעם אָרט וווּ ער האָט געוואוינט אויף דער עלטער). אויף דער סטאַטוע איז אויסגעקריצט אַ מנורה.

די דענישע יידן, וואָס האָבן אים נישט ליב געהאַט צוליב זײַן כּסדר־דיקער „מאַניפּעסטאַציע פון דער יידישער נשמה און יידישן וועזן“, האָבן אויך געביטן זײַער באַצונג. די דעניש־יידישע „צײַטשריפט פּאַר יידישער געשיכטע און ליטעראַטור“, האָט אַוועקגעגעבן אַ סך פּלאַץ פּאַר גאַלד־שמידט־פּאַרשונג. באַזונדערס האָבן דאָס געטאַן יוליוס סאַלאַמאַן, דער רעדאַקטאָר פון דער דערמאַנטער שריפט און פּראַפּעסאָר דוד סימאָנסען, דער יידישער עסקן, אַרײַענטאַליסט און אויבער־ראַבינער פון דענעמאַרק. מאיר אהרן גאַלדשמידטס ראַמאַן „אַ ייד“ און זײַנע אַנדערע נאָוועלן אויף יידישע טעמעס, האָבן אַרויסגערופּן בײַ די דענישע יידן גרויס פּאַרבי־טערונג, נישט בלויז דערפּאַר, וואָס דער יידיש־נאַציאָנאַלער באַוואוסטזײַן איז דאָרט געקומען צום אויסדרוק. היות ווי גאַלדשמידט האָט, ווי אַן אמתער רעאַליסט און קינסטלער, געשילדערט די יידן מיט אַלע זײַערע מעלות און אויך חסרונות, האָט זיך די ביטערקייט מצד די דענישע יידן נאָך מער פּאַרשטאַרקט.

געבוירן איז מאיר אהרן גאלדשמידט דעם 26טן אקטאבער, 1819 אין דעם קליינעם דענישן שטעטל ווארינגבאָרג. אין דעם זעלבן יאָר און חודש, ווען ס'איז אין דענעמאַרק פאַרגעקומען אַ פאַגראַם אויף יידן אין אַ קליינעם מאַסשטאַב, נישט געקוקט דערויף וואָס נאָך אין יאָר 1814 האָט דער דענישער קעניג, פּרעדעריק דער זעקסטער, געגעבן די יידן אין דענעמאַרק פּולע גלייכבאַרעכטיקונג. די דענישע רעגירונג האָט אָנגעווענדט אַלע מיטלען אונטערצודריקן דעם פאַגראַם און אַכטונג געבן, אַז ער זאָל זיך מער נישט איבערחזרן.

צו זעקס יאָר פאַרלאָזט ער דאָס פּראָווינץ־שטעטל און קומט אין דער הויפטשטאָט פון לאַנד, קאַפּענהאַגען, וווּ ער טרעט אַריין אין אַ דענישער שול. מאיר אהרן גאלדשמידטס עלטערן זענען געווען פרומע, ערלעכע יידן (דער פאָטער איז געווען אַ סוחר) און געהאַפט, אַז זייער זון וועט ווערן אַ דאָקטער. צוליב דעם וואָס דער יונגער גאלדשמידט האָט צום איינטריט־עקזאַמען פון אוניווערסיטעט נישט געוואָלט ענטפערן אויף פּראַגעס פון רעליגיע, ווייל לויט דער קאַנסטיטוציע פון לאַנד, האָט מען אַ יידן נישט געדאַרפט עקזאַמינירן אין קאַטעכיזם, איז ער דורכגעפאַלן. דאָס האָט געהאַט אַ דעצידירנדיקע ווירקונג אויף זיין געמיט.

ווען ער איז אַלט געווען אַכצן יאָר האָט ער אַרויסגעגעבן אַ דענישע צייטשריפט, אָבער צוליב דעם וואָס ער האָט דאָרט פאַרעפנטלעכט עטלעכע שאַרפע אַרטיקלען קעגן דער רעגירונג, ווערט ער פאַרמשפּט צו אַ געלט־שטראַף און צו זיין אַ יאָר אונטער צענזור.

אין יאָר 1840, בעת גאלדשמידט איז אַלט געווען בלויז 21 יאָר, האָט ער געגרינדעט די ערשטע פּאָליטישע צייטשריפט נישט בלויז אין דענע־מאַרק, נאָר אין גאַנץ סקאַנדינאַווע. די אידעע פון זיין צייטשריפט איז געווען דער אידעאָליסטישער סאָציאַליזם. גאלדשמידט איז אין זיין צייט־שריפט געשטאַנען אין קאַמף קעגן אַלעמען און אַלע קעגן אים. ער האָט נישט דורכגעלאָזט קיין איינציקע געשעעניש, פּאָליטישע, ליטעראַרישע, געזעל־שאַפטלעכע, וואָס ס'האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז זי איז פאַלש און שעדלעך, אַז ער זאָל זי נישט אָנגרייפן. די דאָזיקע אָנגריפן זענען געווען ביסיק און שאַרף. זיי האָבן געצויגן די אויפּמערקזאַמקייט אין אַלע שיכטן פון לאַנד. ער האָט אָנגעפירט אַ קאַמף קעגן די באַרימטסטע פּערזענלעכקייטן פון דענעמאַרק צוליב זייער פּראָווינציאַליזם, און באַזונדערס קעגן דעם גרויסן

דענישן רעליגיעזן דענקער, סוירען קירקעגארד. אבער צום שטארקסטן האָט ער, נאָטירלעך אָנגעגריפן די רעאַקציאָנערע רעגירונגס-פּאַרעם פון זיין לאַנד. כמעט יעדן צווייטן נומער פלעגט מען קאָנפּיסקירן. מען האָט אים אפילו עטלעכע מאָל פאַרמשפּט צו תּפּיסה אויף ברויט און וואַסער און ענדלעך איז ער פאַרמשפּט געוואָרן צו זיין לעבנסלענגלעך אונטער צענזור. אָבער אַזוי ווי אין יאָר 1848 איז אָפּגעשאַפּט געוואָרן אין דענעמאַרק די צענזור און עס איז איינגעפירט געוואָרן פּרייע פּרעסע, איז במילא בטל געוואָרן די שטראַף. מאיר אהרן גאַלדשמידט ווערט דעריבער אויך באַטראַכט ווי דער פאַרקעמפער פאַר פּרייער פּרעסע אין דענעמאַרק.

דעם ראַמאַן „א ייד“ האָט מאיר אהרן גאַלדשמידט אָנגעשריבן ווען ער איז געווען זעקס און צוואַנציק יאָר. אַזוי גיך ווי ער איז פאַרעפּנטלעכט געוואָרן, איז ער תּיכּף אָנערקענט געוואָרן פון דער גאַנצער קריטיק ווי איינס פון די גרעסטע ווערק פון דער דענישער ליטעראַטור. אפילו זיינע פּאָליטישע קעגנער האָבן געהאַט בלוז לויבווערטער פאַרן דאָזיקן ראַמאַן. נאָכן אַנשרייבן דאָס דאָזיקע ווערק, האָט ער געהאַט אַ געפּיל ווי ער וואַלט זיך באַפּרייט פון אַ שווערער משא.

זיין בוך איז, אין אַ געוויסער מאָס, אויך געווען אַן אַנקלאַגע קעגן דער דענישער געזעלשאַפּט. כאָטש די יידן אין דענעמאַרק האָבן שוין דעמאָלט געהאַט גלייכבאַרעכטיקונג, פון דעסטוועגן האָט מען זיי נישט באַהאַנדלט ווי גלייכע, מיט אַלע דענישע בירגער. דער עיקר האָט זיך דאָס געפּילט אין געזעלשאַפּטלעכן לעבן.

די סיבה, וואָס האָט גורם געווען, אַז ער זאָל אַנשרייבן דאָס בוך „א ייד“ איז געווען אַזאַ: מאיר אהרן גאַלדשמידט איז געווען אַ זעלנער אין דער דענישער אַרמיי. ער האָט זיך, פאַרשטייט זיך, געפּילט, אין אַלע פּרטים, ווי אַ גלייכער מיט זיינע קריסטלעכע חברים סאָלאַדאַטן. ער איז שוין דעמאָלט אַרויסגעטראָטן מיט פּאָליטישע מאַמרים און ליטעראַרישע עסייען און איז געווען אַ סך מער באַהאַונט אין דער פּאָליטיק און ליטעראַטור פון זיין לאַנד, ווי ס'רוב פון זיינע חברים סאָלאַדאַטן. מען האָט דעמאָלט גראַד געשיקט זיין אַפּטיילונג קיין יוטלאַנד. די סאָלאַדאַטן זינען איינגעשטאַנען אין פּריוואַטע דענישע היימען. אָבער אים, מאיר אהרן גאַלדשמידטן, האָט מען געשיקט צו דעם איין און איינציקן ייד, וואָס האָט געווינט אין יוטלאַנד, אַז ער זאָל דאָרטן איינשטיין. דאָס האָט שטאַרק

געווינקט אויף דעם זייער-סענסיטיוון יונגן גאלדשמידט. ער האָט זיך געשטעלט די פראַגע: מיט וואָס בין איך אַנדערש פון מייע קריסטלעכע חברים-סאלדאַטן? פאַר וואָס האָט מען מיך אויסגעטיילט פון אַלע אַנדערע? זיכער נישט דערפאַר כדי איך זאָל אָפּהיטן כשרות! און ער האָט נאָך אין דער זעלביקער נאַכט פיבערהאַפט זיך געזעצט שרייבן דאָס בוך „א ייד“.

נאָך דעם ווי ער האָט פאַרעפנטלעכט דעם ראָמאַן, האָט ער פאַרלאָזט דענעמאַרק, זיך אַ צייט לאַנג אויפגעהאַלטן אין האַמבורג, לייפציג, ווענעדיק און רוים. אומעטום האָט ער זיך באַקענט מיט די פירנדיקע גייסטער פון זיין צייט. ווען ער איז צוריקגעקומען קיין דענעמאַרק האָט ער ווידער געגרינדעט אַ צייטשריפט „צפון און דרום“, ווו ער האָט רעאַגירט אויף אַלע דערשיינונגען פון דעם דעמאָלטיקן גייסטיקן לעבן.

אין דער הקדמה צו דער צווייטער אויפלאַגע פון „א ייד“ שרייבט גאלדשמידט: „ווען עמעצער מיינט, אַז איצטער, נאָך דעם יאָר 1849, ווען יידן האָבן אין דענעמאַרק געקראָגן פולשטענדיקע גלייכבאַרעכטיקונג, איז דער יידישער שטאַף פון מיין ראָמאַן פאַרעלטערט, מאַכט ער אַ טעות. די פאַלקסטימונגען און אינסטינקטן האָבן זיך ליידער נישט געענדערט.“ פאַר יידישע שפראַך-פאַרשער האָט דער ראָמאַן „א ייד“, פונקט ווי זיינע אַנדערע יידישע דערציילונגען, נאָוועלן און ראָמאַנען, גאָר אַ באַזונדערע באַדייטונג. דאָרטן געפינען זיך טויזנטער יידישע ווערטער און אויס-דרוקן. די יידישע און העברעאישע ווערטער זענען געדרוקט אין אַלע אויסגאַבעס מיט דער לאַטיינישער טראַנסקריפציע. דערביי ווערט אָנגעגעבן דער טייטש פון די ווערטער, אָפּט מאָל פון גאַנצע פסוקים, אויף דעניש. אין גאלדשמידטס צייט האָט מען נאָך אין די סקאַנדינאַווישע לענדער גערעדט טיילווייז יידיש.

נאָך איידער גאלדשמידט האָט צום ערשטן מאָל פאַרלאָזט דענעמאַרק, האָט ער פאַרעפנטלעכט אַ ריי מייסטערהאַפטע דערציילונגען, ווי למשל: „זכרונות פון מיין פאַטערס הויז“, „דער בויפלאַץ“, „מעשר“ און זיין שיינע דערציילונג „אהרן און אסתר“, ווו ער ווייזט אַרויס אַ ליבע צום יידישן פאַלק, צו די יידישע מנהגים, אמונה און דינים.

גאלדשמידט האָט אין זיינע דערציילונגען און ראָמאַנען קיין מאָל נישט געשילדערט פּערזאָנען אין זייער אויסערלעכן אויסזען, אָבער דורך

אינערלעכער כאראקטעריסטיק האָט ער תמיד פאַרקערפערט אויך „דאָס דרויסנדיקע“.

אין יאָר 1863 האָט זיך גאָלדשמידט אין גאַנצן צוריקגעצויגן פון פּאָליטיק און זיך נאָר אָפּגעגעבן מיט ליטעראַרישע אַרבעטן. ער פאַרעפנטלעכט דעם ערשטן היסטאָרישן ראָמאַן אין דענעמאַרק „היימלאָז“, און אַ ריי קלענערע נאָוועלן און דערציילונגען, ווי: „דערציילונגען און ראָמאַנען“, „ליבעס־געשיכטעס פון אַ סך מדינות“, „ארווינג“ און זיין גרויסע יידישע דערציילונג „אברהםל נאַכטיגאל“.

„היימלאָז“ איז אַ דערציילונג, וואָס שילדערט דעם גייטיקן און אינערלעכן וווקס פון אַ פּאַעטיש־באַגאַבטן מענטשן, און „ארווינג“ איז אַ דערציילונג וועגן אַ מענטשן, וואָס האָט געזוכט אַן אידעאלע געזעל־שאַפט און דעם זין פון לעבן. אין דער דערמאָנטער דערציילונג „ארווינג“ זאָגט גאָלדשמידט: „אַ מענטש איז וועזן, וואָס שטאַרבט אויף אַזאַ אופן, אַז ער זאָל אויפשטיין תּחית המתים, אַז זיין נשמה זאָל זיין אומשטערבלעך“. דאָס איז פּאַקטיש געווען גאָלדשמידט שטרעבן — צו זיין אַ מענטש, צו זיין אַן עטישע פּערזענלעכקייט.

אויף איין אָרט זאָגט געאַרג בראַנדעס וועגן אים: „מאיר אהרן גאָלדשמידט איז געווען אַן ערלעכער און אויפריכטיקער זוכער פון אמת און פאַר אים, דעם סובטילן דיכטער, איז שיינקייט אַ פאַרעם פון אמת“. אויף די עלטערע יאָרן איז גאָלדשמידט באַהערשט געוואָרן פון אַ ראָמאַנטישער מיסטיק. דאָס איז געווען אַ פּועל־יוצא פון די שטימונגען פון זיין געמיט און נשמה נאָך פון זיין פּריסטער יוגנט אָן. אין די לעצטע צוואַנציק יאָר פון זיין לעבן האָט זיך מאיר אהרן גאָלדשמידט כּסדר באַשעפטיקט מיט דער נעמעסיס־אידעע: פאַראַן עפעס אינעם לעבן פון דעם מענטשן, וואָס וואַכט און רעגירט איבער אַלצדינג. עס איז זייער סימפּטאָמאַטיש ווי אזוי גאָלדשמידט האָט געשאַפן זיינע געניאַלע דערציילונגען, נאָך דעם ווי דער נעמעסיס־געדאַנק האָט אים אין גאַנצן באַהערשט.

זיין באַרימטע דערציילונג — „כמעט אַ זשעני“ (וואָס שילדערט ווי אזוי אַ טיף־צאַרטע נשמה ווערט אַ פּיש־הענדלער) האָט ער געשאַפן אויף אַזאַ אופן: בשעת ער איז געגאַנגען אויף זיין טעגלעכן שפּאַציר, האָט ער באַגעגענט אַ פּיש־הענדלער, וואָס איז געשטאַנען לעבן אַ וועגעלע פּיש

און געשריען: אַל! אַל! (אַ מין לאַנגער, דינער פיש). אין מיטן שרייען —
„אַל“, האָט זיך זיין קול איבערגעריסן.

מאיר אהרן גאַלדשמידט האָט זיך נישט געקענט באַפרייען פון דעם
דאָזיקן קלאַנג „אַל“ ביז וואָנען די מעשה איז פאַרטיק געוואָרן.
די דערציילונג „מענדל הערץ“, האָט ער אָנגעשריבן אויף דעם אופן:
אין זיין געבוירן־טאָג איז גאַלדשמידט געזעסן איינער אַליין אין אַ
געדריקטער שטימונג. פּלוצלונג האָט ער געקראָגן פון אַ פריינד אַ פריידיקן
בריוו. אין דעם אייגענעם אָונט האָט ער אָנגעשריבן די דערציילונג. אַזוי
אַרום האָט ער געשאַפן אַ סך אַנדערע דערציילונגען, וואָס ווערן באַטראַכט
פאַר קונסט־ווערק.

ווען מען לייענט מאיר אהרן גאַלדשמידטס ווערק, קען זיך אויסדוכטן,
אַז בלויז אויף דער פאַרעם אַליין האָט דער דיכטער געדאַרפט אַרבעטן
זייער אַ סך, ער האָט געדאַרפט אַ סך פּיילן, בכדי אַרויסצוקריגן אַזאַ סטיל.
און דאָך איז עס אַ פאַקט, אַז מאיר אהרן גאַלדשמידט האָט קיין מאָל נישט
איבערגעשריבן זיינע דערציילונגען, ראַמאַנען און עסייען.
געאַרג בראַנדעס שטעלט זיך שטאַרק אָפּ אויף דעם דאָזיקן גאַלד־
שמידט־פּענאַמען, שרייבנדיק וועגן זיין פּראַכטפולן סטיל.

*

וועגן מאיר אהרן גאַלדשמידטס יידישקייט, ווי מיר האָבן געזען, קען
נישט זיין קיין שקלאַ וטריאַ, האָט ער דאָך אָנגעהויבן זיין אויטאָביאָגראַפיע
אויף אַזאַ נאַטירלעכן יידישן שטייגער, הגם ער האָט געשריבן אויף דעניש,
— „איך שטאַם פון שבט לוי“. דאָס קען נישט געזאַגט ווערן וועגן די
ברייער געאַרג און עדוואַרד בראַנדעס.

עדוואַרד בראַנדעס, וואָס איז געווען מיט עטלעכע יאָר יינגער פון זיין
ברודער, געאַרג, האָט פאַרנומען גאָר אַ באַדייטנדיק אַרט אין דעם גייסטיקן
און פּאָליטישן לעבן פון זיין לאַנד. בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה
איז עדוואַרד בראַנדעס געווען דער פינאַנץ־מיניסטער און געפירט דאָס
נייטראַלע דענעמאַרק דורך אירע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע קריזיס־
יאָרן.

עדוואַרד בראַנדעס איז אויך געווען אַן אָנגעזעענער עסייאַסט און
פּובליציסט (ער פלעגט בלויז שרייבן פון צייט צו צייט), וואָס יעדע עסיי

זיינע אין דער ליבעראלער צייטונג „פאליטיקען“ האָט געוועקט אויפמערק-
זאמקייט אין גאַנץ סקאַנדינאַווע. באַזונדערס צוליב דער באַהאַונטקייט
אין די ענינים, וואָס ער פלעגט באַרירן און צוליב זיין עלאַקווענטן סטיל
און שאַרפֿזין.

עדוואַרד בראַנדעס איז אויך געווען אַ גרויסער קענער פון טעאַטער
און אַליין געשריבן אַ סך טעאַטער־שפּילן. איין פּיעסע זיינע — „מאַכמעד“
האַט פאַר אונדז גאַר אַ גרויסע באַדייטונג. דאָרט ווערט געשילדערט מיט
אַ סך ערודיציע און מיט שפּאַנונג דער אויפקום פון איסלאַם און מאַכמעדס
באַציאָונג צו יידן און יידישער אמונה. טראַגיש און דראַמאַטיש־רירנדיק
זענען די סצענעס פון קידוש־השם פון דער קליינער אָבער שטאַלצער
יידישער קהילה, מעדינאַ.

אַן אומפאַרגעסלעכע סצענע, איז דער היסטאָרישער פּאַקט, וואָס
עדוואַרד בראַנדעס ברענגט אַרויס — מאַכמעדס אָנפאַלן אויף די יידן פון
מעדינאַ און די בתי־מדרשים אין אַ פּרייטיק צו נאַכט, בעת זיי זענען
נישט געווען צוגעגרייט און צוליב שבת האָבן זיי נישט געטראַגן קיין
כלי־זין. מען אַרעסטירט אַלע יידן און מען ברענגט זיי צו מאַכמעדן. ער
פרעגט יעדן יידן באַזונדער, צי ער וויל אנערקענען אַללאַ און אים,
מאַכמעדן. אָבער איינער נאַכן אַנדערן ענטפּערן די יידן, אַז זיי וועלן
נישט פאַרלאָזן זייער אמונה.

ווען מאַכמעד האָט אויף אַזאַ אופן איינציקווייז אויסגעקוילעט די יידן
פון מעדינאַ, האָט ער און זיינע אָנהענגער, אין רעליגיעזן עקסטאַז זיך
געלאָזט מיט בלוטיקע שווערדן אויף די אַראַבער פון מעקאַ, זיי באַזיגט
און געצווונגען צו אנערקענען אים פאַר דעם איינציקן, אמתן משיח און
אַללאַ פאַר דעם איינציקן גאָט.

עדוואַרד בראַנדעס איז געווען אַ בקי אין סעמיטישע שפּראַכן און
אין סאַנסקריט. ער האָט אויף דאָס ניי איבערגעזעצט דעם תנ"ך פון לשון
קודש אויף דעניש.

אַ סברה, אַז עדוואַרד בראַנדעס האָט געהאַלפן זיין עלטערן ברודער
געאַרג ליינענען חיים נחמן ביאַליקס שירים. פריינד פון דער העברעאישער
ליטעראַטור און פאַרערער פון ביאַליקן האָבן געהאַפט, אַז ווען געאַרג
בראַנדעס וועט זיך באַקענען מיט ביאַליקן און שרייבן וועגן אים, וועט ער
אפשר קריגן דעם נאָבעל־פּרייז. זיי האָבן דערפאַר באַזאָרגט געאַרג בראַנדעסן

מיט די איבערזעצונגען פון ביאליקס שירים. באזונדערס האָט זיך מיט דעם מתעסק געווען דער אויבערראַבינער פון דענעמאַרק, דער רב הכולל פראַפעסאָר דוד סימאָנסען.

געאַרג בראַנדעס, וואָס האָט געקענט העכער אַ טוץ שפראַכן, האָט אָבער נישט געקענט ביידע יידישע שפראַכן — העברעאיש און יידיש, און דעריבער נישט געקאָנט לייענען אין אַרגינאַל ביאליקן; במילא האָט געאַרג בראַנדעס נישט געשריבן יענע גרויסע און טיפע אַרבעט וועגן ביאליקן, וואָס מען האָט דערוואַרט.

וואָס שייך געאַרג בראַנדעס איז נאָך לעת־עתה נישט געמאַכט געוואָרן קיין גענויע און טיפע אויספאַרשונג וועגן זיין שייכות מיטן יידישן פּאָלק און וועגן זיין יידישער פּערזענלעכקייט.

אַ יונגער דעניש־יידישער וויסנשאַפטלער ד"ר י. יאַקאָבסען, האָט אין די „יוואָ-בלעטער“ פון 1943, צו געאַרג בראַנדעסעס הונדערט־יאָריקן געבוירנטאָג (וואָס איז אויסגעפאַלן אין 1942), פאַרעפנטלעכט אַן אינטע־רעסאַנטע אַרבעט אויף דער טעמע. ער האָט אָבער דאַרטן בלויז באַרירט דעם ענין. ליידער איז דער דאָזיקער פּיל־צוזאַגנדיקער יונגער יידישער געלערנטער באַגאַנגען זעלבסטמאַרד, צוזאַמען מיט זיין פּרוי, נאָך דעם ווי היטלער האָט פאַרכאַפט דענעמאַרק. אויך דער שרייבער פון די שורות האָט ביי אַ סך געלעגנהייטן אָנגעוויזן אויף געאַרג בראַנדעסעס שייכות צום יידישן פּאָלק.

צום דריטן יאַרצייט פון געאַרג בראַנדעס, האָט הענרי נאַטאַנסען אַרויסגעגעבן אַ בוך אונטערן נאָמען — „געאַרג בראַנדעס, אַ פאַרטרעט“, וווּ עס געפינט זיך אַ סך אינטערעסאַנטער מאַטעריאַל וועגן געאַרג בראַנדעסן און די יידן. וולאַדימיר גראַסמאַן באַרירט אָפט דעם ענין און גאַר לעצטנס האָט אַ דענישער היסטאָריקער, פעטער פ. ראָדע פאַרעפנט־לעכט אין דער דענישער צייטונג „פּאָליטיקען“, צוויי לענגערע אַרטיקלען וועגן בראַנדעס' יידישער פּערזענלעכקייט און זיין שייכות צו ארץ־ישׂראל. קיין באַזונדער נייער מאַטעריאַל געפינען זיך נישט אין די דערמאַנטע צוויי אַרטיקלען. מען געפינט אויך אינטערעסאַנטן מאַטעריאַל וועגן בראַנ־דעס און די יידן, אין גערטרוד רונגס בוך „מיט בראַנדעסן און בריוו פון אים“.

איך וועל דאָ דערמאַנען, וואָס געאַרג בראַנדעס האָט געשריבן וועגן

יידישע פערזענלעכקייטן און יידישע ענינים מיט א סך ווארעמקייט און פארשטענדעניש. געאָרג בראַנדעס אַליין רעכנט אויס זיינע יידישע ווערק צו דעם שרייבער פון די שורות. דער דאָזיקער בריוו איז פון אַ היסטאָרישער באדייטונג, ווייל ער גיט אַ שליסל צו געאָרג בראַנדעסעס יידישער נשמה.

אַט איז דער גאַנצער בריוו, אין אַ ווערטלעכער איבערזעצונג :

קאַפּענהאַגען, דעם 5טן יולי 1918.

השובער ישראל כאלעווא :

איר מעגט איבערזעצן די אָפּהאַנדלונג וועגן מיינע עלטערנס גלויבן, וואָס געפינט זיך אין מיין בוך „נאַפּאַלעאַן און גאַריבאַלדי“. איך גלויב, אַז איר האָט טעות, ווען איר זאָגט, אַז מען האָט נאָך גאַרנישט איבערגעזעצט פון מיינע ווערק אויף יידיש. אַט האָט אַ געוויסער הער שאַיאַק, וואָס וווינט דאָ אין שטאַט, מיר אַנומלטן געשריבן, אַז ער האָט איבערגעזעצט מיינע צוויי אַרטיקלען אויף יידיש.

אַבער מאַדנע איז, וואָס איך בין מיין גאַנץ לעבן פאַרהאַסט און פאַר־פּאַלגט געוואָרן פון דער יידישער פרעסע. אַנגעהויבן האָט עס זיך אַרום דעם יאָר 1895, בשעת מאַקס נאָרדוי האָט מיך אין „ענטאַרטונג“ אַנגערופן „די ווידערלעכסטע (מיאוסטע) העסלעכסטע — י. ז.) דערשיינונג דער גאַנצן אייראָפּעאישן ליטעראַטור“, און פאַרזיכערט, אַז אויב די עלטערן אין קאַפּענהאַגען וואָלטן געוואָסט וואָס איך לערן זייערע זין אין דעם קאַפּענהאַגענער אוניווערסיטעט וואָלטן זיי מיך דערהרגעט אין מיטן גאַס. נאָך דער דאָזיקער דירעקטער אויפפאַדערונג צו מאַרד, האָט די יידישע פרעסע, באַזונדערס דער טייל, וואָס איז געשטאַנען אונטער מאַקס נאָרדויס השפּעה פאַרגעזעצט די פאַרפּאַלגונגען אויף דעם זעלבן אופן.

אַ סך באדייטדיקער, ווי די קליינע אָפּהאַנדלונג וואָס איר דערמאַנט, זיינען די ביכער, וואָס געפינען זיך אין מיינע שריפטן וועגן בערנע און היינע, אין זעקסטן טייל פון „די הויפטשטרעמונגען“. דאָס בוך וועגן לאַסאַל, דאָס בוך וועגן לאָרד ביקאַנספילד. מיינע אָפּהאַנדלונגען וועגן תנ"ך, דאָס אַרטיקל „פּאַלקסליידן און אַוטאָפּיעס“, די אָפּהאַנדלונג וועגן די יידן אין רומעניע. זיי געפינען זיך אין די בענד 6, 7, 11 און 17. אויף וויפל איך

ווייס זענען זיי נישט איבערגעזעצט אויף יידיש (סיידן מען האָט זיי איבער-
געזעצט, נאָר כדי מיר נישט צו צאָלן קיין האַנאַראַר, האָט מען מיר קיין
מאָל נישט געלאָזט וויסן וועגן דעם און מיר נישט צוגעשיקט קיין שום
עקזעמפּלאַר).

אין דער לעצטער צייט ווער איך ממש טעגלעך באַהאַלט פון יידישע
זשורנאַליסטן, וואָס ווענדן זיך צו מיר, אַז איך זאָל אַרויסזאָגן מיין מיינונג
וועגן דעם אַדער יענעם ענין, באַזונדערס פון דער אַמעריקאַנער פרעסע.
ווען איך האָב ווען-עס-איז געענטפּערט, האָט די צענזור אויסגעשטראַכן
כמעט דאָס גאַנצע אַרטיקל. מיינע מיינונגען האָבן זעלטן ווען דאָס מוז
צו געפּעלן צענזאָרס.

מיט דרך-אַרץ, געאַרג בראַנדעס.

„מיינע עלטערנס גלויבן“ האָט אַ שייכות מיט דעם, וואָס די צאַרישע
רעגירונג האָט אים נישט דערלויבט צו פאַרן קיין פעטערבורג און מאַסקווע
אויף אַ לעקציע-טור, כאַטש די בילעטן צו די לעקציעס זענען שוין געווען
אויספאַרקויפט. מען האָט אים נישט דערלויבט צו פאַרן צוליב זיין יידישער
אַפּשטאַמונג.

דעם בריוו צו מיר האָט געאַרג בראַנדעס געשריבן מיט זיין געפּערלטן
כתב-יד. ווען איך האָב אים געדאַנקט פאַר דער דערלויבעניש און בריוו,
האָט ער מיר געענטפּערט, אַז ער וואָלט וועלן, איך זאָל אים באַזוכן. איך
האָב נאָך דעם אַ סך מאָל באַזוכט געאַרג בראַנדעסן.

זיין בריוו פּאָדערט אַן אויפקלערונג: אַ יידישער סטודענט פון
קאָפּענהאַגענער אוניווערסיטעט — איך, אין יענער צייט — ווענדט זיך
צו אים, אַז ער זאָל אים דערלויבן איבערצוועצן זיינס אַן אַפּהאַנדלונג.
וואָס טוט דער כמעט 77-יאַריקער זקן, געאַרג בראַנדעס? אַנשטאַט
ענטפּערן קורץ, אַז ער גיט אים די דערלויבעניש, האָט ער זיך גענומען
אויסרעכענען כמעט אַלע זיינע ווערק פון יידישן אינהאַלט (דאָס איז,
נאַטירלעך, געווען, נאָך איידער מאַקס מייזעל האָט אַרויסגעגעבן געאַרג
בראַנדעסעס געזאַמלטע ווערק).

געאַרג בראַנדעס האָט, ווייזט אויס, שטאַרק געוואָלט, אַז יידישע יידן
זאָלן וויסן, אַז ער האָט אַ סך געשריבן וועגן יידן. פון מיינע שפּעטערדיקע
באַזוכן ביי געאַרג בראַנדעסן אין הויז האָב איך אויך אויסגעפונען, אַז

דאס אומבאקאנטע פאלק פאר אים, וואס רעדט יידיש, אינטערעסירט אים זייער שטארק. ער וואלט אויך וועלן, אז זיי זאלן קענען זיינע ווערק. דא ליגט פארבארגן א פיל טיפערער פארלאנג ווי בלויז, אז יידן זאלן קענען זיינע ווערק.

דער בריוו פאָדערט אויך אן אויפקלערונג פון ציוניסטישן קוקווינקל : ווי באַקאַנט איז מאַקס נאָרדוי געווען צווישן דער קליינער צאל וואָס האָט זיך אָפּגערופּן אויף טעאָדער הערצלס ווענדונג צו באַטייליקן זיך אין ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס. הערצל האָט זיך אויך, ווייזט אויס, געווענדט צו געאָרג בראַנדעסן און אים פאַרבעטן צום ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס. פאַר וואָס געאָרג בראַנדעס האָט זיך נישט באַטייליקט, ווערט טיילווייז קלאָר פון בראַנדעסעס בריוו און אין דער ווייטערדיקער אויפֿ-קלערונג : מאַקס נאָרדוי, דער מחבר פון „די קאָנווענציאָנעלע ליגנס“ און „פאַראַדאָסן“, האָט, כידוע, אין „ענטאָרטונג“ דערגרייכט די העכסטע און גרעסטע מדרגה פון נעגירן די גאַנצע מאָדערנע וועלט־ליטעראַטור.

אין די „קאָנווענציאָנעלע ליגנס“, וואָס איז געוואָרן אין גאַנץ אייראָפּע די באַקאַנטסטע פּראָזע, האָט נאָרדוי געמאַכט אַ תּל־עולם פון כּמעט דער גאַנצער מענטשלעכער קולטור, ווי אַ שטייגער פון : פּאַלק, רעליגיע, געזעלשאַפט, קיניגטום, פּאַמיליע, פּריינדשאַפט וכדומה. אַלצדינג איז בלויז פּוסטע איינרעדענישן, ליגנס. אין דער „ענטאָרטונג“ האָט ער זיך גענומען צו דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור, זי געוואָלט ממש אָפּווישן פון דער ערד, זי זאל מער קיין תקומה נישט האָבן. סיי די אייראָפּעאישע ליטעראַטור און סיי די שרייבער זענען צעפוילט, פאַרדאַרבן, אוממאַראַליש, דעגענערירט. מאַקס נאָרדוי האָט צעפּאַלמעסט יעדן שרייבער און יעדעס גרויסע ווערק, אַנווייבדיק די צעפוילטקייט.

ער האָט זיך אויך אַ נעם געטאָן צו געאָרג בראַנדעסן. בראַנדעס האָט אין יענער צייט, אַרום דעם יאָר 1895, געהערט צו דער קליינער גרופּע אינטעלעקטואַלן, וואָס האָבן געפּאַנגען די הערצער פון דער גאַנצער אייראָ-פּעאישער אינטעליגענץ. האָט מאַקס נאָרדוי אויסגעלאָזט זיין צאַרן אויף געאָרג בראַנדעסן, אים אָנגערופן מיט די ערגסטע עפּיטעטן. געאָרג בראַנדעס האָט שוין דאָן געהאַט פאַרעפּנטלעכט זיינע ביכער וועגן „בערנע“, „הייגע“, „לאַסאַל“ און „ביקאַנספּילד־דיוראַעלי“. דאָס איז געווען אַ צייט ווען עס איז אויפּגעקומען דער מאָדערנער דייטשער אַנטיסעמיטיזם, פון

„שטעקערס גענאדע“. דער אַנטיסעמיטיזם האָט אַנגעהויבן צו פאַרשפּרייטן זיין סם צווישן דער אינטעליגענץ. געאַרד בראַנדעס' ביכער וועגן די יידישע פּערזענלעכקייטן זענען געווען אַן אומדירעקטער, אָבער אַ שטאַל-צער ענטפּער די אַנטיסעמיטן.

בעת מאַקס נאָרדוי האָט געשריבן זיין „ענטאַרטונג“ האָט אייראָפּע נאָך נישט געוואָסט, אַז ער איז אַ ייד. טעאַדאָר הערצל, דער דרייפּוס-פּראָצעס, דער צעווילדעוועטער אַנטיסעמיטיזם האָבן, ווי באַקאַנט, אויפֿ-געוועקט אין מאַקס נאָרדוי זיין טיף-יידיש געפיל. ער איז צוגעשטאַנען צו טעאַדאָר הערצלען, צום ציוניזם. דאָס איז נישט געווען קיין קליינע איבערראַשונג פאַר אייראָפּע.

ווען טעאַדאָר הערצל האָט זיך געווענדט צו געאַרג בראַנדעסן און אים געבעטן, אַז ער זאָל זיך באַטייליקן אין דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס, האָט בראַנדעס גוט געוואָסט, אַז מאַקס נאָרדוי וועט זיין אַ הויפּט-מחותן אויף דעם קאָנגרעס, געאַרג בראַנדעס' ענטפּער צו הערצלען איז דעריבער געווען זייער אַ לאַקאָנישער, אַז ער וועט זיך נישט באַטייליקן. בראַנדעס האָט גוט געקענט טעאַדאָר הערצלען פּון „די נייע פּרייע פרעסע“, ווי דעם ראַפינירטן אייראָפּעאישן פעליעטאַניסט. דאָך האָט ער נישט אַנגעגעבן קיין שום מאַטיוו פאַר וואָס ער באַטייליקט זיך נישט. עס ליגט זיך דעריבער אויפן שכל, אַז נאָרדויס אַנגריף אויף בראַנדעסן איז געווען זי הויפּט-סיבה.

ווי ווייט בראַנדעס האָט נאָכגעפּאַלגט טעאַדאָר הערצלען און זיין שליחות, קען אונדז ווייזן דער פּאַקט, אַז גלייך נאָך דעם ווי טעאַדאָר הערצל האָט פאַרעפּנטלעכט „אַלטנילאַנד“ האָט בראַנדעס אַנגעשריבן אַן אַרטיקל „פּאַלקסליידן און אוטאָפּיעס“. אַט איז בלויז אַ קורצע ציטאַט פּון בראַנדעס' אָפּהאַנדלונג וועגן „אַלטנילאַנד“:

„זאָלן פּראַקטישע אויטאָריטעטן פּון נאָענטן מזרח משפּטן, אויף ווי ווייט דאָס וואָס ווערט דאָ (אין „אַלטנילאַנד“) געשילדערט ווי שוין דער-גרייכט, קאָן אויף אַן אמת דערגרייכט ווערן, אויב נישט אין צוואַנציק יאָר אַרום, ווי עס געשעט אין ראַמאַן, איז לפּחות אין הונדערט יאָר אַרום; וואָרעם, נאָך אַלעמען איז, אין אַזאַ גרויסער געשעעניש, די פּראָגע פּון צייט נישט דער סאַמע עיקר.“

און בראַנדעס ענדיקט:

„עס וועט געשען מיטן ציוניזם ווי מיטן סאציאליזם. די באוועגונג וועט זיך ארויסווייזן באדייטנדיקער ווי דער עצם-ציל; הגם דער סאציאל-ליסטישער צוקונפט-שטאט ווערט מער און מער פארלוירן. פון אַנבליק, האָט די באוועגונג גורם געווען צו אַרגאַניזירן אַ גאַנצן קלאַס. כאָטש דער ציוניסטישער צוקונפט-שטאט לאָזט זיך נישט לייכט רעאַליזירן, האָט די באוועגונג געגעבן אַ גרויסן טייל יידן מוט, אָנהאַלט און אינהאַלט. עס איז על כל פנים תמיד דאָ אַ מעגלעכקייט, אַז עס זאָל זיך ווידער אַ מאָל אַנטוויקלען אין יענעם היסטאָרישן לאַנד אַ מאָדערנע יידישע קולטור. אָבער לעת-עתה זענען די פאַרשידענע פעלקער, נאַציאָנאַליטעטן און גלויבנס באַזונדערס פאַרנומען מיט פאַראורטיילן און מיט פאַרביטערן איינער דעם אַנדערן דאָס לעבן.“

אגב, דערציילט בראַנדעס אין דער דערמאָנטער עסיי, אויף אַ ווונדער-לעך-פאַרכאַפּנדיקן אופן, דעם אינהאַלט פון „אַלטניילאַנד“. צווישן די שורות קען מען באַמערקן, אַז געאַרג בראַנדעס האָט שוין דעמאָלט געהאַט געוויסע פאַרשטענדעניש און אַפילו סימפּאַטיעס פאַר דעם ציוניסטישן אידעאַל. עטלעכע יאָר אידער בראַנדעס איז געשטאַרבן האָט ער פאַר-עפּנטלעכט אַן אָפּהאַנדלונג פול מיט לויב פאַרן ציוניזם. געאַרג בראַנדעס האָט, פאַרשטייט זיך, געשריבן וועגן יידן נישט דווקא בלויז אין זיינע ווערק וועגן יידישע פּערזענלעכקייטן. אין זיין גרויס ווערק וועגן „יוליוס צעזאַר“ האָט בראַנדעס אַ גאַנץ קאַפיטל וועגן יוליוס צעזאַרס באַציאונג צו די יידן. בלויז עטלעכע שורות דערפון וועל איך דאָ ציטירן (אַלע ציטאַטן, וואָס איך ברענג, זענען איבערגעזעצט פון דענישן אַריגינאַל):

„עס איז נאַטירלעך און פאַרשטענדלעך, אַז די יידן האָבן פיינט געהאַט פאַמפּעוסן און אים געהאַסט. ער איז באַפּאַלן זייער פירשט אַריסטובול, באַלאַגערט און פאַרכאַפט ירושלים בעת צוועלף טויזנט יידן זענען געפּאַלן, פאַרטיידיקנדיק זייער שטאָט (אין יאָר 63). פאַמפּעוס האָט אַראַפּגעריסן די מויערן פון ירושלים און זיך אַריינגעריסן אין בית המקדש. ער האָט אויך אַרויפגעלייגט אַ גרויסן אַפּצאַל אויף די איינוווינער פון ירושלים און באַרויבט אַלע האַפּן-שטעט פון יידישן לאַנד.“

„די יידן האָבן דעריבער געוואָסט, אַז זיי האָבן אין יוליוס צעזאַרן אַ פריינד. ווען זיין לאַגע אין מצרים איז געווען זייער אַ געפּערלעכע, ווייל יוליוס צעזאַר האָט זיך דאָרטן געפונען מיט גאָר אַ קליינער צאַל סאַלדאַטן,

דערצו נאך אן דער מינדעסטער ידיעה פון רוים, אין מיטן פון א פיינטלעך פאלק, האבן די יידן אין זייער לאנד באשלאסן אים צו קומען צו הילף". דערנאך רעכנט בראנדעס אויס בפרטיות ווי אזוי די יידן האבן געהאלפן צעזארן.

אין זיין ווערק וועגן שעקספירן שרייבט בראנדעס, אז אין דער אייגענער צייט, וואס דזשעסיקא ביי שעקספירן גייט אזוי לייכט איבער צו קריסטנטום, האבן זיך געפונען טויזנטער יידן, וואס האבן בעסער געוואלט שטארבן אויף קידוש-השם, ווי פארלאזן זייער יידישע אמונה. בראנדעס רעכנט גענוי אויס, ווי יידן זענען אלץ אומגעקומען אויף קידוש-השם.

עס איז איבעריק צו זאגן, אז געאָרג בראַנדעסעס קעגנער האָבן אים אויף שרייט און טריט געגעבן צו פילן, אז ער איז א ייד. בראַנדעסעס ענטפערט זענען תמיד געווען מוטיק־שטאַלצע. בעת ער איז אַרויסגעטראָטן מיט זיינע „הויפטשטרעמונגען אין דער ליטעראַטור פון גייצנטן יאָרהונדערט“ האָט ד״ר פלאַוג, וואָס האָט געהאַט אַמביציעס צו פאַרנעמען דעם פּראָפּעסאָר־אַמט פון עסטעטיק אין קאַפּענהאַגענער אוניווערסיטעט, געשריבן: „מיר מיינען, ווען בראַנדעס זאָל זיך גוט פאַרטראַכטן, דאַרף ער נישט אָנגרייפן די דענישע געזעלשאַפט און וועלן חרוב מאַכן אַלצדינג, וואָס זי האָט אויפגעבויט. ער דאַרף גוט געדענקען, אז די דאָזיקע געזעלשאַפט האָט אַרויסגעוויזן זיינע עלטערן און אורעלטערן גאַסט־פרייהייט און זיי באַשיצט. דערפאַר דאַרף ער בעסער אַרבעטן פאַר איר אַנטוויקלונג און נישט פאַר איר צעשטערונג“.

הגם די יידן אין דענעמאַרק האָבן שוין אין בראַנדעס' צייט לאַנג גענאָסן אַלע בירגערלעכע רעכט, האָט בראַנדעס געענטפערט סאַרקאַסטיש דעם פּראָפּעסאָר פלאַוג און איראַניזירט איבער די כלומרשטע פרייהייטן, וואָס יידן האָבן אַמאָל גענאָסן. אָט איז אַ קליינער אויסצוג פון געאָרג בראַנדעס' ענטפער: „וואָס שייך די גאַסט־פרייהייט, וואָס פלאַוגס עלטערן און אורעלטערן האָבן אַרויסגעוויזן מיינע עלטערן און אורעלטערן, בין איך זייער דאַנקבאַר. עס איז באַמת אַ גרויסע חוצפה פון מיר אין אַ לאַנד, וווּ מיינע עלטערן זענען אזוי פריינדלעך אויפגענומען געוואָרן, צו ריידן און שרייבן וועגן דער געשיכטע פון דער ליטעראַטור און דערקלערן, וואָס קאַנסטאַנט און מאַדאַם דע סטאַעל האָבן געמיינט מיט זייער קאַמף קעגן

דער געזעלשאפט. איך האב בכן געדארפט שרייבן וועגן דעם גליקלעכן און פרידלעכן צוזאמענלעבן. ווען איך זאל זיך נאָר גוט באַזינען ווי גרויס-מוטיק פלאגס עלטערן און אורעלטערן האָבן געהאַנדלט קעגן מיינע עלטערן און אורעלטערן און דערלויבט זיי צו טאָן יעדע באַשעפטיקונג (מיטן אויסנאַם פון כמעט אַלע בכבודיקע באַשעפטיקונגען) און צו באַקליידן יעדן אַמט (מיטן אויסנאַם פון כמעט אַלע אַמטן) דעמאָלט צעגייט מיין האַרץ פאַר פרייד און איך קען מער קיין וואָרט נישט שרייבן קעגן אַט דער געזעלשאפט.

*

געאָרג בראַנדעס האָט פאַרעפנטלעכט זיין בוך וועגן דיוראַעלי אַדער לאָרד ביקאַנספילד אין יאָר 1878, דעמאָלט, ווען דיוראַעלי האָט געשפילט די גרעסטע ראַלע אין דער אייראָפּעאישער פּאָליטיק. אויף דעם בערלינער קאָנגרעס פון יאָר 1877, ביים סוף פון דער רוסיש-טערקישער מלחמה, איז דיוראַעליס השפּעה געווען אַנטשיידנדיק. געאָרג בראַנדעס דערציילט, וואָס פאַר אַן איינדרוק לאָרד ביקאַנספילד האָט געמאַכט אויף אים, ווען ער האָט אים געזען אין בערלין:

„ביקאַנספילד איז שוין דעמאָלט געווען שוואַך, די איבער-אַנשטרענג-גונג האָט מען געקענט לייענען פון יעדער מינע פון זיין פנים. בעת מען האָט אַריינגעקוקט אין זיין בלייך און מאַגער-געוואָרן פנים, האָט מען זיך דערמאַנט אָן דעם גרויסן קאַמף, וואָס ער האָט געמוזט פירן זיין גאַנץ לעבן. אַלע אַנטוישונגען, וואָס ער האָט געליטן, די לייזן וואָס ער איז אויסגעשטאַנען, דעם שטאַלצן מוט דורך וועלכן ער האָט אויסגעקעמפט דעם זיג, זיין מיטגעפיל מיט דעם אַרעמאָן, פאַר וועמען ער האָט זיך תמיד אַנגענומען, דעם קאַמף וואָס ער האָט געפירט פאַר רעכט און גערעכטיקייט פאַר זיין אייגן אונטערדריקט פּאָלק, פאַר דעם יידישן פּאָלק, תמיד איז ער שטאַלץ געווען אויף זיין יידישער אַפּשטאַמונג. ער אַליין האָט געצווונגן גען, אַז מען זאל אויפהערן צו באַהאַנדלען זיין פּאָלק אַזוי גרויזאָם. אַז איך האָב אים געזען, איז ער מיר אויסגעקומען אין שענסטן און איידלסטן ליכט.“

דאָס, וואָס עס האָט אַזוי שטאַרק געצווונגען געאָרג בראַנדעסן צו פאַראינטערעסירן זיך מיט דעם יידיש-ענגלישן שטאַטסמאַן, נישט געקוקט

אויף דעם פאליטישן חילוק צווישן זיי, איז בלי שום ספק דער פאקט, וואָס דיוראָעלי איז געווען אַ ייד. דאָס האָט אָנגעפילט בראַנדעסן מיט אַ געפיל פון שטאַלין, ווייל אין ביקאַנספילדן האָבן נאָך געלעבט אַלע אַלטע, טעאַקראַטישע, שטאַלצע חלומות פון דעם יידנטום. פאַר ביקאַנספילדן זענען די יידן נאָך געווען אַן אויסדערוויילט פאַלק, מיט דער גרויסער פאַרגאַנגע-הייט, מיט דער גרויסער שליחות, דאָס איינציקע פאַלק, וואָס האָט געקענט פאַרענטפערן די שווערע פראַבלעמען פון דער צייט.

געאַרג בראַנדעס הייבט אַרויס וואָס דיוראָעלי האָט געענטפערט זיינע קריסטלעכע שול-חברים בעת זיי פלעגן אים מיט פאַראַכטונג רופן ייד.

אַט וואָס ער האָט זיי געזאָגט: „איר רופט מיך ייד! צי ווייסט איר נישט, אַז בעת דאָס פאַלק פון וועלכן איך שטאַם, דאָס יידישע פאַלק, האָט שוין געהאַט אַ בליענדיקע קולטור הינטער זיך, זייט איר נאָך געווען ים-רויבער, ווילד, אַן קליידער, און ווי חיות געוויינט אין די וועלדער? געהערט דען נישט אַ האַלבע קולטור פון יעדן פאַלק צום יידנטום? צי לערנט איר נישט מיט אייערע זין די אַלטע יידישע געשיכטע, און דערנאָך ערשט די געשיכטע פון אייער אייגן פאַלק? און אפילו אייער גאַטס זון איז דאָך נישט קיין אַנדערער, ווי אַ זון פון אַ יידישער טאַכטער. און די גאַנצע רעליגיע אייערע, דאָס קריסטנטום, איז דאָך נישט מער ווי אַ פראַדוקט פון יידנטום!“

אין סוף פון דעם פאַרגאַנגענעם יאַרהונדערט האָבן די רומענער ברוטאַל באַהאַנדלט די יידן און זיי באַרויבט פון יעדער מענטשנרעכט. אין יענער צייט האָט געאַרג בראַנדעס פאַרעפנטלעכט אַ ריי אַרטיקלען קעגן די רומענישע אכזריותן. די אַרטיקלען האָבן אויפגעשטורעמט די עפנטלעכע מיינונג פון אייראָפּע און אַמעריקע. געאַרג בראַנדעס הייבט אַן מיט דעם פאַלגנדיקען מאַטאַ:

ברעך אויס אין הויכע קלאַנג,
דו פינצטער מאַרטירער-ליד,
וואָס איך האָב אַזוי לאַנג געטראָגן
אין מיין פלאַמשטילן געמיט.

(היינריך היינע)

און בראַנדעס שרייבט :

„פון דעם קעניג, קעניגין אָדער פון די מיניסטערן אין לאַנד, קאַנען די אומגליקלעכע רומענישע יידן נישט דערוואַרטן קיין שום הילף. זיי קאַנען אויך נישט דערוואַרטן קיין שום הילף פון דער רומענישער אינטע-ליגענץ, וואָס העלפט פייניקן און אויסראַטן די יידן. אָבער זייער מצב איז דאָך נישט האַפענונגסלאָז. ווען אַלע יידן פון אַמעריקע און פון אייראָפּע וואַלטן מסכים געווען זיי צו פאַרטיידיקן און ווען זיי וואַלטן געווען באַוווּסט-זיניק פון זייער מאַכט און זי טאַקע אַנגעווענדט, וואַלטן זיי תיכף געקאַנט בייקומען די רעדליכער פון דער באַרבאַריש-קליינער מלוכה. די צייט איז שוין פאַרביי, ווען דאָס יידישע פּאַלק איז געצווונגען געווען צו לאָזן זיך פייניקן, נישט געבנדיק קיין זיפּץ אַפילו. אַנטקעגן דעם מאַדערנעם באַרבאַריזם און זיין פּרעכער גרויזאַמקייט קאַנען די יידן נישט האַנדלען אַנדערש, ווי זיך פילן אַלע געטראַפּן צוזאַמען מיט די פאַרפּאַלגטע.“ און ער זעצט פאַר :

„די געשיכטע פון די יידן איז פון מיטלאַלטער אָן אַ ליידנסגעשיכטע, וואָס האָט נישט קיין גלייכן צו זיך ביי קיין שום פּאַלק פון דער וועלט. אַלץ, וואָס די מענטשלעכע געשיכטע האָט נאָר געקאַנט אַרויסברענגען : צביעות, אכזריות, פאַרפּאַלונגס-לוסט, מוראדיקע גרוילטאַטן און בלוט-דורשט, איז אויסגעגאַנגען אויף דעם נישט גרויסן, אָבער גייסטיק-שטאַרקן פּאַלק.“ און בראַנדעס ענדיקט די אַרטיקלען, וואָס האָבן אויפגעדעקט פאַר זער וועלט דעם באַרבאַריזם פון דער רומענישער מלוכה, מיט די ווערטער:

„די יידן אין רומעניע געפינען זיך אין אַזאַ שרעקלעכן מצב, אַז זיי האָבן נישט אין גאַנצן לאַנד קיין איינציקע צייטונג, וואָס זאָל זיך אַננעמען זייער עוולה. זיי וואַגן נישט צו שרייבן מיט אַן אונטערשריפט אין אייראַ-פּעאַישע צייטונגען וועגן זייערע יסורים. זיי האָבן מורא צו שיקן מאַטע-ריאַלן און דאַקומענטן; זיי שרעקן זיך אַפילו אויפצושרייבן אויף אַ קאַנווערט דעם נאָמען פון אַ באַקאַנטן אויסלענדער און אים שיקן אַ בריוו. זיי בעטן, מען זאָל נישט דערמאָנען זייערע נעמען. אונטער אַזעלכע מוראדיקע אוימסטענדן לעבן די יידן אין רומעניע.“

„אָבער די יידן אין די אַנדערע לענדער קאַנען און מוזן זיי קומען צו הילף. די רומענישע אַנטיסעמיטן מוזן געשטעמפלט ווערן פאַר באַרבאַרן,

ווי זיי זענען. א חוץ דעם קאָן די יידישע פינאַנץ-וועלט (נישט געקוקט, וואָס איר כוח ווערט אַזוי שטאַרק איבערגעטריבן, איז זי דאָך אַ באַדייטנדיקער כוח). אַפּוואָגן דער רומענישער מלוכה, וואָס איז צוליב איר אייגענער שולד ביוז גרונט צעפּוילט, צו באַרגן געלט, אַזוי לאַנג ווי די מלוכה האָט נישט דערפּילט די התחייבותן, אונטער וועלכן די גרויסמאַכטן האָבן אין יאָר 1877 אָנערקענט איר אומאַפהענגיקייט. די רומענישע אַנטיסעמיטן, וואָס הערן נישט אויף צו שרייען, אָן די יידן זענען געלט-גייציק, האָבן נאָר איין און איינציקן באַגער אויף דער וועלט, און דאָס איז דער באַגער נאָך געלט“.

געאָרג בראַנדעס האָט מיט אַ סך באַגייסטערונג געשריבן וועגן איוב, שיר השירים, קהלת, רות, מגילת אסתר, יהודית, שושנה, יונה הנביא, זרובבל און די נביאים. וועגן די נביאים האָט בראַנדעס געשריבן צווישן אַנדערן: „דער הויפּט-יסוד פּון תנ“ך איז דער גייסט פּון די נביאים. דאָס איז דאָס שטרעבן נאָך פּולקומענקייט, שלימות און געניאַליטעט. דער דאָזיקער גייסט איז נאָך נישט געשטאַרבן, דאָס איז דער מאָדערנער גייסט, דער אייביקער גייסט. די נביאים עמוס, ישעיה, הושע, מיכה האָבן אין זיך פאַרקערפּערט דעם אידעאַל פּון דער מענטשהייט. זייער אידעאַל האָט נישט פאַרלאַנגט קיין שום קרבן, נישט פּון פאַרנופּט און נישט פּון געוויסן. זיי האָבן געבראַכט אַ גאָט אין הימל, וואָס האָט נישט געוואָלט וויסן פּון קיין שום מזבח, פּון קיין שום קרבנות, פּון קיין לויב-געזאַנגען — נישט פּון כּהנים, נישט פּון לווים. זייער אידעאַל איז געווען, אַז דאָס וואָס איז נישט באַגרינדעט אויף גערעכטיקייט, מוז צו גרונט גיין“.

וועגן חיים נחמן ביאַליק האָט געאָרג בראַנדעס געשריבן אַ לענגערע קריטישע אַרבעט. איך וועל דאָ ציטירן בלויז עטלעכע שורות:
„דער יאָמער פּון דער גאַנצער מענטשהייט גרייפט דעם לעזער, אַ דריי טויזנט-יאָריקער יאָמער, דעסטילירט, קאַנצענטרירט, געמישט מיט האַפענונגען און וויזיעס, געטלעכע איינבילדונגען, בענקענישן און געבעטן. אַ רייכע אומוירקלעכקייט, ווי אַ ראָם אַרום אין איינציקער ווירקלעכקייט — פּינלעכער מאַרטירערטום“.

„עס ליגט אַ יום-טובדיקייט און ערנסטקייט פּון אַ תּפילה, אַפילו הינטער דעם, וואָס איז דאָ פּערזענלעך“.

און בראַנדעס ענדיקט:
„ביאַליק איז דער גייסט ביי וועמען די נייע העברעאישע לייענער

געפינען נאָרונג. דער דיכטער, וואָס קען זייער שמערץ, זייערע הכנעה-דיקייטן, זייערע ווונטשן און וואָס באַפרידיקט זייער באַדערפעניש, אַנזאָגנ-דיק אַ צוקונפט אין מאָרגנליכט, אין שלום און פרייהייט אויף ציונס ערד.

עס איז זיכער נישט קיין צופאַל, וואָס געאַרג בראַנדעס האָט אין זיינע יידישע פּערזענלעכקייטן וועגן היינריך היינע, לודוויג בערנע, לאַרד ביקאַנספילד, פּערדינאַנד לאַסאַל און אַנדערע, אַזוי בולט אַרויסגעבראַכט די שייכות צו זייער יידישער דערציאָנג און סביבה. ער האָט דאָס געטאָן מיט אַ באַזונדערער כוונה. זייער שטאַרק פילט זיך דאָס אין בראַנדעס' בוך איבער לאַסאַל. בראַנדעס שרייבט:

„בעת דער פּופּצן-יאַריקער לאַסאַל האָט געהערט וועגן עלילת דם (22סטן מאַי 1840) אין דמשק, האָט ער פאַרצייכנט אין זיין טאַגבוך: „עס איז שרעקלעך צו ליענען, עס איז שרעקלעך צו הערן. די האַר שטעלן זיך קאַפּויער, און אַלע געפילן פון האַרץ פאַרוואַנדלען זיך אין רציחה. אַ פּאַלק, וואָס קען דאָס פאַרטראַגן, איז עלנט. נקמה דאַרף עס נעמען און נישט זיך לאָזן פייניקן און דערנידעריקן. נקמה דאַרף עס נעמען פאַר דעם אומשולדיקן בלוט. איך פאַרשטיי נישט פאַר וואָס די יידן אין דמשק ווילן נישט בעסער שטאַרבן אויפן שלאַכט-פּלאַץ, איידער פון די מאַטער-נישן, וואָס מען פאַרשאַפט זיי. צי איז דען פאַראַן אַ רעוואָלוציע, וואָס וואַלט געווען מער באַרעכטיקט, ווי ווען די יידן אין דמשק וואַלטן געמאַכט אַן אויפשטאַנד, אַנגעצונדן די גאַנצע שטאַט אין אַלע עקן, און עקספּלאַדירט דעם אויפרייס-פּולווער און דערהרגעט זיך צוזאַמען מיט זייערע פייניקער.“

„דו פחדנותדיק פּאַלק, פאַרדינסט נישט קיין בעסערן גורל! דו פאַרשטייסט נישט, ווי אַזוי צו שטאַרבן. פאַרשטייסט נישט, וואָס דאָס הייסט גערעכטע נקמה. באַגרייפסט נישט, וואָס עס הייסט אַליין אומקומען, אַבער אויך באַגראַבן דינע שונאים, און צערייסן זיי נאָך אין דער גסיסה.“

בעת די שוידערלעכע בילבולים, אַז יידן געברויכן קריסטלעך בלוט, זענען ווידער אַרויפגעשוואַמען, האָט לאַסאַל געשריבן: „ווידער אַ מאָל די מיאוסע מעשיות, אַז יידן געברויכן קריסטלעך בלוט. די זעלבע געשיכטע, וואָס מיר האָבן געהערט אין דמשק הערן מיר אויך אין ראַדאַם, אין לעמבערג, אַבער ווען מען קומט מיט דער זעלבער באַשולדיקונג פון אַלע עקן וועלט, דוכט זיך מיר, אַז מען גיט אונדז אַן אַנדייטונג, אַז די צייט

איז באַלד געקומען, ווען מיר זאָלן זיך אמתדיק העלפן מיט קריסטלעך בלוט. העלף דיר אליין און גאָט וועט דיר העלפן“.

„עס איז געווען אין לאַסאַלן עפעס פון אַ צעזאַר. ער איז באַשאַפן געוואָרן צו הערשן. נאָר אַזוי ווי ער איז נישט געבוירן געוואָרן קיין פרינץ אָדער אַן אַדעלמאַן, נאָר ווי אַ קינד פון מיטלשטאַנד און פון אַ פּאַלק, וואָס מען האָט דערנידעריקט, איז ער געוואָרן אַ דענקער, דעמאָקראַט און אַן אַגיטאַטאָר“.

אין דער נאָכשריפט צו בראַנדעס' בוך וועגן „פוילן“, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1888, שרייבט ער: „ווען פוילן וועט ווידער אַ מאַל אויפגעריכט ווערן, דעמאָלט וועט אויך אַ טראַפן פון מיין בלוט זיין אין דעם בלוט, וואָס וועט העלפן אויפבויען דאָס פרייע פוילן“. אין זיין דאָזיקן בוך דריקט בראַנדעס אויס זיין טיפע באַגייסטערונג פאַר פוילן, פאַר איר קולטור, און זיין טיפער און אינציקער פאַרלאַנג — ווידער צו זען פוילן ווי אַ פריי לאַנד און אומאָפהענגיק פּאַלק.

אין קיין שום אָרט און אין קיין שום לאַנד איז בראַנדעס נישט אַזוי יום־טובדיק אויפגענומען געוואָרן, ווי בעת ער האָט באַזוכט וואַרשע אין יאָר 1887. מען האָט אים באַשטימט פאַר ערן־פּאַרוזיצער אין די וויכטיקסטע פוילישע אינסטיטוציעס און פאַראיינען. אמת, בראַנדעס האָט אָפגעצאָלט פאַר די אַלע כיבודים. ער האָט אומדערמידלעך געאַרבעט אין משך פון אַ האַלבן יאָרהונדערט פאַר דער באַפריינג פון פוילן.

אַבער נאָך דעם ווי די פּאַליאַקן האָבן מיט אַזאַ רויער רציחה אויפגע־זעצט די רוסישע באַאַמטע אויף די יידן, „באַווייזנדיק“ אַז די יידן זענען שפּיאָגען און שולדיק אין אַלע רוסישע מפלות, האָט דער זעלבער געאַרג בראַנדעס אָנגעגריפן די פּאַליאַקן, הגם ער האָט געוויסט, אַז ווי נאָר ער וועט אָנווייזן די פּאַליאַקן אויף זייער אכזריות, רייסט ער איבער יעדע באַציונג און פאַרבינדונג מיט זיי. אַ גאַנץ פּאַלק וועט אים ווערן אַ שונאָ.

בראַנדעס' אַרויסטרעטונגען קעגן די פוילישע אכזריותן האָבן אָנגע־מאַכט אַ רושם אויף דער גאַנצער וועלט. מען האָט אים אויסגעשלאָסן פון אַלע פוילישע פאַראיינען. אַ האַגל אָנגריפן האָבן זיך באַוויזן אין דער גאַנצער פוילישער פרעסע. ער איז באַשולדיקט געוואָרן, אַז די יידן האָבן אים אונטערגעקויפט; אַז זיין קאַמף פאַר פוילנס אומאָפהענגיקייט איז

נישט געווען מער ווי צביעות, וואָס ער האָט לחלוטין גאַרנישט נישט געמיינט.

בראַנדעס האָט נישט געענטפערט אויף די אַלע אַנגריפן. אַ גרויסע טייל פון די געבילדעטע פּאָליאַקן, וואָס האָבן געוואָלט די באַדייטונג פון בראַנדעס' אַנקלאַגע, האָט געהאַלטן אין איין שרייבן אין דער אויסלעבן-דישער פרעסע, אַז בראַנדעס איז שלעכט אינפאַרמירט און געפאַדערט, אַז בראַנדעס זאָל צוריקציען זיינע באַשולדיקונגען. בראַנדעס האָט אין אַ צייט אַרום געענטפערט די דאָזיקע פּוילישע אינטעליגענטן. דאָ ברענג איך אַ טייל פון דעם ענטפער:

„וואָס איך האָב אַ מאָל געשריבן וועגן די פאַרפאַלגונגען, וואָס די יידן — וואָס זייער גורל איז אויסגעפאַלן צו לעבן צווישן די פּאָליאַקן — ליידן, איז אמת; איך האָב אַזאַ גרויסן באַווייז-מאַטעריאַל, אַז קיין שום זאַך אין דער וועלט קאָן זיי נישט ריינוואַשן. איך האָב לעצטנס געזען פאַטאַגראַפיעס פון פאַסכאַ-איער, וואָס זיי פּאָליאַקן האָבן געשיקט צו די סאַלדאַטן אין פּוילן אין די יום-טובֿ-טעג פון פּסח. אויף דעם אויבערשטן טייל פון איי איז — אַנשטאַט אַ פאַרפּונג — געווען אַ בילד, וואָס שטעלט פאַר אַ יונגע פּרוי, וואָס איז צוגעבונדן פעסט צו אַ טיש, אַרום איר זיצן פיר פּוילישע יידן, וואָס צאַפן אויס מיט זייג-מכשירים איר בלוט, וואָס דאַרף אַנגעווענדט ווערן פאַר די יידישע מצות. אויף דער צווייטער זייט פון איי ווערן די סאַלדאַטן, אין דער פּוילישער שפּראַך, אויפּגעהעצט נקמה צו נעמען פון די יידן.“

*

געאַרג בראַנדעס האָט נישט איבערגעלאָזט נאָך זיך קיין שום מאַטע-ריעלע ירושה. ער האָט קוים בצמצום פאַרדינט אויף חיונה. דערצו האָט ער געוויינט אין אַ טומלדיקער גאַס אין צענטער פון שטאָט, וווּ ער האָט זיך כּסדר געהערט דער בריאַזג פון וועגענער. דאָס הויז, וווּ דער באַרימטער קריטיקער האָט געוויינט, איז געווען אַן אַלטס, אָבער די צימערן זענען געווען גרויסע און הויכע. אַלע צימערן זענען געווען אַנגעפילט מיט ביכער-שרענק, וואָס זענען געווען אויסגעשטעלט אין ציכטיקייט און אַרדענונג. אין זיין אַרבעט-צימער האָט געאַרג בראַנדעס געהאַלטן זיינע אייגענע ווערק, קודם-כל די דענישע אויסגאַבעס און פאַרשיידענע איבערזעצונגען

אויף אַ קימא-לן פון ווינציקסטנס צוויי טוצן שפראכן. אַ ריי איבערזעצונג-גען האָט געאַרג בראַנדעס אַליין רעדאַקטירט, דהיינו: די דייטשע, ענגלישע, פראַנצויזישע און איטאַליענישע. די דאָזיקע שפראַכן האָט ער פולשטענדיק באַהערשט. ער האָט, פאַרשטייט זיך, אויך געקענט די אַנטיקע שפראַכן, לאַטיין און גריכיש, אָבער געשריבן זיינע ווערק האָט ער בלויז אויף דעניש. לעבן דער רוסישער איבערזעצונג, אויף וועלכער ער האָט זיך שטאַרק באַקלאַגט, ווייל די איבערזעצערס האָבן פאַרפלאַכט זיינע געדאַנקען, אָדער גאַר פאַלש איבערגעזעצט, איז געשטאַנען די יאַפאַנישע איבערזעצונג; און לעבן פון דער יאַפאַנישער איז געשטאַנען די יידישע איבערזעצונג פון געאַרג בראַנדעס' ווערק, וואָס דער פאַרלאַג מאַקס נ. מייזעל פון ניו-יאָרק האָט אַרויסגעגעבן אין 1919 אין צוועלף בענד.

ביים שרייבטיש זענען געלעגן שטויסנווייז אַנגעוואָרפן בריוו, זשור-נאַל, כלערליי ליטעראַרישע אויסגאַבעס און ביכער, וואָס ער האָט געקראָגן צוגעשיקט פון שרייבערס פון דער גאַנצער וועלט.

געאַרג בראַנדעס האָט זיך זייער איבערגענומען מיט דער דאָזיקער וועלט-פּאַסט און נישט אומזיסט האָט ער געקוקט אויף זיך ווי אויף אַ וועלט-בירגער. אַלע אַכט טעג פלעגט ער סיסטעמאַטיש אַפרייניקן די שטויסן, וואָס די פּאַסט פלעגט אים טעגלעך ברענגען.

ווען געאַרג בראַנדעס האָט געקראָגן די יידישע איבערזעצונג פון זיינע ווערק, האָט ער געשיקט נאָך מיר און מיך געבעטן איבערצוזעצן די הקדמה, וואָס חיים ליבערמאַן האָט געשריבן אין ערשטן באַנד. איך האָב פאַרזיכטיק גענומען איבערזעצן: „שוין אַ סך יאָרן ווי דאָס יידישע פּאַלק קוקט אַרויף צו זיין זון, מיט שטאַלץ אויף זיין גרויסקייט, אָבער מיט פאַרדרוס אויף זיין ווייטקייט“ (ציטירט פון אויסנווייניק, לויט דעם דעמאָל-טיקן איינדרוק). דאָ האָט מיך געאַרג בראַנדעס אָפגעשטעלט און ביז אויסגערופן: „איך בין קיין מאָל נישט געווען ווייט פון יידישן פּאַלק, כאַטש מיינע יידישע קעגנער האָבן מיך געוואַלט דערווייטערן פון אים, און מיינע קריסטלעכע קעגנערס און שונאים האָבן דווקא געוואַלט, אַז איך זאָל מאַניפעסטירן מיין יידישקייט“. געאַרג בראַנדעס האָט גלייך דערנאָך אַנגעהויבן צוזאַמענקלייבן פון די טיפע פּאַליצעס אַלצדינג, וואָס ער האָט געשריבן וועגן יידן (פּונקט ווי ער האָט פריער געהאַט געטאָן שריפטלעך, אויסרעכענענדיק זיינע וויכטיקסטע יידישע ווערק, אין דעם פריער-

געבראכטן בריוו צו מיר) און דערביי געמאכט שארפע קאמענטארן. עס האט זיך באקומען א גאנצע ליטעראטור נישט בלויז פון א גרויסן, מוטיקן שריפטשטעלער, נאר אויך פון א שטאלצן ייד.

בראנדעס האט געהאט א פענאמענאלן זכרון. ער האט געארבעט זעכצן שעה אין מעת-לעת, אפט נאך מער. ער האט זעלטן ווען זיך באנוצט מיט א סעקרעטאר. ער האט אויך נישט געהאט קיין שרייבמאשינקע. אין מיטן דער נאכט פלעגט ער אליין ארונטערגיין און אוועקשיקן דאס אַנגעשריבן בענע צו דעם באקאנטן סקאנדינאווישן פארלאג „גילדענדאל“, אדער אין דער צייטונג „פאליטיקען“, צי אין א זשורנאל. פון די שכירות וואס ער פלעגט קריגן פון זיין פארלעגער האט ער נישט געקענט אויסקומען. ער האט דעריבער אויך געמוזט שרייבן ארטיקלען. איך האב שוין א מאל געשריבן, ווי אַנגעלייגט עס זענען געווען ביי אים די פיר הונדערט דאלאר, וואס דער חשובער מאַקס מיזעל האט אים צוגעשיקט „ראַיאַלטי“ פאַר דער איבערזעצונג.

בראנדעס האט פאַרעפנטלעכט, צווישן זיינע הויכע זיבעציקער-אכצין-קער יאָרן, א חוץ צענדליקער עסייען, א בוך וועגן דער ערשטער וועלט-מלחמה („די דעבאטע מיט קלעמאַנסאַ“), זיינע ווערק וועגן „וואַלטער“, „געטע“, יוליוס צעזאַר“ און „מיקעל אַנדזשעלאָ“ — דאָס זענען טויזנט-זייטיקע ווערק — און א בוך „יעזוס — אַ לעגענדע“.

געאַרג בראַנדעס איז געווען אַ רעוואָלוציאַנער. ער האט נישט אויסבאַ-האַלטן זיין קעגנערשאַפט צום פּאָליטישן רעזשים פון זיין לאַנד דענעמאַרק, און פון אַנדערע לענדער, נאָר אדרבא, ער האט שטאַרק באַקעמפט די רעאַקציע און די גייסטיקע אַפגעשטאַנענקייט פון סקאַנדינאַויע. ער האט אויך נישט געמאַכט קיין סוד פון דעם, וואָס ער איז אַן אַטעאיסט. צוליב זיין „אַטעאיזם“ האט ער נישט געקראָגן די רעגולערע פּראַפעסאָר-שטעלע פון עסטעטיק אין קאַפּענהאַגענער אוניווערסיטעט. צוליב דעם האט ער אויף אַ צייט לאַנג פאַרלאָזט דענעמאַרק און זיך באַזעצט אין דייטשלאַנד. ער האט זיך אומגעקערט אין זיין היימלאַנד נאָך דעם ווי די אַנגעזעענסטע אינטעלעקטואַלן פון לאַנד האָבן זיך געווענדט צו אים מיט אַ ספעציעלן אַדרעס און געבעטן אים אַהיימצוקומען.

ווען געאַרג בראַנדעס איז שוין געווען אַ זקן אין די זיבעציקער האט ער אין דעם קריסטלעכן לאַנד דענעמאַרק, אַרומגערינגלט פון אַ קריסטלע-

כער סביבה, פארעפנטלעכט דאס פריער דערמאנטער בוך „יעזוס — א לעגענדע“. דארט באווייזט ער מיט אן א שיעור היסטארישע ראיות און דאקומענטן, אז די גאנצע מעשה יעזוס איז בלויז א פיקציע.

געאָרג בראַנדעס איז געשטאַרבן דעם 19טן פעברואַר, 1927. אין דענעמאַרק, ווי בכלל אין סקאַנדינאַוויע, איז יענער טאָג געווען אַ נאַציאָנאַלער טרויער־טאָג. דער העכער 85־יאָריקער געאָרג בראַנדעס האָט איבערגעלאָזט אַ צוואַה, און מען זאָל אים קרעמירן און זיינע רייכע ביבליאָ־מעק מיט אַלע כתב־ידן. מאַנסקריפטן און זעלטענע אויסגאַבעס יקר המציאות, זאָל מען איבערגעבן אין רשות פון דער קאַפּענהאַגענער קעניג־לעכער ביבליאָטעק. ער איז געווען גייסטיק שעפּעריש ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן.

„אידישער קעמפּער“, תּשרי׳ט

הענרי נאַטאַנסען

בשעת היטלער האָט נאָך געבושעוועט, איז אָנגעקומען פון דענעמאַרק אַ ידיעה אַז הענרי נאַטאַנסען, דער ייִדישסטער שריפטשטעלער פון גאַנץ סקאַנדינאַוויע, איז געשטאַרבן. שפּעטער האָט מען זיך דערוווסט די פרטים, ווי אַזוי ער איז אומגעקומען דורך די נאַצי־רוצחים. די נאַצישע רוצחים האָבן אים געטריבן צו זעלבסטמאָרד, וואָס ער איז באַגאַנגען אין שוועדן, וווּ ער האָט זיך געפונען מיט די אַנדערע דענישע־ייִדישע פּליטים.

עס איז קיין שום ספק נישט, אַז עס וועט קומען אַ צייט, ווען מען וועט הענרי נאַטאַנסענס ווערק איבערזעצן אויף ייִדיש און אויף העברעאיש, דאָן וועט זיך די ייִדישע וועלט ערשט דערוויסן, וואָס פאַר אַן אייגנאַרטיקער און טיפּער ייִדישער שרייבער און ליכטיקע ייִדישע פּערזענלעכקייט ער איז געווען.

הענרי נאַטאַנסען אַליין האָט געהאַט אַן אינערלעכן גלויבן, אַז סוף כל סוף וועט אים די ייִדישע וועלט באַמערקן און ער וועט געלייענט ווערן אויך פון ייִדישע לייענער. אמת, גלייך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה

האָט אַ צאָל יידישע זשורנאליסטן, ציוניסטישע טוער און יידישע שרייבער, וואָס האָבן זיך דעמאָלט אויפגעהאַלטן אין קאָפּענהאַגען, זיך באַקענט מיט הענרי נאַטאַנסענען און זיי זענען גערירט געוואָרן פון זיין שיינער פּערזענ־ לעכקייט און וואַרעם יידיש האַרץ, אָבער הענרי נאַטאַנסענס ווערק, צוליב דעם וואָס זיי זענען געשריבן אויף דעניש, זענען געווען פאַר זיי אַ פאַר־ מאַכט בוך.

אין דענעמאַרק איז הענרי נאַטאַנסען געלייענט געוואָרן פון דער סאַמע עקסלוזיווער אינטעליגענץ און פון יענע דענישע אינטעלעקטואַלן, וואָס האָבן געהאַט אַ חוש און ליבע פאַר עסטעטיק און אמתער קונסט. די דענישע יידן האָבן אים אָבער נישט ליב געהאַט צוליב זיין כסדריקער „מאַניפעסטאַציע פון דער יידישער נשמה און פון יידישן וועזן“.

אָבער די דענישע יידן האָבן זיך אויך אָפּגעטרייסלט פון מאיר אהרן גאַלדשמידט, בשעת ער האָט אין יאָר 1846 אַרויסגעגעבן דאָס קלאַסישע הערק „אַ ייד“, און צענדליקער אַנדערע דערציילונגען און נאָוועלן אויף יידישע טעמעס.

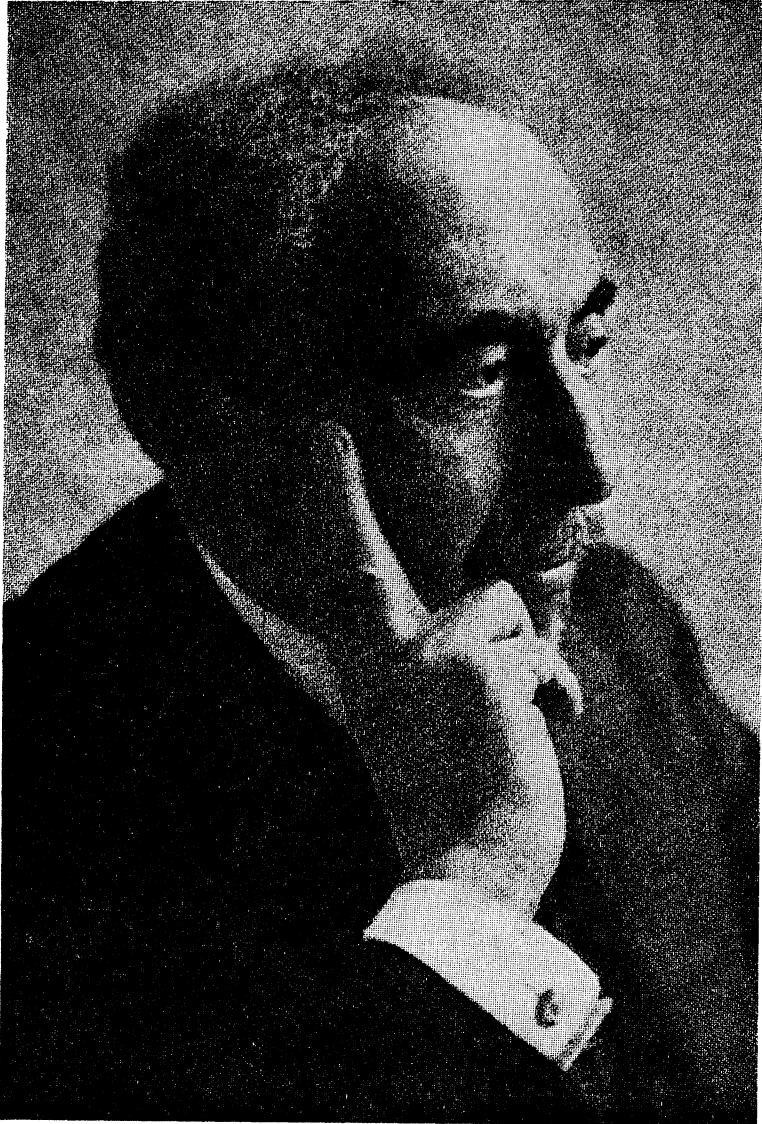
*

ווי אומעטום איז דער וועלט, האָבן אויך יידן אין דענעמאַרק, אין מיטן פון דורות געמוזט קעמפן נישט נאָר פאַרן טעגלעכן ברויט, נאָר אויך פאַר זייערע מענטשלעכע רעכט. זייער גייסטיק לעבן איז געווען זייער אַרעם. דער איינציקער גייסטיקער אינטערעס איז געווען רעליגיע, דער איינציקער גייסטיקער צענטער איז געווען די שול.

ערשט די גרויסע פּראַנצויזישע רעוואָלוציע וואָס האָט פּראַקלאַמירט מענטשן־רעכט און האָט געוועקט אומעטום אַ שטרעבונג צו עמאַנציפּאַציע, האָט געגעבן דעם ערשטן סיגנאַל צו דער ווידערגעבורט און דער באַפרייאונג אויך פון יידישן פּאָלק.

אין יענער צייט האָבן זיך באַוווּזן די ערשטע יידישע שרייבער אין דענעמאַרק, די אַנגעזעענסטע פון זיי זענען געווען הענריק הערץ און מאיר אהרן גאַלדשמידט.

הענרי נאַטאַנסען איז געווען דער גייסטיקער יורש פון אַלע שיינע יידיש־הומאַנע טראַדיציעס פון מאיר אהרן גאַלדשמידט. הענרי נאַטאַנסען

הענרי נאטאָנסען

איז אבער געווען א קינד פון 20סטן יארהונדערט. זיין יידיש באוואוסטזיין איז נישט געווען קיין פראדוקט פון דרויסן. נישט זיין היים, און נישט די טביבה, ווו ער איז אויסגעוואקסן און דערצויגן געווארן, האבן געטראגן א וועלכן עס איז רעליגיעזן אדער יידיש-נאציאנאלן כאראקטער. נישט פון דער דערצויג (ער האט זיך געלערנט אין א קריסטלעכער שול) האט דאס יידנטום געפונען א וועג אין זיין נשמה. וואס עס איז נייטיק געווען פאר זיין יידישן וואקס און באוואוסטזיין, האט זיך באהאלטן אין קוואלן און ערדשיכטן פון פריערדיקע דורות.

אויב אפילו זיין יידיש באוואוסטזיין האט זיך דירעקט נישט דערנערט פון דרויסנדיקע איינפלוסן, האבן דאס לעבן, די צייט, מיטגעהאלפן זיין וואקס.

דאס איז געווען אין יאר 1918, בשעת די פאליאקן האבן געמאכט פאגראמען אויף יידן אין פוילן. אין יענער צייט האבן אויך די יידן אין קאפענהאגן גערופן א פראטעסט-פארזאמלונג און פארבעטן הענרי נאטאנ-סענען, אז ער זאל זיך אויך באטייליקן מיט זיין ווארט פון פראטעסט. א סך יידן זענען אויף יענער פארזאמלונג געווען, אויך די יידישע שרייבער און כלל-טוער, וואס האבן זיך דאן אויפגעהאלטן אין קאפענהאגן. איך וועל קיין מאל נישט פארגעסן דעם טיפן איינדרוק, וואס הענרי נאטאנסען האט געמאכט אויפן גאנצן עולם.

די גאנצע רעדע איז אזוי צייטלעך, ווי זי וואלט ערשט היינט געהאלטן געווארן. אט זענען עטלעכע פאראגראפן פון יענער רעדע * :

„איך בין אין דעם ערשטן יאר פון דער וועלט-מלחמה געזעסן אין א בירגערלעכער היים אין קאפענהאגן. די היים איז געווען אינטעליגענט, דאס געפיל פון דער היים — ליבעראל און מענטשלעך. ווי תמיד דאן, האט מען גערעדט וועגן בעלגיע. דער בעל-הבית, א זייער בכבודיקער מענטש, האט זיך אויפגעשטעלט און אין ווארעמע, רירנדיקע ווערטער פראטעסט-מירט קעגן די גרוילטאטן און אכזריות, וואס דייטשלאנד איז באגאנגען

* דאס קאפענהאגנער בירוא פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע האט ארויס-געגעבן די רעדע אויף דעניש, אונטערן טיטל: Protest mod Joede pogromerne (פראטעסט קעגן די פאגראמען אויף יידן) רעדע, געהאלטן ביי דער פראטעסט-פארזאמלונג אין קאפענהאגן דעם 27טן נאוועמבער 1918, צוליב די פאגראמען אין פוילן, פון הענרי נאטאנסען, דערשינען אין קאפענהאגן אין 1919.

קעגן דעם קליינעם אָבער העראַאישן פּאַלק. איינער נאָכן אַנדערן האָבן זיך
 די געסט אויפגעשטעלט און גערעדט אין דעם זעלביקן גייסט. דאָס צימער
 איז אָנגעפילט געוואָרן פון אַ ברויזיקן און הייליקן צייטער פון אַלמענטש-
 לעכן פּאַרדרוס און גערעכטיקייט-געפיל. נאָר איינער איז שטיל געזעסן —
 איך. פּלוצלונג האָט זיך דער בעל-הבית פון הויז געווענדט צו מיר און
 געזאָגט: „האַט איר גאַרנישט וואָס צו זאָגן? זענט איר דער איינציקער,
 וואָס פילט גאַרנישט דעם ברידערלעכן גייסט, וואָס נעמט אַרום אַלע
 אַנדערע אין אַ נויט, וואָס איז געמיינשאַפטלעך, ווייל זי איז מענטשלעך?“
 האָב איך זיך אויפגעהויבן און געזאָגט: „איך פיל דאָס זעלבע וואָס איר
 און אַלע אַנדערע, אָבער וואָס ווילט איר זאָל איך זאָגן? איז דאָס עפעס
 נייעס פאַר מיר? עפעס אומדערהערטס? אין משך פון הונדערטער יאָרן
 האָט מיין פּאַלק געליטן, אַ וועלט איז געווען זיין שונא, קיינער נישט — זיין
 פריינד. איצט פילט זיך די וועלט מיט רעכט פאַרביטערט, ווייל אַ פּאַלק
 איז באַעוולט געוואָרן, גרויזאָם באַעוולט. יעדער איינציקער מענטש אין
 גאָר דער וועלט פילט זיך געקרענקט און פאַרביטערט. וווּ איז די פאַר-
 ביטערונג און דער פאַרדרוס געווען, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן
 מיין פּאַלק? ווער האָט זיך געפילט געקרענקט, באַליידיקט, אויפגערודערט
 אין זיין מענטשלעכקייט, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן די אַכזריות,
 וואָס מיין פּאַלק האָט אין יאָרהונדערטער געליטן? אַ פּאַלק אָן אַ לאַנד,
 אָן רעכט, אָן הילף, אָן פריינד. ווייל איר האָט אַלע געשוויגן אין משך פון
 אַלע יאָרן, און שוויגט נאָך ביזן היינטיקן טאָג, וועגן די ליידן און אומגליקן
 פון מיין פּאַלק, דערפאַר האָב איך געשוויגן. דאָס, וואָס איר האָט געפילט
 אין אַ קורצער צייט אין אייער לעבן צו אַ פּאַלק, הינטער וועמען עס שטייט
 אַ וועלט מיט סימפּאַטיע, דאָס האָב איך געפילט מיין גאַנץ לעבן און דורות
 פאַר מיר צו אַ פּאַלק, הינטער וועמען עס איז געשטאַנען אַ וועלט מיט
 פיינטשאַפט, געפיללאָזקייט און פאַראַכטונג. און נאַטאַנסען רעדט ווייטער:
 „דאָס איז אונדזער אַנקלאַגע. די וועלט האָט געזען און געהערט, ווען עס
 האָט זיך געהאַנדלט וועגן ליידן פון אַנדערע פעלקער, האָט אָבער דער
 אומגליק געטראָפן אונדזער פּאַלק, איז די וועלט געווען בלינד און טויב.“
 און אין שטילע רירנדיקע טענער דערציילט נאַטאַנסען וועגן יידישע
 ליידן, נישט וועגן יענע אַכזריות, וואָס שרייען אזוי הויך צום הימל, און
 דאָס פאַרמאַכטסטע אויער און האַרץ מוז זיך עפענען, נאָר וועגן קליינע

פאלן פון נקמה און האַס, קנאה און שנאה, וואָס שפּיגלען אָפּ צום שאַרפּסטן און צום בולטסטן די הויך-באַזונגענע מערב-אייראָפּעאישע קולטור, ווי אַ שלעכטע און אַפּשרעקנדיקע קאַריקאַטור: „דו קומסט אָן אַן אַוונט אין אַ גרויסער שטאָט אין דרום, מיד און פאַרמאַטערט פון אַ לאַנגער און שווערער נסיעה. דו קומסט אָן אין אַ גרויסן און קולטורעלן קנאָלפונקט, באַרימט מיט זיין קונסט און אינדוסטריע. עס געלינגט דיר צו קריגן אַ טרעגער, וואָס וויל דיר באַהילפיק זיין צו געפינען אַ האַטעל, און אין דער טיפּער פינצ-טערניש שלעפט מען זיך ביי זיין זייט דורך דער שלאָפּנדיקער נאַכט. ענדלעך האָט מען געפונען וואָס מען האָט געזוכט — אַ גרויסער באַלויכ-טענער האַטעל שטראַלט דיר אַנטקעגן. דער טרעגער האָט באַקומען זיינס און אויך אַ דאַנק פאַר דער טירחה, און צופרידן פון דער אויסזיכט נאָך דער רו, וואָס מען גייטיקט זיך אַזוי שטאַרק, טרעטסטו אַריין אין ליכטיקן זאַל. דער פאַרטער קוקט אַ רגע אויף דעם אַריינקומענדיקן, רופט העפלעך צו אַ מענטשן, געקליידט אין אַ שיינעם פּראַק, יענער באַטראַכט דיך אַ ווייל און רוימט עפעס איין דעם פאַרטער, וואָס האַלט זיך אין איין בוקן. דער פאַרטער דערנענטערט זיך ווידער צו דיר, און זאָגט מיט אַ באַדויערנדיקן צי מיט די אַקסל: „אין דעם האַטעל נעמען מיר נישט אַריין קיין יידן.“ אָדער מען איז אַריינגעקומען אין אַ רעסטאָראַן אין אַ וועלט-שטאָט, אין דעם צענטער פון דעם קאַלידאָסקאָפּיש-געפאַרבטן לעבן פון דער העלט-שטאָט. רואיק האָט מען זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקל און געבעטן די צייטונגען, צופרידן און געמיטלעך פונעם געדאַנק, אַז מען איז אין אַ לאַנד, וואָס מען פאַרשטייט זיין שפּראַך, און מען קען זיין לעבן, און וואָס מען האָט ליב זיין קונסט און קולטור.

דורך אַ פאַרשטיקט מורמלען וועקט זיך פּלוצלונג דיין אויפּמערק-זאַמקייט, און דו באַמערקסט אין מיטן צימער אַ גרופּע אַפיצירן, וואָס רעדן שטיל אָבער צודרינגלעך מיט אַ מענטשן וואָס איז באַהאַלטן הינטער די געפאַרבטע אַוניפּארמען. באַלד האָט זיך דער קרייז געעפּנט און אַ מענטש דערנענטערט זיך צו דעם פּלאַץ, וווּ דו זיצסט, דערנענטערט זיך אַונטער אַלעמענס אויפּמערקזאַמע בליקן. ער קומט צו צו דיר און רוימט דיר איין העפלעך אָבער באַפעלעריש: „אַנטשולדיקט, דער דאָזיקער רעסטאָראַן איז נישט פאַר קיין יידן!“

און נאַטאַנסען רעדט ווייטער אין אַ טאָן פון מאָנונג און בטחון: „אַ

נייע צייט האלט איצט אין אַנקומען. שלום איז דאָס באַפרייענדיקע וואָרט. דער פעלקער־פאַרבאַנד — די געלויבטע אידעע. און אויף דער שוועל פון דער נייער צייט שטייט ווידער דער מערדער מיט דער שווערד אין האַנט. וועט איצטער ווידער אונדזער פאַלק אויסגענוצט ווערן ווי דער שעיר לעזאזל פאַר דעם בלוטיקן קאַמף וואָס האָט געבושעוועט? פאַר די אידמדרהערטע ליידן, וואָס אַנדערע האָבן געבראַכט אויף דער וועלט? וועט זיך די טרויעריקע מעשה פון דער געשיכטע אויף ס'ניי איבערחורן, איצט ווי פריער? וועט אונדזער פאַלק זיין דאָס איין און איינציקע וואָס האָט גאַרנישט צו דערוואַרטן, דאָס איינציקע וואָס קיינער וויל נישט העלפן?״.

הענרי נאַטאַנסען האָט גוט געקענט די מערב־איראָפּעאישע קולטור. דער באַראַמעטער איז נישט בלויז געווען דער אופן ווי אַזוי מען האָט באַהאַנדלט דעם יידן, ער האָט געהלומט און געבענקט נאָך אַן אייגן יידיש לאַנד. דאָס איז אַבער געווען אַ געהייליקטער און געלייטערטער ציוניזם, ער האָט גוט געוויסט וועגן די שווערע נסיונות, וואָס שטייען פאַר דעם יידישן פאַלק. ער האָט נישט דערוואַרט קיין הילף פאַר די יידן פון די איראָפּעאישע לענדער. ער האָט נישט געהאַט קיין צוטרוי צו ענגלאַנד און אירע צוזאַגן. „איראָפּע איז אַנגעשטעקט מיט פּעסט־באַצילן און איר נשמה איז פאַרדאַרבן“, האָט ער געשריבן אין 1918. „די ישועה וועט און מוז קומען פון דעם לאַנד, וווּ מיר זענען דאָס ערשטע מאָל אין אונדזער לאַנגן גלות־לעבן אויפגענומען געוואָרן ווי מענטשן און ברידער; די הילף וועט קומען פונעם יינגסטן לאַנד, פון דער יינגסטער קולטור פון דער נייער וועלט — אַמעריקע. דאָס לאַנד איז דורך דעם חסד פון גאָט באַשטימט צו פירן די פאַרבלאַנדזשעטע און צעטומלטע איראָפּע אויף נייע וועגן, צו נייע צילן. דאָס לאַנד איז אויך דורך דעם חסד פון גאָט באַשטימט צו זיין אין דער שפיץ פון די פעלקער, צו פירן אויך אונדזער פאַלק צו זיין אמתער היים, נאָך זיין לאַנגן גלות.“ אַזוי האָט הענרי נאַטאַנסען געשריבן אין 1918, בשעת די האַפּענונגען אויף ענגלאַנד און אויף דער באַלפור־דעקלאַראַציע זענען געווען אין פולן בלי.

אודאי האָט הענרי נאַטאַנסען געשריבן עסייען, וווּ ער האָט אַרויסגעוויזן אַ סך ערודיציע און בקיאות אין פּאָליטישן און גייסטיקן לעבן פון איראָפּע, אַבער נאַטאַנסען איז באַרימט ווי אַ ראַמאַניסט און שרייבער פון

פיעסן, מעגן די עסייען זיין געשריבן ווי פאָעטיש־קיסטלעריש און מיט דער דערפארונג פון חכמה און אַחריות, אָבער נאָך איין עסיי וועל איך דאָ אויספירלעך באַרירן, ווייל זי האָט, דאָכט זיך מיר, מער ווי אַ געוויינלעכן ווערט פאַר אונדז, איך וויל נישט זאָגן אַ היסטאָרישן ווערט. און וואָלט זי געווען געשריבן אין יידיש, וואָלט זי שוין לאַנג אויסגענוצט געוואָרן אין דער דעבאַטע וועגן געאָראַג בראַנדעס' שטעלונג צום יידישן פּאָלק.

פון יאָר 1902 ביז 1927 ד"ה ביז צום טויט פון געאָראַג בראַנדעס, איז הענרי נאַטאַנסען געווען בראַנדעס' אינטימסטער פּריינד. אין יאָר 1902 האָט הענרי נאַטאַנסען אָנגעשריבן אַ נאָוועלע „דער טייך“. זאַרטן שילדערט ער אַ געוויסן דאָקטאָר פּראַנק, אַ דעניש־יידישן שרייבער מיט אַ וועלט־נאַמען, וואָס זוכט כסדר אויפצוטערען ווי אַ פּולבלוטיקער דענער, הגם יענע באַצייכענען אים ביי יעדער געלעגנהייט ווי אַ פרעמדן, אָדער ווי אַ ייד. נאַטאַנסען זאָגט דאַרטן: „ביי אַט דעם דאָקטאָר פּראַנק (ער רופט אים אויך „דער יידישער האַמלעט“) איז פאַראַן אַ מאַדנער ווידערשפרוך, וואָס קלינגט פאַראַדאָקסאַל — דער אַנטי־יידישער אינסטינקט אין זיין יידישער נאַטור“.

ווען נאַטאַנסען האָט אָנגעשריבן יענעם ראַמאַן, האָט ער באַזוכט בראַנדעסן און פון דעמאָלט אָן איז פאַרבונדן געוואָרן אַן אינטימע פּריינד־שאַפט צווישן די צוויי יידיש־דענישע שרייבער, וואָס האָבן געהאַט אַ היפּוכדיקע שטעלונג צו נאַציאָנאַלע יידישע פּראַנק. אין אינטימע יידישע קרייזן אין דענעמאַרק האָט מען געוואוסט, אַז הענרי נאַטאַנסען פּרובירט טאַראַינטערעסירן בראַנדעסן, אַז ער זאָל אַרויסטרעטן פאַר יידישע אַספּיר־ראַציעס, באַזונדערס פאַרן ציוניזם. פון צייט צו צייט זענען זיי געווען צעקריגט, אָבער נישט אויף לאַנג.

און אַט האָט אין יאָר 1922 הענרי נאַטאַנסען פאַרעפנטלעכט אַ לענגערן עסיי — „צוויי בריוו“. דאָס איז אַ וויכוח צווישן צוויי אינטימע יידישע פּריינד, וואָס האָבן פונקט אַ קעגנזעצטע שטעלונג צום יידנטום. מען דערקענט גלייך, סיי לויטן פּאַטאָס, לויט דער שפּראַך, מאַניר, געדאַנק און אידעאישן איינשטעל, אַז דער ערשטער בריוו דאַרף פאַרשטעלן געאָראַג בראַנדעסן, און דער צווייטער — דער ענטפּער — הענרי נאַטאַנסענען. און דאָך, ווען דער שרייבער פון די שורות האָט נאָך דעם ווי די „צוויי בריוו“ זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן, באַזוכט פּריער הענרי נאַטאַנסענען און אים

געפרעגט, צי ער האָט אין זינען געהאַט מיטן ערשטן בריוו געאַרג בראַנ-
דעסן, האָט נאַטאַנסען וואַרעם געשמייכלט און זיך אָפּגעהאַלטן פון געבן אָן
ענטפּער. און ווען איך האָב באַלד דערנאָך באַזוכט געאַרג בראַנדעסן, און
האָב אויף אָן אומשולדיקן אופן אַ פּרעג געטאַן אים, צי האָט ניט הענרי
נאַטאַנסען אים געמיינט אין דעם עסיי „צוויי בריוו“, האָט בראַנדעס כמעט
אין אַ בייזן טאָן אַ זאַג געטאַן — „ווי פּאַלט אייך איין אַזאַ זאַך, דורכויס
נישט“.

סיי ווי דינט דער דאָזיקער עסיי מער ווי אַ שליסל צו בראַנדעס' יידיש-
קייט.. נאָך דעם ווי ביידע פריינד האָבן געהאַט אַ היציקן וויכוח, און, ווייזט
אויס, זיך שטאַרק צעקריגט. און הגם עס איז שוין געווען אַ שפּעטע נאַכט-
שעה, זעצט זיך קאַרל מאַרקוס אַוועק און שרייבט אָן זיין פריינד אַ בריוו.
פון דעם דאָזיקן בריוו וועלן מיר ציטירן עטלעכע פּאַראַגראַפּן :

„איך בין אַ ייד פונקט ווי דו. דאָס פילט מיר נישט אָן נישט מיט
שטאַלצקייט און נישט מיט הכנעהדיקייט. דאָס איז אַ פּאַקט וואָס וואָלט
פאַר מיר געווען גלייכגילטיק, ווען נישט נאַרישקייט אויף איין זייט, און
גדלות אויף דער צווייטער זייט, וואָלטן מיר, אויף שריט און טריט,
געגעבן דאָס צו פילן. איך בין געבוירן געוואָרן אין אַ יאַרהונדערט בעת די
שטייגנדיקע אויפקלערונג, דעמאָקראַטיע און אַנאַציאָנאַליזירונג האָבן גע-
זוכט צו פּאַרנעמען דאָס אַרט פון פּריערדיקע אַבסעקוראַנטיזם, קלעריקאַליזם
און שאַוויניזם. מיין ציל איז געווען, אין מיין באַשיידנקייט, צו זיין אַ
מענטש צווישן מענטשן. דאָס יידנטום איז פאַר מיר געווען אַ רעליגיע, און
ווי אַזאַ — ווי יעדער אַנדער רעליגיע, — אַ געפיל-זאַך, אַ פּריוואַט-זאַך.
נישט איך האָב געוואָלט זיך צוריקקערן צו דער געטאַ, און נישט איך האָב
געוואָלט פאַרן קיין פּאַלעסטינע. אין משך פון אונדזער היינטיקן שמועס
האַסטו געזאַגט אַט די ווערטער, וואָס פאַרמאַגן זיכער אַן אמת: „איך בין
אין דער אמתן נאַר אין דער היים אין מיינע חלומות, אָבער איך בין קיין
מאַל נישט דאַרטן וווּ איך בין. אָבער דער אמת קען אויך זיין טרויעריק;
איך בין דאַרטן וווּ איך בין, און דאַרטן וויל איך אויך פאַרבלייבן, אזוי לאַנג
זיי גוטע כוחות וועלן מיר באַשיצן“.

„אמת, איך בין אַ ייד, דאָס איז אַ פּאַקט, אָבער אויך אַ פּאַקט קען זיין
טרויעריק, איך וואָלט קיין מאַל נישט געוואָלט ברענגען דעם זעלבן נישט
פאַרדינטן גורל אויף אַנדערע און איך האָב עס קיין מאַל נישט געטאַן.“

איך האָב אָפּגעשמוּדט מײַנע קינדער נישט צוליב מיר, נאָר צוליב זײַ... זאָל זײ דערלויבט זײַן זיך פּרײַ צו באַוועגן אין די גרענעצן, וואָס מנהגים, זײַטן און טראַדיציעס שטערן. דער שמד איז פאַר מיר נישט קײַן רעליגיע, ער איז אַ פּאַקן־צעטל“...

„איך בין געבוירן געוואָרן אין דענעמאַרק, פיל מיך ווי אַ דענער, בין אַ דענער. אַלצדינג איז פאַר מיר צוגעבונדן צו דעם לאַנד, מיין משפּחה, מײַנע פּרײַנד, מײַן שפּראַך, מײַן אַרבעט, מיין לעבן, וווּ איך גײ און וווּ איך שטיי, פיל איך מיך אין דער היים. אין דער נאַטור פון לאַנד, אין זײַן גײסט, אין זײַן קונסט, מיר דאַכט זיך, אַז מײַן לאַנד איז דאָס סאַמע בעסטע, נישט ווייל עס איז אַזוי, נאָר דערפאַר ווייל איך פיל דאָס. פון דעם דאָזיקן קוק־ווינקל פאַרשטיי איך אַלע אַנדערע. זײער לאַנד מוז זײַן דאָס זעלבע פאַר זײ, ווי מײַנס איז פאַר מיר. דאָס איז אַ פּאַטערלאַנד־ליבע אָן פּאַטאַס, אָן פּאַטריאַטיזם און אפילו אָן נאַציאָנאַליזם. אַ געזונט און נאַטירלעך היים־געפיל. אין טעגלעכן לעבן אָפּגעגרענעצט פון מײַנע חדרים, אין דעם עפנטלעכן לעבן — פון די גרענעצן פון מײַן לאַנד. מחוץ די גרענעצן פון מײַן היים, קען זײַן גליקלעך פאַר אַנדערע, אומבאַדייטנדיק פאַר מיר. פאַרן כּדי צו לערנען און דערציילן אַנדערע וועגן מײַן היים, דאָס איז עפעס אַנדערש. און דאָן זי ווידער זען, פילן צו איר אַ טאַפּלע ליבע, ווען איך קער זיך ווידער אַמאַל אַהיים, אַהיים, יאָ אַהיים!“

„אַבער איצט דערנענטער איך זיך צו דעם הויפּט־פּונקט. און איך וועל פרובירן, אָן איבערצוטרייבן, אויסצודריקן זיך אַזוי רואיק, ווי די שפּעטע נאַכט־שעה דערלויבט עס, און אויף וויפל מײַן טיפּע פּרײַנדשאַפּט צו דיר פּאָדערט עס“.

„איך בין אַ ייד, אַ וואָרט פאַר מיר, אַ נאָמען, וואָס וועקט נישט אין מײַן האַרצן קײַן שום עמפּינדלעכע שטימונג. להיפּוך, אַ וואָרט, וואָס האָט פאַר מיר אַ בײַקלאַנג, וואָס פאַראורזאַכט אַז איך הער עס אומגערן, און איך אַליין זאָג עס בלויז אַרויס מיט אומצופּרידנקייט. אַ וואָרט, וואָס איך וואָלט וועלן, אַז עס זאָל אויסגעלאָשן ווערן פון דער צאָל פון די לעבעדיקע, ווייל עס האָט דורך דער אומדערקלערלעכער מעלאָדיע באַקומען אַ טאָן פון נויט, הכנעה, חרפה, שטראַף, קנאה, האָס... עס געפּינט זיך נישט קײַן וואָרט, וואָס זאָל אילוסטרירן די מער קערפּערלעכע ווי גײסטיקע אומאַנגענעמקײט וואָס איך פיל דערבײַ“...

„איך קען, זעלבפארשטענדלעך, יידן, וואָס באַאיינפלוסן מיך מיט סימפּאַטיע, נעמען מיך דורך מיט זייערע מילדע נשמות, און דורך דער אייגענער גילדענער איינזאַמקייט. אָבער ווי מערקווירדיק דאָס זאָל אַפילו נישט קלינגען, זיי ווירקן אויף מיר ווי ווייטע און פּרעמדע טיפּן. איך האָב צו זיי דעם זעלבן געפיל ווי אין דער פּרעמד צו פּרעמדע“...

„אומעטום, וווּ איך האָב דיך אין אונדזער צוזאַמענזיך געפילט ווי אַ ייד, צי אין דיין שפּאַט, צי אין דיין פּאַטאָס, ביסטו מיר געוואָרן פּרעמדער, ווי די ווייטסטע פון מיינע פּריערדיקע פּריינד“.

„אַ, איך רעד צו דיר אָפּן, אפשר דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן, דו ווייסט פונקט אַזוי גוט ווי איך, אַז אָפּנהאַרציקייט איז נישט קיין יידישע מידה. אין משך פון דורות זענען מיר געצווונגען געווען צו כאַמעלעאַנישע פּאַרוואַנדלונגען. לכתחילה פון נויט, דערנאָך פון טוגנט. הן פאַר אייגענע, הן פאַר פּרעמדע. מיר האָבן געזען, אַז מיר זענען אויף אַן אויסגעזעצטן פּאַסטן, דעריבער האָבן מיר אויסגעמיטן אונדזערע אייגענע, כדי די טאַפּלטע אונטערשרייכונג זאָל נישט פירן צו דער אויפּמערקזאַמקייט טאַפּלט שטאַרק, אויף יעד איינציקן פון אונדז“.

„איך פּאַראַכט דאָס מאָלן יידיש לעבן אין טעאַטער. איך קוק אויף דעם ווי אויף אַ נידעריקער פּאַרשטעלונג, וואָס פּאַרוויילט אַ נאַרישן המון. דאָס פּאַרווונדעט נישט בלויז מיין עסטעטישן חוש, נאָר דאָס פּאַרלעצט טיף מיין טאַקט-געפיל און חרפה. ניין, איך וויל היינט אַוונט זיין גאַנץ ערלעך און זיך נישט מאַכן בעסער ווי איך בין. חרפה, דאָס וואָרט הינטער וועלכן מיר יידן זוכן זיך צו באַהאַלטן, ווען מיר ווילן נישט אויפּטרעטן מיטן יידישן פנים, איז דאָך סוף כל סוף נישט דאָס וואָרט. האָט מען אַ הויקער, וויל מען נאָר איין זאַך, באַהאַלטן אים הן פון דער נייגעריקייט פונעם המון, הן פון זיין מיטגעפיל. און איך פיל מיין הויקער, איך גיב דאָס רואיק צו, ווען איך הער אָדער זע דעם יידישן טיפּ באַהאַנדלט ווי אַן עקסקלוזיווע נאַטור-דערשיינונג, דעמאָלט פיל איך, ווי די געטאָ רוקט זיך בילדלעך אַן אויף מיין לעבן, און איך קער זיך אָפּ מער פּרעמד צו מיינע אייגענע, ווי צו אַ וועלכן עס איז אַנדער פּאַלק אויף דער ערד“.

„איך ווינטש נאָר איינס — פּרידן, שטילקייט אַרום מיין נאָמען ווי אַ ייד. איך בין ווייט און פּרעמד פון דעם געדאַנק פון אַ יידיש פּאַלק, וואָס זאָל זיין וועזן-פּאַרשיידן און נאַציאָנאַל באַוווּסטיזניק צווישן אַנדערע. איך

ווייל נישט האָבן אונטערגעשטרעכט דעם יידישן טאָן און יידישע פאַרב דורך קינסטלעך פאַרליבטע אַפּזונדערונגען. איך וויל אַז די יידישע נשמה זאָל מילדער ווערן. פאַרלירן איר פאַרב, דורך דעם צוזאַמענלעבן מיט אַנדערע, דורך דער רעזיגנאַציע און געזעלשאַפטלעכן פאַרקער, ווי עס שטרעבט יעדער מין צוזאַמענלעבן. איך בענק נאָך דעם טאָג, וואָס מיינע אויגן וועלן זיכער קיין מאָל נישט זען, ווען דער נאַמען ייד וועט זיין אַ טויטער נאַמען, ווי די יידישע שפּראַך איז טויט, ווי דאָס יידישע לאַנד איז טויט. שוין איצט איז גאַרנישט פאַראַן, וואָס זאָל אונדז פאַרבינדן, נישט קיין גלויבן, נישט קיין קולטור, נישט קיין היים. מיר לעבן אין דעם לאַנד וווּ מיר לעבן, אין אים, פאַר אים און פון אים. מיר האָבן נאָר איין ציל, דעם זעלבן, וואָס אַלע אַנדערע האָבן: צו געבן אונדזער לעבנס-ווילן און כוח צו דער צייט, צו וועלכער מיר געהערן.

„און ווען עס וועט אַ מאָל קומען אַט יענע גליקלעכע צייט, וועט דער געיעג זיין פאַרביי. דאָן וועט זיך שוין קיין שום ייד נישט דאַרפן מער אַנשטרענגען איבער זיינע כוחות, כדי צו טריומפירן ווי דער ערשטער אין זיין קאַריערע אויפן חשבון פון זיין נשמה. קיין שום ייד וועט זיך מער נישט פילן ווי אַ געיאָגטע חיה אויף פּרעמדער ערד. דאָן וועט ער צוריק באַקומען זיין שטאַלץ פנים, דאָן וועט ער קענען באַפרייט נאַכטראַכטן וועגן דער נויט פון זיין פאַלק, און זיך אויסרוען הינטער די פאַלמען פון שלום. דאָס לעבן וועט דאָן האָבן אים געשאַנקען אַ נייעם גלויבן, אַ נייע היים, אַ ניי פנים און דער עיקר — אַ נייע נשמה, פאַראיידלט פונעם קאַמף, פאַרמילדערט פון דער רו, ווי זי איז פריער געווען פאַרהאַרטעוועט פון געיעג. ווען מיר וועלן שוין האָבן דערגרייכט אַזוי ווייט, דאָן וועלן מיר זיך קענען טרעפן אין פולער פאַרטרוילעכקייט, צו געמיינשאַפטלעכער אַר-בעט, זייט ביי זייט, דאָס זעלבע פאַלק אין דעם זעלבן לאַנד. דאָס איז פאַר מיר דאָס איינציקע אויסדערוויילטע לאַנד, וואָס איז פאַראַן...

„פרידן — אין דעם נייטיקט זיך דאָס יידנטום, דו און איך, און אַלע מיליאָנען יידן, וואָס ליידן און האָבן געליטן, אונטער דעם פאַרשאַלטענעם קאַמף. פרידן פאַר אונדזער פרידנלאָזער נשמה. אונדז איז געלונגען צו איבערצייגן די וועלט אויף אונדזער רעכט צו לעבן. דער אופן ווי אַזוי מיר וועלן אויסנוצן אין דער צוקונפט דאָס דאָזיקע רעכט פאַר אַ פריי און האַרמאָניש צוזאַמענלעבן, ליגט אין אונדז גופא“.

„איצט האָב איך דיר געזאָגט, וואָס איז געווען אויף מיין האַרצן, אויף וויפל דאָס לאַזט זיך טאָן אין אַ שפּעטער נאַכט־שעה. אויך דו און איך נייטיקן זיך אין פּרידן און רו, אין אונדזער פּריינדשאַפט. ביסטו דו און איך זען נישט אַ בילד פון היפּוך, פון ווידערשפּרוך, אין דער יידישער געזעל־שאַפט? ווען דאָס יידנטום וואַלט אונדז נישט צעשיידט, וואַלט אונדזער פּריינדשאַפט געווען אַ טיפּער, געטרייער בונד, וואָס גלייכט אויס אַלצדינג אין פּאַרטרוילעכקייט און האַרמאָניע.“

„און מיט דעם וויל איך ענדיקן. ווי טייער דיין פּריינדשאַפט איז מיר, האַסטו אַזוי אַפט געפילט אַז דו דאַרפסט עס וויסן. די שאַטנס פון דער מאַראַנגענהייט זענען עס געווען, וואָס האָבן זיך צעלייגט היינט צווישן דיר און מיר און האָבן אונדז פאַרפּינצטערט דעם אַוונט.“

„איצט בין איך ווידער רואיק. איך דריק אין די געדאַנקען דיין האַנט. אַ גוטע נאַכט, אויף באלדיקן ווידערזען! דיין קאַרל מאַרקוס.“

נאַטאַנסען האָט גוט געקענט די מערב־איראָפּעאישע יידן, באַזונדערס די הויכע יידישע אַריסטאָקראַטיע פון דער פאַר־היטלער־צייט. ער האָט גוט געקענט זייערע טענדענצן און ווונטשן, זייער פאַרלייקענען זיך אליין, און זייער פּחדניש אַנטלויפן פון יידישן פּאָלק.

אָודאי האָט „דער בריוו“ נישט באַצוועקט „צו שילדערן“ געאָאָרג בראַנדעסן. סוף כל סוף איז דאָך „דער בריוו“ (וואָס בלויז אַ טייל האָט דער לייענער דאָ געזען) „ליטעראַטור“, „בעלעטריסטיק“ און נישט אַלצדינג פּאַסט זיך פאַרן גרויסן פּרייהייטס־גייסט, געאָאָרג בראַנדעסן, וואָס האָט אויך געשריבן מיט וואַרעמקייט וועגן אַ סך גרויסע יידישע פּערזענלעכקייטן און יידישע געשעענישן. ברענגט דאָך הענרי נאַטאַנסען אליין אין זיין בוך „געאָאָרג בראַנדעס — אַ פּערזענלעכקייט“, וואָס ער האָט פאַרעפּנטלעכט אין יאָר 1929, צום צווייטן יאָרצייט פון געאָאָרג בראַנדעסן, בראַנדעס' אַ וואַרעם אַרטיקל וועגן ציוניזם, און וועגן דעם פּריער־דערמאָנטן הענריק הערץ שרייבט געאָאָרג בראַנדעס: „עס איז מיאוס פון אַ שרייבער, ווי הענריק הערץ, וואָס איז געבוירן אַ ייד, אַזוי אויסצומיידן צו באַהאַנדלען יידישע טעמעס, אָדער יידישע פּערזאָנען און אַפילו נישט צו דערמאָנען קיין יידישע נעמען, ווי עס וואַלט עפּעס אַ חרפה געווען צו זיין אַ ייד. נישט אין אַקאָרד פון זיין לירע איז צוליב דעם פאַרלוירן געגאַנגען.“

די שילדערונג איז גיכער געווען נוגע דעם גאנצן קלאס אסימילאטארן. דער „ערשטער בריוו“ איז אָבער געשריבן דער עיקר, כדי אַרויסצוברענגען נאַטאַנסענס אייגענעם יידישן שטאַנדפּונקט. דאָס איז דער קוק פּון אַ נאַציאָנאַלן יידן, וואָס טרעט אויף שטאַלץ און מוטיק פאַרן רעכט פּון די יידן צו עקזיסטירן ווי אַ פּאַלק.

צווישן די מערבֿ-אייראָפּעאישע יידן קען מען נישט געפינען צו פּיל אַזעלכע נאַציאָנאַל-באַוווסטזיניקע יידן, ווי העברי נאַטאַנסען איז געווען. ער שרייבט צו זיין פּריינד קאַרל מאַרקוס, וואָס האָט זיך, ווי מיר האָבן געזען, אָפּגעזאַגט פּון דער קרובהשאַפט מיטן יידישן פּאַלק: „דו האָסט מיר געוויזן, וווּ די געפאַר איז געלעגן, וווּ דער שונא האָט געלויערט. דו און די סביבה, צו וועלכער דו געהערסט, זענען געוואָרן די געפאַר און דער שונא. דיין פאַרליקענען און אָפּפאַלן האָבן באַשטימט מיין לעבן און די ריכטונג, וואָס מיין געדאַנק און געפּיל האָבן מיט דער צייט אָנגענומען. וואָס מער דו ביסט אָפּגעשטאַנען און אַוועק, אַלץ שטאַרקער האָב איך זיך דערנענטערט צו דער אידעע וועגן אַ פּאַלק, וואָס איז מיין. דו, וואָס ביסט געווען מיין פּריינד, ביסט געוואָרן מיין שונא ווי אַ ייד.“

אזוי פּיל נאַציאָנאַלער און נאַטירלעכער יידישער געפּיל שטראָמט אַרויס פּון נאַטאַנסענען. ער שרייבט ווייטער: „דו האָסט געפּיעשטשעט דייע חושים און פאַרהאַרטעוועט דיין געמיט, דו האָסט פאַרמאַכט דייע אויגן פאַר אַ בילד, וואָס האָט נישט האַרמאָנירט מיט דיין עסטעטישן פּיין-געפּיל. האָסט פאַרשטאַפט דייע אויערן פאַר אַ געשריי, וואָס איז נישט געווען אין הסכם מיט דיין מאַראַלישן ווילגעפינען זיך. דו ביסט אימ-שטאַנד געווען צו כאַווען דיין ביטול פאַר דעם פּאַלק, צו וועלכן דו געהערסט לויט דער אָפּשטאַמונג; דו און די דייניקע זענען קיין מאָל נישט געשטאַ-נען מיטן בעטלער-בריוו פאַר דער טיר, דו און דיינס גלייכן זענען נישט געטריבן אָדער גערודפּט געוואָרן. וואָס האָט דיך געאַרט? דו האָסט זיך אָפּגעזאַגט פּון דער קרובהשאַפט און פּון יידישן נאַמען. דו האָסט דיינס געהאַט אויף דער יבשה, און האָסט זיך נישט געקיימערט וועגן זיי, וואָס האָבן געבראַדיעט אין נאַסן דרויסן אַרום דייע טירן. דו האָסט נאָך פּעס-טעד אַריבערגעצויגן די דעק איבער די אויערן און איינגעדרימלט זיס, איבערלאָזנדיק דעם שטורעם און רעגן אין דרויסן, ווי אַקאַמפּאַניאַמענטן צו דיין רודף-שלומדיקער רוי.“

„דיין פארהארטעוועטקייט און אפלייקענען זענען עס געווען וואָס האָבן אַזוי אָפט אַרויסגערופן מײַן צאָרן, און לעצטן מאָל, נעכטן בײַנאַכט.“

„עס איז פאַראַן בײַ דיר און בײַ די נישט־ײִדישע ײִדן אַ פּלוס פּון פאַרהאַרטעוועטקײַט, אַ פּלוס פּון אַפּלייקענען, אַ לכתחילהדיק אַפּזאָגן זיך פּון קרובּהשאַפט. קײַן מאָל אין לעבן האָב איך זיך נישט געפּילט אַזוי הילפּלאַז, פאַרשטויסן און אַליין, ווי צווישן די דאָזיקע, מײַנע אײַגענע. דו האָסט מיט מיר פאַרברענגט ווי אַ מענטש. און מיך אויסגעמיטן ווי אַ ײִד. איך האָב געפּילט, אַז איך בין פאַרראַטן געוואָרן, נישט בלויז דעקלאַ-סירט, נאָר דיסקוואַליפּיצירט ווי אַ מענטש. און מײַן געמיט, וואָס איז דורך דערציאונג, סביבה, און אומשטענדן, נוטה געווען צו איזאָלאַציע, האָט זיך אײַנגעטוליעט אין זײַן אײַנזאַמקײַט.“

מען דאַרף געדענקען, אַז דאָס האָט נאַטאַנסען געשריבן אויף דעניש און נישט פאַר ײִדישע לײַענער, און אין אַ דענישער צײַטשריפט. אַודאי האָט ער געהאַפּט, אַז זײַן שרײַבן וועט אויך גרײַכן אַ ײִדיש אויער.

הענרי נאַטאַנסען, דער טרוימער פּון אַ פּראָדוקטיוו און אידעאָל ײִדיש לעבן אויף אײַגענעם באַדן, האָט גײַסטיק געליטן פּון אַ צווייטן מײַן ײִדן, וואָס האָט פאַרמיאוסט דעם נאָמען ײִד, פּון ײִדישע ספּעקולאַנטן. ער שרײַבט: „ווי פּילט דאָס מיך אַן מיט זאָרג און חרפה, אַט דאָס פּנים וואָס דאָס ײִדישע פּאַלק ווייזט אַזוי אָפט פאַר דער וועלט. ווי קען איך דיר דערקלערן דעם מאַדנעם האַפּענונגסלאָזן געפּיל פּון פאַרלוירנדיקייט. ווי מאַכט עס מיך טאַפּלט אײַנזאַם און אומעטיק, דאָס שפּיגל-בילד, וואָס באַגעגנט מיך אויף די וועגן און שטעגן פּון אײַגענעם פּנים און אײַגן געמיט. דאָס פּנים פּון מײַנע קרובּים. איז עס מײַן משפּחה וואָס טומלט און ליאַרעמט אויף יעדן ראַג, אויף יעדן פּלאַץ? איז דאָס מײַן בליק, מײַן שמײַכל? איז דאָס די אַנטוויקלונג, צו וועלכער מײַן פּאַלק איז אויסדערוויילט צו דערגרײַכן — אַ ברויזנדיקער מוראדיקער פּלייס, אַן טיפּערע צילן, אַן ווייטערע פּאַרלאַנגען, אַ קאַלטער מוח, וואָס באַרעכנט די הכנסות, אַן אומ-פרוכטבאַר האַרץ, וואָס שטעלט אויס דאָס געווינס.“

און נאַטאַנסען דערציילט ווייטער וועגן אַן אַנדער מײַן ײִד, וואָס ער האָט באַגעגנט, באַזונדערס בײַ די מזרח־אײראָפּעאישע ײִדן, „פּנימער און נשמות דערנערט פּון אַ הײליקן פּיער דורך פּינצטערניש פּון לאַנגע דורות.“

„אין זײַערע אומבאַרירטע נשמות שטראַלט נאָך אַרויס דער אור-

שפרינגלעכער אידעאל פון יידישן פאלק — מילדקייט און הויכער דרך-
ארץ פאר ווערטן, וואס ציען זיך נאך פון תנ"ך אָן.

דער קלימאָקס פון דעם ענטפער צו זיין פריינד איז נאָטאַנסענס ליידיג-
שאַפטלעכער היימגעפיל. ער האָט נישט באַנוצט דאָס וואָרט ציוניזם, פונקט
ווי ער האָט נישט באַנוצט דאָס וואָרט אַסימילאַטאָר. זיין קינסטלעריש-
ראַפינירט אויער האָט אויסגעמיטן ביידע באַגריפן. „אַ פּאַלק, וואָס האָט
דורך משהן און די נביאים און דורך שפּעטערדיקע פּרייהייטס־קעמפּער
געגעבן דער וועלט דעם מאָראַלישן יסוד, אויף וועלכן עס רוט די גאַנצע
גייסטיקע אַנטוויקלונג.“ און נאָטאַנסען פרעגט: „קען די וועלט, וואָס
קעמפט איצטער איר אומגעהייערן קאַמף פאַר רעכט פון אַלע פעלקער,
אַפּאָגן דעם יידישן פּאַלק, אין דער אַנטשיידנדיקער שעה, די אוראַלטע
רעכט פון זאַמלען אויף אייגענעם באַדן אַלע זיינע צעזייטע און צעשפּרייטע
כוחות, כדי צו אַנטוויקלען זיי אין פולער האַרמאָניע צו אַ הייכקייט, ווי
אפשר נאָך קיין מאָל נישט פּריער? איז די וועלט בכוח אונטער איר גרויסן
צוזאַמענברוך אויסצומינצן די לעצטע און טייערסטע ווערטן אין דער
יידישער נאַטור? האָט זי אַ רעכט אויסצומאַטערן דעם דאָזיקן קראַפט־
קוואַל, וואָס וועט אפשר ווידער פון אומגעאַנטער הויכקייט קענען שפּרייטן
איר אויפקלערנדיקע ליכט איבער פעלקער און מדינות?“

און נאָטאַנסען זאָגט צו זיין פריינד: „בלויז אויף אַ היימישן באַדן
פילט מען זיך גוט, נישט דו און נישט איך זענען ווען עס איז געווען אויף
אַן אייגענעם באַדן. בלויז אין אַן אייגענער היים וועלן מיר קריגן אַ געזונט
און נאַטירלעך געפיל פאַר אייגענעם ווערט און ווערדע.“

הענרי נאָטאַנסען האָט פאַרבראַכט זיין גאַנץ לעבן צווישן דער דעניש-
קינסטלערישער אינטעליגענץ סיי ווי אַ דירעקטאָר פון דעם בעסטן דענישן
דראַמאַטישן טעאַטער, סיי ווי אַ דראַמאַטורג, וואָס איז געווען פאַרבונדן
מיטן טעאַטער, סיי ווי אַ ראַמאַניסט און עסייאַסט. דאָס האָט אים אָבער
קיין מאָל נישט געשטערט אויפצוטערען ווי אַ נאַציאָנאַלער ייד. ער האָט
נישט געזען קיין שום סתירה צווישן זיין געבוירן־אַרט (דענעמאַרק), זיין
שפּראַך (דעניש), אויף וועלכער ער האָט געשאַפן, און די נאַציאָנאַלע אַספּיר-
ראַציעס פון יידישן פּאַלק.

אַודאי האָבן מיטגלידער פון דער יידישער געמיינדע געקוקט אויף
אים נישט בלויז קרום, נאָר מיט פאַרביטערונג, ווייל ער האָט געשריבן

אזוי יידיש-נאַציאָנאַל. דאָס האָט פאַרשאַפט הענרי נאַטאַנסענען גרויס
עגמת-נפש, אזוי אז ער איז געווען געצווונגען אַרויסצוטראַטן פון דער
זענישער יידישער געמיינדע. דאָס איז אָבער אַ קאַפיטל פאַר זיך, וואָס מיר
וועלן דאָ נישט באַרירן.

*

הענרי נאַטאַנסענס ערשטע באַרימטע פּיעסע, „דניאל הערץ“, איז
פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין 1909 און ווערט באַטראַכט ווי גאָר אַ שיינע
שאַפונג אין דער סקאַנדינאַווישער ליטעראַטור. ער האָט אַריינגעדראַנגען
אין דער נשמה פון אַ מערב-אייראָפּעאישן יידן, וואָס באַגרייפט, אז דאָס
לעבן פאַרלאַנגט פון אַ מענטשן העכערע שטרעבונגען, ווי בלויז רייכטום
און פאַרגעניגן. דניאל האָט נישט קיין באַזונדערע יידישע אינטערעסן, זיינע
אידעאַלן זענען „אַלמענטשלעך“. קודם כל וויל ער דינען דעם אַרבעטער-
פאָלק פון זיין לאַנד. דניאל, דער זון פון אַ רייכן יידישן פאַבריקאַנט, ווערט
דער אָנגעזעענסטער פירער און וואַרטזאָגער פון דער סאַציאַל-דעמאָקראַט-
טישער פאַרטיי און אַרבעטער-באַוועגונג פון זיין לאַנד. זיין קלוגשאַפט,
אינטעליגענץ, און זיין איבערגעגעבנקייט צו דער פאַרטיי און צו דער
אַרבעטער-באַוועגונג, רופן אַרויס דרך-אַרץ און אַכטונג צו אים נישט נאָר
ביי זיינע קאָלעגן, נאָר אויך, און דער עיקר, ביי די אַרבעטער-מאַסן. די
אַרבעטער דערפילן אינטואיטיוו, אז זיי האָבן אין דניאל הערצן אַ קלוגן,
געניטן און זייער געטרייען פירער. דניאל רייסט איבער יעדע באַציאָנונג
מיט זיין רייכן פאָטער און ברודער, ווייל זייערע עקספּלואַטאַטאָרישע האַנד-
לונגען זענען קעגן זיין ריין געוויסן. ער גייט אזוי ווייט, אז ער האָט אפילו
חתונה מיט אַ פשוט קריסטלעך אַרבעטער-מיידל פון זיין פאָטערס פאַבריק,
וואָס דאָס פאַרשאַפט זיין פאָטער אַ סך עגמת-נפש און פאַרדראָס. דעם
אַלטן הערצס ווייטיק איז נאָך שמערצלעכער צוליב דעם, וואָס ער האָט
זייער ליב געהאַט און געהאַלטן שטאַרק פון דניאלן און גערעכנט, אז
דניאל, זיין פעאיקסטער זון, וועט איבערנעמען די גרויסע און פאַרצווייגטע
פאַבריק. אזוי האָט ער זיך געפירט אין דער משפּחה פון דורות אָן. דער
עלטסטער זון פלעגט איבערנעמען די געשעפטן פון פאָטער און זיי פאַר-
גרעסערן און ווייטער פירן.

דניאל געוויינט דעם צוטרוי פון די אַרבעטער, ווייל ער דינט געטריי

און ערנסט זייערע אינטערעסן. זיין איינציקע שטרעבונג איז צו פאר-
בעסערן דעם עקאנאמישן, קולטורעלן און געזעלשאפטלעכן מצב פון דעם
ארבעטער-קלאס. זייער א סך האָט ער שוין דערגרייכט. במשך זיין קאַמף
פאַר די אינטערעסן פון די אַרבעטער איז אים אַפט אויסגעקומען אויך צו
קעמפן דירעקט קעגן דעם פּאָטער, צו שטיין פנים אל פנים קעגן זיין
געטרייען אָבער פאַרעקשנטן פּאָטער. דניאל האָט אָבער תמיד אין זינען די
נוצן און אינטערעסן פון די אַרבעטער-מאַסן, און לאַזט זיך באַזן אופן
נישט באַאיינפלוסן פון קיין שום סענטימענטן.

א גרויסער שטרייק ברעכט אויס ביי זיין פּאָטער. די סיבה פון דעם
שטרייק איז דאָס, וואָס דער אַלטער הערץ האָט, אָן גענוגנדיקער סיבה,
אָפגעזאַגט 5 אַרבעטער פון זיין פאַבריק. די אַרבעטער האָבן אַרויסגע-
שטעלט די פּאָדערונגען: העכערן די שכירות, ווינציקער אַרבעט-שעהען
און צוריקקערן די 5 אָפגעזאַגטע אַרבעטער. צוליב דער נויט, וואָס עס
הערשט אין די אַרבעטער-רייען, קענען זיי אָבער לענגער נישט שטרייקן.
זיי קלייבן דעריבער אויס דעם קלוגן און איבערגעגעבענעם דניאל הערץ,
און זיי באַאויפטראַגן אים צו פאַרענדיקן דעם שטרייק.

א שטאַרקע און שפּאַנענדיקע סצענע קומט פאַר צווישן דניאלן, זיין
פּאָטער און ברודער. דניאל האָט שוין אויסגעקעמפט, לויט זיין מיינונג,
די 2 וויכטיקסטע פונקטן — א העכערן לויז און ווינציקער אַרבעט-שעהען,
נאָר אויף דער דריטער פּאָדערונג — דאָס צוריקקערן די 5 אָפגעזאַגטע
אַרבעטער — וויל דער אַלטער הערץ בשום אופן נישט איינגיין. ער דער-
קלערט, אַז ער האָט נישט איבערגעטראַטן דעם אַפּמאַך. ער האָט אָפגע-
זאַגט די פינף אַרבעטער, וויל זיי זענען אויפגעטראַטן אומפאַרשעמט. זיי
האָבן באַליידיקט זיינע יידישע געפילן, און אויב ער זאָל אַפילו וויסן, אַז
מע וועט ביי אים נאָך אַ מאָל אַזוי לאַנג שטרייקן, און יעדע שעה פון
שטרייק וועט אים קאָסטן אַ פאַרמעגן, וועט ער די פינף אויסוורפן נישט
לאָזן איבערטרעטן די שוועל פון זיין פאַבריק. דניאל בעט זיין פּאָטער, אַז
ער זאָל רעדן אַנשטענדיקער וועגן די פינף אַרבעטער, אָבער צום סוף
באַפרייט דניאל זיין פּאָטער פון דעם פונקט און דער שטרייק ווערט
פאַרענדיקט.

עטלעכע פון דניאלס קאַלעגן, וואָס האָבן אים מקנא געווען, נוצן אויס
די דאָזיקע אַנגעלעגנהייט און פאַרשפרייטן קלאַנגען צווישן די אַרבעטער.

אז דניאל האָט זיי פאַרראַטן, אַז זיין פּאָטער האָט אים אונטערגעקויפט. אַפילו זיין אייגענע פרוי, וואָס איז אַ מאָל געווען אַן אַרבעטאָרין ביי זיין פּאָטער אין פּאַבריק, און וואָס וואָלט אַזוי שטאַרק געוואָלט, אַז דער אַלטער הערץ, איר שווער, זאָל אין גאַנצן רואינירט ווערן, איז אים כלומרשט חושד אין פאַרראַט. אין האַרצן ווייסט זי נוט ווי געטריי און ערלעך דניאל איז, אָבער אויף אַן אַלגעמיינער אַרבעטער־פּאַרזאַמלונג שרייט זי: „דער ייד האָט אונדז פאַרראַטן, נידער מיט די יידן!“ ווען דניאל דערהערט דאָס, ברעכט ער צוזאַמען, שטאַמלענדיק: „אומזיסט 20 יאָר פון מיין לעבן אַוועקגעגעבן!“

„דניאל הערץ“ איז פיל מאָל געשפילט געוואָרן אין די הויפטשטעט פון די סקאַנדינאַווישע לענדער און האָט אומעטום אַרויסגערופן אַ סך דיסקוסיעס.

„הינטער די מויערן“, אַ צווייטע פיעסע נאַטאַנסענס, איז אויך פיל מאָל געשפילט געוואָרן און באַקומען אַ סך לויב. דאָס איז אַ זייער שטיי־מונגספולע שפיל, וואָס שילדערט דאָס יידישע פאַמיליע־לעבן מיט אַ סך פריידיקע און אויך קאַמישע סצענעס.

„ד׳ר וואָל“ איז אַ טיפע דראַמע. נאַטאַנסען שילדערט דאָ אַ מענטשן, וואָס ליידט פון אַ קאַמפלעקס. ער האַסט יידן און ווייסט נישט אַז ער אַליין איז אַ ייד, און ווען ער געפינט אויס דעם טיפן סוד, שרייט ער אויס אין גרויס פאַרצווייפלונג: „ניין, ער איז נישט קיין ייד“, און וויל אַנטלויפן פון דער אייגענער הויט.

הענרי נאַטאַנסענס הויפט־בוך, זיין לעבנסווערק, איז דער ראַמאַן אין פיר טיילן „הוגאָ דאָוידס לעבן“. געדאַרפט האָט עס גאָר הייסן „הענרי נאַטאַנסענס לעבן“, דאָס איז אַן אויטאָביאָגראַפיע פון נאַטאַנסען גופא. עס איז אַ ווערק פון אומשאַצבאַרן, קינסטלערישן און מענטשלעכן ווערט. ווען דער ערשטער טייל פון ראַמאַן איז דערשינען, איז ער באַצייכנט גע־וואָרן פון דער דענישער ערנסטער קריטיק פאַר דעם בעסטן בוך פון די לעצטע יאָרן, און די אַנדערע טיילן זענען אויפגענומען געוואָרן מיט דער אייגענער באַגייסטערונג. די הויפט־ראַלע אין נאַטאַנסענס ווערק שפילט דאָס יידישע וועזן, הוגאָ דאָוידס בענקנדיקע יידישע נשמה. הוגאָ האָט קיין קינדהייט נישט געהאַט. זיינע עלטערן, די איינציקע דענישע יידן אין שטעטל, זענען תמיד איינגעשלאָסן אין זיך. דער פּאָטער איז אַלע מאָל

פארטיפט אין חשבונות, און די מאמע פירט דאס הויז-באלעבאטישקייט. ווען הוגא איז נאך געווען א קינד, איז זיין שוועסטערל געשטארבן. מ'האט געבראכט א ווייסן קאסטן און זי דארטן אריינגעלייגט. זי איז געווען אנגע-טאן אין אירע שענסטע קליידער און געהאלטן א בוקעט בלומען אין איר הענטל. די עלטערן זענען אוועקגעפארן מיט זיין שוועסטערל, די מוטער האט איינגעוויקלט דעם ווייסן קאסטן מיט איר שאַל, אזוי, אז מע האט נישט געקענט זען וואס דארטן איז. הוגא האט געפרעגט די דינסט ווהיין און צו וואס זיי פארן אוועק, האט זי אים געזאגט: „ווייל מען דארף דיין שוועסטערל באגראָבן“. הוגא איז א ווייל געשטאנען און נאכגעטראכט. „פאר וואס באגראָבט מען זי נישט אויף דעם בית-עולם, ווו אלע אנדערע זענען באגראָבן?“ „ווייל זי איז א יידיש קינד, דארף מען זי באגראָבן אין אן אנדער ערד“, האט די דינסט געענטפערט. ווען די עלטערן זענען אוועק-געפארן מיט זיין שוועסטערל, האט זיך הוגא געפילט איינזאם און פאר-לאַזט, איינער אליין אויף דער וועלט, ווייל זיין קליין שוועסטערל האט מען געמוזט אוועקפירן און זי וועט ליגן ווייט אוועק פון אלעמען.

הוגאס חברים האָבן זיך איין מאָל געוואָלט איבערצייגן ווי אזוי א יידיש יינגל זעט אויס, האָבן זיי אים אוועקגעלייגט... הוגא האָט נישט פארשטאנען, וואָס זיי קוקן און זוכן, נאָר א פארשעמטער, מיט א ווונד אין זיין צארטער גשמה, איז ער אהיימגעלאָפן און ביטער געוויינט. דאָס האָט באשטימט זיין לעבן. אפילו נאָך דעם ווי הוגא איז שוין געווען אן אנגע-זענער קינסטלער אין דער הויפטשטאָט פון לאַנד, האָט ער זיך כסדר געפונען צווישן פרעמדע מענטשן.

הענרי גאטאנסען פירט ארויס אין דעם ראָמאַן א גאנצע גאלעריע מענטשן, אָנהייבנדיק מיט זיין געבוירן-שטעטל און איבערגייענדיק צו דער קינסטלער-סביבה פון דער הויפטשטאָט, ווו הוגא פארנעמט, מיט דער צייט, א חשוב אָרט ווי א רעזשיסאר און מחבר.

דער ראָמאַן ענדיקט זיך אין הוגא דאווידס בליענדיקע יאָרן. ער קריגט א טעלעגראַמע, אַז זיין פאָטער איז קראַנק. נאָך איידער הוגא קומט אַהיים, איז דער פאָטער שוין געשטארבן. און ווען הוגא מיט זיין מוטער האָבן געוואַרט אויפן צוג, וואָס האָט געדאַרפט אוועקפירן דעם קערפער פון זיין פאָטער אין דער הויפטשטאָט, כדי אים מקבר צו זיין אויפן יידישן

בית-עולם, האט ער זיך דערפילט עלטער ווי דאס לעבן, וואס האט אינע-
ווייניק אין אים געלעבט.

הענרי נאטאנסען איז צוגעטראטן צו דער ליטעראטור שוין א רייפער
מענטש. ער האט א סך געלערנט און זיך געגרייט צו זיין שרייבערישן
בארוף.

הגם הענרי נאטאנסען איז אין דענעמארק געווען א פרעמדער פויגל —
דער יידישער גייסט אין דער דענישער ליטעראטור — האט אבער דאס
אלגעמיינ-מענטשלעכע אין זיין קונסט אים געמאכט פאר איינעם פון די
גרויסע שריפטשטעלער אין דער דענישער ליטעראטור.

הענרי נאטאנסען האט געבענקט און געחלומט נאך א שייך יידיש לעבן
אויף אייגענער ערד, און אומגעקומען, אויף קידוש השם, אויף פרעמדער
ערד צוזאמען מיט די זעקס מיליאן יידישע קדושים. נישט געקוקט אויף
זעם, וואס ער האט געשאפן זיינע ווערק אויף נישט קיין יידיש לשון, האט
ער דאך איבערגעלאזט א גייסטיק-רייכע יידישע ירושה.

געאָרג בראַנדעס *

(צו זיין 80 יאָרִיקן געבוירנטאָג, וואָס איז אויסגעפאלן דעם 10טן פעברואַר 1922)

ווייניק גרויסע פערזענלעכקייטן האָבן ביים לעבן דערגרייכט אזא אַלזיי-
טיקע אַנערקענונג ווי געאָרג בראַנדעס. נאָך אין די אַכציקער יאָרן פון
פריערדיקן יאָרהונדערט, האָבן די פראַנצויזן געפונען, אַז זיין גייסט איז
פראַנצויזיש, די ענגלענדער, אַז ער איז ענגליש, און די דייטשן האָבן
זיך געפרייט מיט זיין „דייטש וועזן“. און עס איז קיין ווונדער נישט, וואָרעם
יעדער איינער, וואָס האָט געלייענט זיינע „הויפטשטרעמונגען אין דער
ליטעראטור פון דעם ניינצנטן יאָרהונדערט“ ווערט באַהערשט פון אַ געפיל,
אַז געאָרג בראַנדעס האָט מיט די „הויפטשטרעמונגען“ געשאפן אַ גרויס
ווערק, אַבער אויך זיין בוך „דער נאַטוראַליזם אין ענגלאַנד“ ווערט באַ-
טראַכט פאַר אַ טיף ווערק אין דער וועלט־ליטעראטור.

* אַריינפיריקאַפּיטל צו אַ גרעסערע אַרבעט.

געאָרג בראַנדעס ווערט אויך פאַררעכנט פאַר איינעם פון די גרעסטע
שעקספיר-אויסטייטשער.

דערציילט דער דענישער שרייבער לאָריץ ברוך, אז ער האָט מיט יאָרן
צוריק באַזוכט דעם בריטישן גובערנאַטאָר פון אַ ווייטן אינדזל. נאָך די
ערשטע באַגריסונגען איז אַנטשטאַנען צווישן די צוויי פּרעמדע מענטשן
אַ מאַדנע שטילשווייגן. צו לאַנג האָט דער בריטישער באַאַמטער געהאַט
פאַרבאַכט ווייט אַוועק פון דער מערבֿ-ציוויליזאַציע, אַז עס זאָל זיך
צווישן זיי פאַרבינדן אַ שמועס. מיט אַ מאַל גיט אַ פּרעג דער בריטישער
באַאַמטער: „דוכט זיך, אַז איר קומט פון קאַפּענהאַגען? איר קענט אפּשר
געאָרג בראַנדעס?“ עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער בריטישער גובער-
נאַטאָר האָט געהאַט געאָרג בראַנדעס' ווערק וועגן וויליאַם שעקספירן און
געלייענט עס מיט באַגייסטערונג! און דער דענישער שרייבער פאַרענדיקט,
אַז אויף דעם ווייטן בריטישן אינדזל איז צווישן אים און דעם ענגלענדער
געוואָרן אַ נאַענטקייט, געאָרג בראַנדעס האָט זיי פאַראייניקט.

געאָרג בראַנדעס' ביכער וועגן בייראָן, שעלי, וואַרטסוואַרט, סטיוואַרט
מיל — זענען, אַ דאַנק דער טיפּער ערוּדיציע און פאַרשטענדעניש, וואָס
ער ווייזט דאָרטן אַרויס, געוואָרן באַליבט ביי די ענגלענדער.

ווייניק קריטיקער האָבן אַזוי אַפּגעשאַצט אלע ריכטונגען און פּערזענ-
לעכקייטן אין דער דייטשער ליטעראַטור, ווי געאָרג בראַנדעס.

בראַנדעס דערציילט אין זיין אויטאָביאָגראַפיע: „איך בין דעמאָלט
אַלט געווען פינף יאָר. איך האָב שוין געהאַט געהערט אַ סך מאַל דאָס
וואַרט ייד, וואָס די קינדער האָבן אַרויסגעזאָגט מיט פאַראַכטונג. איין מאַל
בין איך אַריינגעלאָפן צו מיין מוטער און זי געפּרעגט: „מאַמע, וואָס מיינט
זאָס אַ ייד?“ די מוטער מיינע האָט געענטפּערט: „יידן, דאָס זענען מענטשן.
העסלעכע מענטשן?“ האָב איך געפּרעגט. „יא, האָט די מאַמע געענטפּערט
מיט אַ שמייכל: „אַפט גאַנץ מיאוסע, אַבער נישט תּמיד. קען איך זען אַ
יידן?“ האָב איך ווייטער געפּרעגט. „אוודאי, האָט זי געענטפּערט און האָט
מיך גיך אויפּגעהויבן פאַר אַ גרויסן אַוואַלן שפּיגל, וואָס איז געהאַנגען
איבער דער סאָפּע. איך האָב אַרויסגעלאָזט אַ געשריי און די מאַמע האָט
באַדויערט, וואָס זי האָט מיר פּריער נישט דערציילט און מיך מער צוגע-
גרייט.“

אַ סך איז געשריבן געוואָרן וועגן געאָרג בראַנדעס' יידישקייט. בראַנ-

זעס' שונאים אין דענעמארק און יידן-פיינט האָבן אַפילו באַהויפט, אַז אַלצדינג וואָס בראַנדעס האָט געשאַפן טראַגט אַ סעמיטיש-יידישן כאַראַקטער, אַז אַזוי שרייבט נישט קיין „אַריער“, אַפילו ווען בראַנדעס שיל-דערט אַ לאַנדשאַפט, האָבן זיי דערקלערט, טראַגט דאָס אַ ספעציפיש יידיש פּנים. און אומזיסט האָט ער אַמביציעס צו הויזן מיט אייראָפּיער, ער וועט אין פּאַנטעאָן צווישן די גרויסע פּערזענלעכקייטן נישט אַריינקומען.

עס איז אמת, אַז די צאָל פון זיינע אַנגרייפער איז קליין, אָבער זיי זענען

מאַראַן.

דערפאַר אָבער, אין די ליבעראַל-פּראַגרעסיווע קרייזן, ווען מען רעדט אַדער ווען מען שרייבט וועגן בראַנדעס' אַפּשאַטמונג, אַ זאָך, וואָס געשעט זעלטן, כדי אים נישט וויי צו טאָן, באַהויפט מען, אַז די פּראַגע פון ראַסע-אַנגעהעריקייט האָט אויף בראַנדעסן נישט געהאַט קיין שום השפּעה. געאַרג בראַנדעס' אינטעלעקט קען מען באַינ אופן נישט פאַרבינדן מיט זיין יידישער אַפּשאַטמונג; על-כל-פנים האָט זיך די פאַרבינדונג אין קיין שום זאָך נישט אויסגעדריקט. ער האָט זיך אַנגענומען פאַר יידישע קריוודעס פונקט ווי ער האָט זיך אַנגענומען פאַר קריוודעס פון אַנדערע אונטערדריקטע פעלקער. ער האָט קיין מאָל נישט געשריבן וועגן יידן אַנדערש ווי יעדער שרייבער, וואָס איז פריי פון פאַראורטיילן, וואָלט געטאָן*.

נאָר דער זשעני קאַן נאָך אין זיין הויכן עלטער באַשאַפן ווערק פון אייביקן ווערט. דער ניינציק-יאַריקער זקן סאַפּאַקלעס האָט פאַרגעלייענט פאַר די ריכטער זיין ערשט געשריבן „עדיפּוס אין קאַלאַנעס“, כדי צו ווייזן, אַז זיין גייסט איז נישט אַפּגעשוואַכט. מיקעל אַנדזשעלאָ האָט נאָענט פון די ניינציקער געבויט דעם קופּאַל פון דער פּעטער-קירכע און דער פּערסישער דיכטער סאַדין האָט פאַרפאַסט, ווען ער איז אַלט געווען הונדערט יאָר, לירישע לידער פון גרויס שיינקייט. טיציאַן, פּראַנץ האַלס און נאָא האָבן פאַרענדיקט, ווען זיי זענען געווען עטלעכע און אַכציק יאָר, זייערע פּרעכט-טיקסטע בילדער, און די אייגענע פעאיקייט צו שאַפן מייסטערווערק אין הויכן עלטער זעען מיר אויך ביי מוזיקער (כערוביני, הענדעל, ווערדי).

געאַרג בראַנדעס האָט נאָענט פון די אַכציקער באַשאַפן אַזעלכע ווערק

* זע מיין אַרבעט „יידישע מאַטיוון ביי מ. א. גאַלדשמידט, עדוואַרד און געאַרג בראַנדעס“.

ווי ״וואַלטער״, ״געטע״, ״יוליוס צעזאַר״, ״מיקעל אַנדזשעלאַ״, ״יעזוס אַ לעגענדע״, אַחוץ אַ ריי קלענערע און גרעסערע אָפּהאַנדלונגען. די בערסטע דערמאָנטע ווערק, וואָס יעדעס פאַרנעמט איבער טויזנט גרויסע זייטן, זענען פֿון אַזאַ קאַלאַסאַלן פאַרנעם, וואָס היסטאָריקער אָדער ליטעראַ-טור-קריטיקער, וואַלטן געדאַרפט אַרבעטן אויף יעדן איינציקן פֿון זיי אַ העלפט פֿון זייער לעבן און געקאָנט שטאַלץ זיין אויף זייער שאַפֿונג.

בראַנדעס׳ ״יוליוס צעזאַר״ פאַרמאַגט אַ זייער אינטערעסאַנט קאַפיטל וועגן דער באַציאָנונג פֿון די יידן צו יוליוס צעזאַרן און צעזאַרס באַציאָנונג צו די יידן.

״צעזאַר האָט געגעבן די יידן״, שרייבט בראַנדעס, ״פּולשטענדיקע רעליגיעזע פּרייהייט אין אַלע וויכטיקע שטעט פֿון קליין-אַזיע, וווּ די גריכן האָבן פּרערע באַרויבט זייערע פּרייהייטן. זיי האָבן געקענט אָפּן אָפּהייטן שבת, בויען בת-י-מדרשים, סינאַגאָגעס. בעת צעזאַר האָט אַ יאָר פאַר זיין טויט אונטערדריקט אַלע פּאַליטישע קלובן (קאַלעגיע) אין רוים, האָט ער אויס דאַנקבאַרקייט, וואָס די יידן האָבן אים אַרויסגעוויזן אין עגיפטן און קליין-אַזיע, דערלויבט בלויו די יידישע פאַראיינען. אומעטום האָבן די יידן ליב געהאַט צעזאַרן אַזוי לאַנג ווי ער האָט געלעבט און ער האָט זיי ביטער געפּעלט ווען ער איז געווען טויט. די יידן אין רוים האָבן זיך ממש נישט געלאָזט טרייסטן נאָך דעם ווי מען האָט אים דערמאַרדעט, און זיי האָבן פאַרבראַכט טעג און נעכט אין געוויין און אין טרויער לעבן דעם פּייער וואָס האָט פאַרצערט זיין קערפּער״.

און בראַנדעס ענדיקט: ״די יידן, וואָס האָבן אויף זייער היימישן באַדן (אַרץ-ישׂראל) געקעמפט און געפּאַלן ווי מאַרטירער פאַר זייער גאַט און לאַנד, זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין צעזאַרס רוימישער מאַנאַרכיע אין אַפּאָסטאַלן פאַר וועלט-בירגערגייסט״.

וועגן מיקעל אַנדזשעלאַ שרייבט בראַנדעס: ״קיינער פֿון די גרויסע גייסטער האָט נישט אַזוי באַאיינפלוסט מיין לעבן ווי מיקעל אַנדזשעלאַ. ער איז תמיד געווען די צענטראַלע געשטאַלט פֿון מיין קוק אויף מענטשן און קונסט״. איבעריקנס, טרעפֿן מיר זייער אָפט אין בראַנדעס׳ ווערק, וווּ ער האָט אַנגעגעבן ווי אַן אַרויסגאַנג-פּונקט פאַר זיין עסטעטישער אַנטוויק-לונג, דאַס אינטימע צוזאַמענלעבן מיט דער גרויסער קונסט פֿון דער רענע-סאַנס-צייט.

שרייבט בראַנדעס: „מיקעל אַנדזשעלאַס קונסטווערק איז אַרויס פון שטיין נישט בלויז אין מעכאַנישן זין, דאָס ווערק איז געבוירן פון שטיין, וואָס אין זיין אינגעווייד איז עס געווען באַהאַלטן און אין גאַנצן פאַרטיק און נאָר געוואַרט אויף אַן אויסלייזונג. עס איז שוין געווען אין שטיין פון פריער, דער קינסטלער האָט נאָר געדאַרפט אַוועקהאַקן דאָס אומנייטיקע, כדי אַרויסצובאַקומען דאָס קונסטווערק“. אויף אַ צווייט אָרט זאָגט ער: „דער מענטש איז דאָס קונסטווערק, און גאָט איז דער קינסטלער, וואָס האָקט אַוועק אַלץ וואָס עס איז איבעריק און גלייכגילטיק, כדי אַרויסצובאַ-קומען דאָס פולקומענע, זיין בילד. מיקעל אַנדזשעלאַ האָט דערפאַר אַזוי גוט ווי קיין מאָל נישט געפורעמט מאַדעלן, נאָר באַלד אַוועקגעהאַקט פון מאַרמאַר-בלאָק. יא, ער האָט פריער געזען, וואָס עס איז באַהאַלטן אין שטיין“. בראַנדעס' בוך גיט אונדז אַ פולשטענדיק בילד וועגן מיקעל אַנדזשעלאַס גרויסקייט ווי אַ פערזענלעכקייט און קינסטלער.

ווען געאַרג בראַנדעס איז אין זיין הויכן עלטער אַרויס מיט דעם ווערק „יעזוס אַ לעגענדע“, איז ער שטאַרק פאַרהאַסט געוואָרן אין די קלעריקאַל-קאַנסערוואַטיווע קרייזן פון דענעמאַרק. בראַנדעס האָט זיך באַנוצט מיט אַלע קוואַלן, וואָס זענען נאָר פאַראַן און געקומען צו דער מסקנא, אַז יעזוס האָט קיין מאָל נישט געלעבט. בראַנדעס האָט אַנגעוויזן די יידישע אור-קוואַלן און די מאַראַלישע סענטעצן, וואָס געפינען זיך אין דער עוואַנגעליע. מען דאַרף אין זינען האָבן, אַז בעת בראַנדעס האָט פאַרעפנטלעכט דאָס בוך, זענען דענעמאַרקס דערציאונגס-אינסטיטוציעס נישט געווען אָפגע-טיילט פון דער קירכע.

געאַרג בראַנדעס איז געווען אַ רעוואָלוציאַנער פון זיין פריסטער יוגנט אָן. זיין רעוואָלוציאַנערישקייט איז נישט געווען אַזאַ, וואָס מען האָט געקענט פאַרבינדן מיט אַ פאַליטישער פאַרטיי. שוין אין 1866 האָט געאַרג בראַנדעס, זייענדיק אַלט 24 יאָר, פאַרעפנטלעכט אַ פילאָזאָפיש-פאַלעמישן עסיי „דער דואַליזם אין אונדזער נייעסטער פילאָזאָפיע“, וואָס איז געווען אַן אַנגריף אויף דעם באַרימטן דענישן רעליגיע-פילאָזאָף סויערען קיר-קעגאַרד*.

* מער וועגן ג. בראַנדעס' באַציאונג צו קירקעגאַרד — אין מיין אַרבעט „קאַרעס פאַנדענץ צווישן געאַרג בראַנדעס און פעטער קראַפּאַטקיין“ פון וולאַדימיר גראַסמאַן.

געאָרג בראַנדעס' קולטור־היסטאָרישע באַדייטונג ווי אַ שרייבער, הייבט זיך איינגטלעך אָן אין יאָר 1870, הגם ער האָט שוין פריער געהאַט פאַרעפנטלעכט „קריטישע שטודיעס“ און „אַפּהאַנדלונגען און פאַרטרעטן“, וווּ ער האָט אָפּגעשאַצט די באַדייטנדיקסטע סקאַנדינאַוישע שרייבערס. שוין דעמאָלט האָט מען באַמערקט בראַנדעס' גרויסע פעאיקייט צו אַנאַ־ליזירן און כאַראַקטעריזירן ווערק און שרייבערס. ביז דעמאָלט האָט זיך אָבער בראַנדעס מערסטנס באַשעפטיקט מיט אידעען, סיסטעמען און אַב־סטראַקציעס. צום סוף פון יאָר 1869 ווערט געאָרג בראַנדעס פאַרטיק מיט זיין דאָקטאָר־טעזיס, וואָס האָט געהייסן „די פראַנצויזישע עסטעטיק היינט צו טאָג“. תיכף דערנאָך האָט זיך בראַנדעס געלאָזט איבער אייראָפּע.

נישט אַלע שרייבערס האָבן געמאַכט נסיעות, אַפילו נישט די, וואָס האָבן געהאַט אַן איינפלוס אויף דער קולטור־אַנטוויקלונג. מיר ווייסן נישט אויב שעקספיר איז געווען מחוץ די גרענעצן פון ענגלאַנד. געטע האָט געזען איטאַליע און עפעס פון פראַנקרייך ווי אַ באַטייליקטער אין ברוני־שוויגער פעלדזוג אין יאָר 1792 — און נישט מער פון דייטשלאַנד ווי די געגנט אַרום וויימאַר און פראַנקפורט. מענדעלע און פריץ האָבן כמעט גאָר־נישט געזען די וועלט.

אָבער גאָר אַנדערש איז עס געווען מיט בראַנדעסן. ער איז אַ סך אַרומ־געפאָרן, אָבער זיין ערשטע נסיעה האָט געהאַט אויף אים די גרעסטע השפעה. בראַנדעס האָט געהאַט אַן אָפענעם בליק פאַר דער נאַטור, אָבער ער וואָלט זיכער געקענט אויסקומען נישט זעענדיק די שווייצאַרישע בערג, אָדער דעם הימל אין איטאַליע; ער וואָלט זיך אָבער באַיך אופן נישט גע־קענט באַגיין אַן די שמועסן מיט די באַרימטע פּערזענלעכקייטן, וואָס ער האָט באַגעגנט אויף זיין ערשטער נסיעה. דאָס זענען געווען היסטאָרישע מסיבות, וואָס זענען פאַרגעקומען צווישן אים און סטיואַרט מילס, טען און רענאָן.

בעת בראַנדעס איז געווען אין דענעמאַרק פאַרנומען מיט לערנען, האָט ער פשוט קיין צייט נישט געהאַט צו פאַרטראַכטן זיך און פאַרשטיין זיין אייגענע שטעלונג. ערשט אויף זיין נסיעה האָט ער איינגעזען, אַז זיין היים, דענעמאַרק, איז געווען שטאַרק צוריקגעשטאַנען. בעת אין איבעריקן טייל פון אייראָפּע, בעיקר אין פראַנקרייך, איז אויפגעקומען אַ נייע קולטור און אַ נייע ליטעראַטור, איז מען אין דענעמאַרק נאָך געזעסן פאַרלוירן אין

קינדערישע טרוימערייען, איינגעשפינט אין טעאלאגיע, וואָס איז שוין אין ערגעץ נישט געווען אין דער מאָדע. די ליטעראַטור איז געווען קאָנסער-וואַטיוו. די שרייבערס זענען ס'רוב געווען קירכמענטשן; די מאַכט פון דער קירכע און קעניגטום האָט קיינער נישט געוואָגט צו קריטיקירן. דער טאָן איז געווען קליינבירגערלעך. די אַרבעטער האָבן נאָכגעפאלגט די אַזוי גערופענע נאַציאָנאַל-ליבעראַלן.

נאָך דעם ווי געאַרג בראַנדעס האָט זיך אומגעקערט פון די הויפט-שטעט אין אייראָפּע, האָט ער מער נישט געוואָלט באַלערנען עסטעטיש, נאָר רעפּאַרמירן זיין לאַנד פּאַליטיש, סאַציאַל און רעליגיעז, אַרויסרופן די גייסטיקע אינטעליגענץ צו רעוואָלט.

כדי דאָס צו דערגרייכן האָט ער פּאַרטראַכט צו פּאַרעפנטלעכן אַ גרויס ווערק „די הויפטשטרעמונגען אין דער ליטעראַטור פון 19טן יאָרהונדערט“, וואָס זאָל אַרומנעמען די ליטעראַטור פון די הויפטלענדער אין מערב-אייראָפּע אין אַ פּעריאָד פון פּופציק יאָר. דאָס זאָלן זיין נישט נאָר אַפּשאַ-צונגען וועגן די דיכטער-ווערק, נאָר אויך אַן אַנאַליז וועגן די וויכטיקסטע מאַראַלישע און סאַציאַלע אידעען פון דער באַטרעפנדיקער תקופה. דאָס ווערק דאַרף דינען נישט בלויז ווי אַן אַנגריף אויף דער דענישער ליטע-ראַטור, וואָס איז געווען אַזוי צוריקגעשטאַנען, נאָר אויך אויף דער גאַנצער קאָנצעפּציע פון לאַנד.

געאַרג בראַנדעס האָט גענומען האַלטן פּאַרלעזונגען אין דער קאַפּענ-האַגענער אוניווערסיטעט פאַר געפּאַקטע אוידיטאָריעס. עס האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט און דאָס גאַנצע פּאַלק האָט אים אָנגעהויבן צו האַסן. מען האָט געדאַרפט באמת פאַרמאַגן בראַנדעס' אומדערשראַקענעם און מוטיקן גייסט, כדי אָפּן און פאַר אַלעמען, אין אָנהייב פון די זיבעציקער יאָרן פון פּריערדיקן יאָרהונדערט, צו דערקלערן אין דענעמאַרק, אַז מען איז אַ פּריידענקער. מען האָט דעמאָלט אין דענעמאַרק אַ פּריידענקער נישט נאָר פאַרהאַסט, נאָר פאַרשאַלטן און פאַראַכט. מען האָט אויף אים געקוקט ווי אויף איינעם, וואָס שטייט מחוץ יעדער מענטשלעכער געזעלשאַפט; אויף אַן אומגליקלעכן, ווען ער האַלט זיינע געדאַנקען פאַר זיך גופא, און ווי אויף אַ פאַרברעכער ווען ער רעדט. אַט פונקט ווי מען האָט געקוקט אויף אַ יידישן אַפיקורס אין אַ פּוילישער אַדער ליטווישער שטאָט אין דער איי-גענער צייט, אַן אַפיקורס וואָס וויל נאָך פאַרשפּרייטן זיין אַפיקורסות.

נאך זיינע ערשטע פארלעזונגען איז די אנגעזעענסטע אינטעליגענץ געווארן זיינע שטארקסטע אנהענגער. דער אינהאלט פון זיינע פארלעזונגען האבן געהאט א גרויסן און אנטשיידענעם איינפלוס.

בראנדעס איז געווען אזא שטארקע פערזענלעכקייט, אז די וואס האבן איינגעזען די גייסטיקע פוסטקייט פון יענער צייט, האבן זיך געצויגן צו אים. די אנגעזעענסטע דענישע שרייבערס, ווי י. פ. יאקאבסען, האלגער דראכמאן, הערמאן באנג און אנדערע, האבן אנגעהויבן גיין אין בראנדעס' וועגן.

די אלגעמיינע שטימונג קעגן בראנדעסן איז אבער נישט בעסער געווארן אפילו נאך דעם ווי ער האט פארעפנטלעכט דעם ערשטן טייל פון זיינע פארלעזונגען, מיינענדיק, אז איצטער וועט יעדער איינער קענען זען, אז די בילבולים, וואס זיינע שונאים האבן פארשפרייט וועגן זיינע פארלע- זינגען, זענען פאלש.

אין 1872 איז אין קאפענהאגען געשטארבן דער פראפעסאר פון עסטע- טיק און איבערגעלאזט א צוואה, אז געארג בראנדעס זאל זיין זיין נאכ- פאלגער, מחמת ער איז דער פאסיקסטער און קוואליפיצירטסטער פאר דעם אַמט. די פראפעסור-שטעלע האט מען אים בשום אופן נישט געוואלט געבן, מיט דעם תירוץ, אז א פריידענקער, וואס גרייפט אן די רעליגיע און מאַראַל, קען נישט אנגעשטעלט ווערן ווי א לערער.

אין יענע פינצטערע און טרויעריקע טעג האט געארג בראנדעס בא- שלאָסן צו פארלאָזן אויף תמיד דענעמארק און זיך באַזעצן אין רוים אָדער אין פאַריז, אין ווין, לאַנדאָן אָדער אין בערלין, און שרייבן אויף איינער פון די וועלט-שפראַכן און אַנטלויפן פון דענעמאַרק, ווו אפילו די פויערים אין די דערפער האבן אים געהאַסט.

ווען דאָס איז באַקאַנט געוואָרן, האָבן אַ סך געפילט, אַז מיט בראַנדעס' אוועקפאַרן וועט דער גייסטיקער האַריוואָנט פון דענעמאַרק אַ סך פאַר- שמעלערט ווערן. דער דאָזיקער געפיל האָט גורם געווען, אַז 45 אוניווער- סיטעט-לערער און וויסנשאַפטלער האָבן אים דערלאָנגט אַ שריפט, דאַנק- קענדיק אים פאַר דעם וואָס ער האָט אויפגעטאַן פאַרן דענישן גייסטיקן לעבן און אים אויפגעפאָדערט צו פאַרבלייבן אין קאָפענהאַגען. ער האָט אָבער גאַרנישט געהאַלפן. צו פיל האָט מען פאַרביטערט דעם יונגן בראַנ- דעסן. ער האָט איינגעפאַקט זיינע זאַכן און זיך געלאָזט קיין בערלין.

תיכף נאך דעם, ווי ער האָט זיך באַזעצט אין בערלין, איז ער געקור-
מען אין באַרירונג מיט אַלע באַדייטנדיקסטע דענקער, פּאָליטיקער און
שרייבער פון אייראָפּע.

אין דייטשלאַנד האָט געאַרג בראַנדעס פאַרענדיקט די „הויפטשטרע-
מונגען“. ער האָט איצטער איינגעזען, אַז ער וועט באַגעגענען אַ פּיל גרע-
סערן ווידערשטאַנד ווי ער האָט לכתחילה געדענקט. עס האָט שוין מער
קיין רייד נישט געקענט זיין וועגן ווענדן זיך צום „פּאָלק“.

אין אַ פּאַרטראַג וואָס ער האָט מיט יאַרן שפּעטער געהאַלטן וועגן יונה
הנביא, זאָגט בראַנדעס: „דאָס וואָס עס ווערט דערציילט וועגן יונה הנביא,
אַז ער איז אַריין אין נינוה און דורך זיין וואָרט געווירקט, אַז די גאַנצע
גרויסע שטאָט זאָל גלייבן אין יהוה, איז אַ סך אַ גרעסערער נס, ווי די דריי
טעג אויפהאַלטן זיך אין דעם אינגעווייד פון דעם פּיש“.

נאָך אַ פינפּיאַריקן „גלות־אַפּריכטן“ האָט זיך געאַרג בראַנדעס צוריק-
געקערט אין זיין היים קיין קאַפּענהאַגען.

אַ גרופּע פּאַרערערס פון בראַנדעסן האָט אין דער שטיל געזאַמלט
אַ סומע געלט און זיך אונטערגענומען אים צו געבן אַ יערלעכן געהאַלט.
מיטן הנאי ער זאָל זיך באַזעצן אין קאַפּענהאַגען. די סומע איז געווען אַזוי
גרויס וויפּל עס האָט באַטראַפּן די שכירות פון אַ פּראָפּעסאר. עס איז אינ-
טערעסאַנט, אַז די נעמען פון די מענטשן, וואָס האָבן געשאַפּן דאָס געלט
זענען געבליבן אומבאַקאַנט אי פּאַר דער עפּנטלעכקייט אי פּאַר בראַנדעסן.
מיר קענען זיך פּאַרשטעלן, ווי שווער עס איז אַנגעקומען אַזאַ שטאַלצע
און אומאַפּהענגיקע נאַטור ווי בראַנדעסן אַנצונעמען דעם דאָזיקן אַנבאַט.
ער וואָלט אָבער זיכער צוריקגעקומען קיין דענעמאַרק אָן דער דאָזיקער
שטיצע. סיי ווי האָט ער, נאָך זייענדיק אין דייטשלאַנד, געשיקט אַלצדינג,
וואָס ער האָט געשריבן, צו זיין פּאַרלעגער.

דער מצב אין דענעמאַרק איז אויך געוואָרן אַן אַנדערער, בראַנדעס האָט
געקריגן אַ גרעסערע אָנהענגערשאַפט צווישן דער אינטעליגענץ. אפילו די
פּאָליטישע לאַגע איז אין אַ סך פּרטים געוואָרן אַן אַנדערע, עס האָט גע-
האַלטן אין אויפקומען אַ ראַדיקאַלע באַוועגונג.

אַזוי גיך ווי בראַנדעס איז צוריקגעקומען פון דייטשלאַנד, האָט ער
פּאַרגעזעצט זיינע פּאַרלעזונגען אין קאַפּענהאַגענער אוניווערסיטעט —
וועגן דער „יונגער דייטשלאַנד“.

1887 האָט בראַנדעס באַזוכט רוסלאַנד און פּוילן. אין פעטערבורג און מאַסקווע האָט ער געהאַלטן פּאַרטראַגן וועגן דער רוסישער ליטעראַטור פּון דעם 19טן יאָרהונדערט; די פּאַרטראַגן, וואָס ער האָט געהאַלטן אין פּראַנצוויוש, האָבן אים פּאַפּולער געמאַכט צווישן דער רוסישער אינטעליגענץ.

אין וואַרשע האָט ער געהאַלטן פּאַרלעזונגען וועגן דער פּוילישער ליטעראַטור און איז דאָרט שטאַרק באַליבט געוואָרן.

ווען ער איז צוריקגעקומען קיין קאַפּענהאַגען, האָט ער פּאַרעפּנטלעכט צוויי ביכער: אַ בוך וועגן פּוילן און אַ בוך וועגן רוסלאַנד.

געאַרג בראַנדעס' גרעסטע ווערק נאָך „די הויפטשטרעמונגען“ איז זיין דריי-בענדיק ווערק וועגן שעקספירן.

ווייניק האָט מען דעמאָלט געוויסט וועגן שעקספירס לעבן, בראַנדעס פּאַרטיפּט זיך אין שעקספירס ווערק, אין די אַרבעטן וועגן אים, פּאַרנאָט-טירט די פּאַר אַרעמע ידיעות וועגן זיין לעבן, וואָס עס איז נאָר מעגלעך געווען צו קרייגן. אַן באַזונדערע שוועריקייטן האָט ער פעסטגעשטעלט, ווען שעקספיר האָט פּאַרעפּנטלעכט יעדעס ווערק; ער אַנאַליזירט דעם שייכות פּון שעקספירן צו די דעמאָלטיקע אַנפירנדיקע פּערזענלעכקייטן און קומט צום אויספיר, אַז יעדעס ווערק איז דער אויסדרוק פּון דיכטערס געדאַנקען און שטימונגען.

ביזו בראַנדעסן זענען די שעקספיר-פּאַרשער אַרויסגעגאַנגען פּון דער הנחה, אַז שעקספיר איז אין אַ סך פרטים דער היפּוך פּון אַנדערע גרויסע דיכטער, בעת יענע שילדערן אין אַ גרויסער מאָס זיך גופא, האָט שעקספיר אין זיינע ווערק שטימונגען און געדאַנקען, וואָס זענען אים געווען פרעמד און געפורעמט געשטאַלטן, וואָס האָבן גאָר קיין שייכות נישט געהאַט צו זיין אייגענעם „איך“.

בראַנדעס איז אַבער אַרויסגעגאַנגען פּון דער הנחה, אַז די דיכטער-קונסט איז פּערזענלעך, אַז דאָס, וואָס דערנערט זיך נישט פּון דיכטערס האַרץ און בלוט, קען קיין מאָל נישט זיין קיין אמתע קונסט.

קיין שום קריטיקער האָט זיך נישט פּאַרגעשטעלט וויליאַם שעקספירן אין גרעסערע דימענסיעס, אין פּיינערע מענטשלעכע פּאַרמען, ווי ער האָט זיך געוויזן פּאַר געאַרג בראַנדעסן.

דאך פארשווייגט נישט בראַנדעס, ווען עס ווייזט זיך אים אויס, אַז דער דיכטער איז באַגאַנגען אַן אומרעכט, מעג עס אַפילו זיין שעקספיר. אינטערעסאַנט איז ווי בראַנדעס איז זיך נוהג, ווען ער נעמט זיך שרייבן אַ ווערק, ער דערציילט ווי אַזוי ער האָט געשריבן זיין בוך וועגן „דזוראַעלי“ אַדער „לאַרד ביקאַנספילד“:

„איך האָב זיך אַ מאָל פאַראינטערעסירט אין דעם יידיש-ענגלישן שטאַטסמאַן לאַרד ביקאַנספילד, וואָס איז אויך געווען אַ נאָוועלן-שרייבער. פריער פון אַלץ האָב איך איבערגעלייענט אַלע ראַמאַנען און נאָוועלן, וואָס ער האָט געשריבן, דערנאָך נאָכגעפאַלגט די געשיכטע פון זיין פּאָליטיש-געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, געלייענט אַלע זיינע פּאָליטישע רעדעס אין פאַרלאַמענט; און היות ווי מיין עיקר-אינטערעס איז געווען ביקאַנספילד, האָבן מיך רעדעס וועגן ענינים, וואָס סתם וואָלט איך זיך מיט זיי נישט אָפּגעגעבן, אָנגעהויבן אינטערעסירן, און נישט נאָר זיינע רעדעס, נאָר אויך די רעדעס, וואָס עס האָבן געהאַלטן זיינע חברים — פאַרלאַמענטאַריער, באַזונדערס די רעדעס פון זיינע קעגנער און שונאים. ער האָט געהאַט אַן אַ שיעור שונאים און אַ צאָל פון זיי זענען געווען אָנגעזעענע פּערזענלעכ-קייטן; איך בין געוואָרן אין די דאָזיקע מענטשן רעלאַטיוו פאַראינטערע-סירט, מחמת דעם, וואָס יענעם, וועמען זיי זענען דערגאַנגען די יאָרן, איז געווען מיין צענטראַלע געשטאַלט, און ביסלעכווייז האָב איך געמוזט דורכ-שטודירן אַ גרויס קאַפיטל פון ענגלאַנדס פּאָליטישן לעבן.“

געאָרג בראַנדעס איז אויך באַרימט ווי אַ וואַרט-קינסטלער, ער ווערט פאַררעכנט פאַר דעם בעסטן סקאַנדינאַווישן רעדנער. דער שרייבער פון די שורות האָט געהאַט די געלעגנהייט צו הערן אים עטלעכע מאָל ביי עפנטלעכע אַרויסטרעטונגען. דאָס ערשטע מאָל, בעת עס איז אין קאַפּענ-האַגען געפייערט געוואָרן דער פּופּציקיאַריקער יוביליי פון זיין ערשטן עפּאָכעמאַכנדיקן פאַרטראַג אין קאַפּענהאַגענער אוניווערסיטעט. ער האָט דעמאָלט גערעדט פאַר דער דענישער אינטעליגענץ וועגן „איליאַדע און אַדיסיי“. פאַכמענער פון דער גריכישער קולטור, וואָס זענען געווען אַנווע-זנדיק אויף דעם פאַרטראַג, האָבן נישט געפונען קיין ווערטער פון באַ-גייסטערונג, איז ער דאָך באַקאַנט פאַר אַ העליאָנער זיין גאַנץ באַוווּסטיזניק לעבן. היינט דאָס רייזן גופא, די איבערלעבונגען, די וואַרעמקייט פון זיין רייזן, פיינע ענערגישע האַנט-באַוועגונגען, זיין איראַנישער שמיכל, היינט

זיך שטים! א גרויסע ענלעכקייט האָב איך באַמערקט אין דער רעדנער-
קונסט צווישן אים און ד"ר חיים זשיטלאָוסקי.

דערנאָך האָב איך אים געהערט אין דער דעניש-איטאַליענישער
דאַנטע-געזעלשאַפט ריידן וועגן איטאַליע אין 17טן, 18טן און 19טן יאָר-
הונדערט. ער האָט גערעדט מיט אַזאַ פאַרנעם און זיכערקייט, אַז אין זאָל
איז געווען זייער פריילעך, בעת בראַנדעס האָט, ריינדיק אַ זאָג געטאָן:
„ווען מיין זכרון זאָל מיך נישט אָפּנאַרן און ווען מיין באַלעזנקייט וואַלט
געווען גרעסער, וואַלט איך געקענט ברענגען אַ סך מער מוסטערן וועגן
דעם איינפלוס פון איטאַליע“.

איך האָב אים אויך געהערט ריידן פון דער בינע, בעת מען האָט אין
בעסטן טעאָטער געפראָוועט דעם דרייהונדערטיאַריקן געבוירנטאָג פון
מאָליערס באַקאַנטע קאָמעדיע „טאַרטיף“.

געאָרג בראַנדעס' רעדע האָט אַזוי באַגייסטערט, אַז די צייטונגען האָבן
צו מאַרגנס געשריבן: דער גרויסער גייסט, געאָרג בראַנדעס, איז געווען
דאָס קונסטווערק פון אַוונט, און ווייטער: „נאָך געאָרג בראַנדעס' רעדע
וועגן מאָליער, האָט די אויפפירונג פון „טאַרטיף“ געווירקט בלאַס און
דיס האַרמאָניש“, נישט געקוקט, וואָס עס האָבן געשפילט אין דער אויפפיר-
ונג די סאַמע בעסטע און אַנערקענסטע קינסטלער פון דענעמאַרק.

נישט געקוקט, וואָס בראַנדעס האָט פאַרויסגעזאָגט די וועלט-מלחמה,
איז זי געווען פאַר אים אַזאַ קאַטאַסטראַפּע וואָס האָט אים באַרױבט פון די
לעצטע אילוזיעס. אין זיינע אויגן האָט די מלחמה נאָר געבראַכט חורבות
און צעשטערונג; ער האָט נישט געזען אין קיין איינעם פון די צדדים קיין
שום אידעאַל אָדער געפיל פאַר יושר, ער האָט דעריבער איבערגעריסן
יעדע פאַרבינדונג מיט זיינע פריינד אין די מלחמה-לענדער און זיך איינ-
געשלאָסן אין זיין שטודיע-חדר.

איינער פון זיינע אַמאָליקע פריינד — קלעמאַנסאָ — האָט זיך געוונן-
דערט, פאַר וואָס בראַנדעס איז אַזוי רואיק, בעת פראַנקרייך געפינט זיך
אין אַ מוראדיקן קריזיס, צי דען זשע האָט בראַנדעס נישט ליב געהאַט
פראַנקרייך און איר קולטור, וואָס די דייטשע חילולות האָבן געדראַט חרוב
צו מאַכן? האָבן דען די דייטשן נישט געברענט בעלגישע און פראַנצויז-
זישע שטעט? הרגענען דען זיי נישט קיין אומשולדיקע מענטשן? דאָס

אלץ וועגן דייטשלאַנד איז דאָך אמת, פאַר וואָס זשע שווייגט געאַרג
בראַנדעס?

אַבער און ווידער האָט קלעמאַנסאַ אויפגעפאַדערט זיין פריינד און
חבר אַרויסצוזאָגן זיין מיינונג. ענדלעך האָט בראַנדעס געענטפערט.
אין מערץ 1915 האָט געאַרג בראַנדעס אין זיין תשובה צו קלעמאַנסאַ
זיך אָפגעזאָגט צו געבן עמעצן פון די קריגספירנדיקע מלוכות זיין אויס-
דרוק פון סימפאַטיע: „מחמת קיינער פון זיי פאַרדינט נישט קיין סימפאַ-
טיע“, „מלחמה איז אַזאַ שרעקלעכע משוגעת, אַזאַ אויפרודערנדיקע האַנד-
לונג, אַז מענטשן פון גייסט האָבן קיין אַנדערע ברירה נישט, ווי שווייגן,
בשעת די קאַנאָנען ליאַרמען“. ער ווייזט אָן, אַז ער איז שולדיק יעדן איי-
ראָפּעאַישן קולטור-לאַנד — פראַנקרייך, דייטשלאַנד, ענגלאַנד — אַ טייל
פון זיין גייסטיק וועזן. ער רעדט אין זיין תשובה נישט ווי אַ רעפרעזענטאַנט
פון אַ באַשטימט פּאָלק, נאָר פון אַ קולטור. ער קען זיך נישט פרייען ביים
זיג פון די „אַליאירטע“, ווייל אויך זיי רעפרעזענטירן נישט קיין גערעכ-
טיקייט.

אין אַ נייער פּאָלעמיק אין 1916, אין אַן ענטפער צו וויליאַם אַרטשער,
וואָס האָט פונקט ווי קלעמאַנסאַ געהאַט צו אים אַ טענה, הלמאי ער ווייזט
נישט אַרויס זיין מיטגעפיל צו פראַנקרייך און ענגלאַנד — האָט ער זיך
געהאַלטן ביי זיין שטאַנדפונקט.

געאַרג בראַנדעס האָט געזען בלויז איין און איינציקן חילוק צווישן
דייטשלאַנד און איר קעגנער: בעת די דייטשן לייקענען נישט, אַז זיי
קעמפן פאַר מאַכט, באַהאַלטן פראַנקרייך און ענגלאַנד זייער מאַכט-טעאַריע
אין הינטערגרונד.

1923

געאַרג בראַנדעס וועגן חיים נחמן ביאַליק

פריינד פון דער העברעאישער ליטעראַטור האָבן שטאַרק חשק געהאַט,
אַז חיים נחמן ביאַליק זאָל קריגן דעם נאָבעל-פרייז, וואָס די אַקאַדעמיע
אין שוועדן טיילט אויס יערלעך פאַר דעם גרעסטן ליטעראַרישן ווערק;

באזונדערס איז געווען אין דעם פאראינטערעסירט פראפעסאר דוד סימאנ'ס
סען, דער רב הכולל פון דענעמארק. און אזוי ווי די שוועדישע אקאדעמיע
האט זיך שטארק גערעכנט מיט געאָרג בראַנדעס' רעקאָמענדאַציעס, דעריי-
בער האָט מען צוגעשטעלט געאָרג בראַנדעסן די איבערזעצונגען פון
ביאָליקס שירים. צוליב דעם, וואָס בראַנדעס איז געווען געצווונגען צו
לייענען ביאָליקס ווערק נישט אין אַריגינאַל, איז זייער אַ סך פאַרלוירן
געגאַנגען.

דאָס דאָזיקע אַרטיקל וועגן ביאָליקן האָט בראַנדעס געשריבן אין
1915, און ווייל עס איז געשריבן געוואָרן אין דער צייט, ווען די ערשטע
וועלט־מלחמה האָט זיך שוין געהאַט צעפלאַקערט, שילדערט געאָרג בראַנ-
דעס, אין ערשטן העלפט פון דעם אַרטיקל, די שרעקלעכע ליידן, וואָס די
יידן זענען אויסגעשטאַנען פון די צאַרישע באַאַמטע, צוליב דעם, וואָס מען
האַט זיי באַשולדיקט אין די רוסישע מפלות; ער שרייבט אויך וועגן דער
מיאוסער ראַלע, וואָס עס האָבן געשפּילט די פּאַליאַקן; זיי האָבן פאַר-
שפּרייט העצעס קעגן יידן. די שרעקלעכע יידישע ליידן שילדערט בראַנדעס,
כדי צו ווייזן די אַטמאָספּערע, אין וועלכער ביאָליק האָט געלעבט און
געשאַפן.

געאָרג בראַנדעס שרייבט אין דער הקדמה צו דעם אַרטיקל וועגן
היים נחמן ביאָליק:

„איך האָב לעצטנס געזען „פּסח־אייער“ (פּאַסכאַ־אייער), וואָס די
פּאַליאַקן האָבן געשיקט צו די פּוילישע סאַלדאַטן אין די יום־טוב־טעג
פון פּסח. אויף דעם אויבערשטן טייל פון פּסח־אייער איז, אַנשטאַט אַ פאַרפּו-
צונג, פאַראַן אַ בילד פון אַ פּוילישער פּרוי, וואָס ליגט פעסט צוגעבונדן
צו אַ טיש, אַרום איר זיצן פיר פּוילישע יידן, וועלכע צאַפן אויס מיט זייג-
מכשירים איר בלוט, וואָס דאַרף גענוצט ווערן אויף פּסח צו די מצות.
אויף דער צווייטער זייט פון אייער ווערן די פּוילישע סאַלדאַטן אויפגעהעצט
נקמה צו נעמען אין די יידן.

אזעלכע און ענלעכע געשעענישן פון היינט צו טאָג, מוז מען אין זינען
האַבן, ווען מען נעמט זיך לייענען דעם ליריקער, וואָס שטייט פאַר די
מזרח־אייראָפּעאישע יידן ווי זייער אַנגעזענסטער און געאַכטעסטער דיכ-
טער; דער פּאַעט וואָס קען זיך אויך באַרימען מיט דעם פּולסטן צוטרוי פון
די יידן אין זייער גרעסטער באַווונדערונג צו אים און זיינע פּאַעטישע ווערק.

חיים נחמן ביאליק האָט ווידער לעבעדיק געמאַכט די אַלטע העברעאישע שפראַך. דער לייענער וואָס קען בלויז ביאליקן פון איבערזעצונגען — איז נישט ביכולת גענוג צו באַשטימען זיין באַדייטונג ווי דער באַהערשער פון דער פּאָעטישער פּאַרעם, נאָר מוז זיך באַגנוגענען בלויז מיטן איינדרוק פון דעם דיכטערס וועזן.

אַט איז געאַרג בראַנדעס' אַרטיקל „חיים נחמן ביאליק“ אין מיין איבערזעצונג:

געבוירן איז ביאליק אין 1873, אין ראדי, אַ דאָרף אין דער רוסיש־פּוילישער גובערניע וואָלין, וווּ זיין פאָטער האָט געהאַט אַן אַרעמע פּויע־ריים־קרעטשמע, אָבער ער האָט זיך אויך אָפּגעגעבן מיט לערנען, ווען חיים נחמן ביאליק איז אַלט געוואָרן זעקס יאָר, האָבן זיינע עלטערן אויס־געוואַנדערט קיין זשיטאַמיר, וווּ זיין פאָטער איז גלייך נאָך דעם געשטאַרבן. דאָס יינגל איז געקומען אונטער דער השגחה פון זיין זיידן, און געקריגן אַ יידישע דערציאונג, וואָס איז מיט אַן ערך הונדערט יאָר צוריק נאָך געגעבן געוואָרן די יידישע קינדער אין מערב־אײראָפּע און ווערט נאָך היינט צו טאָג געגעבן די יידישע קינדער אין מזרח־אײראָפּע. טעג און יאָרן האָט ער פאַרבאַכט לערנענדיק גמרא. ער איז אַריינגעפירט געוואָרן אין די געהיימנישפולע טראַדיציעס, לאַזנדיק זיך באַוועלטיקן פון די נישט־ווינציקער געהיימנישפולע נאַטור־אײנדרוקן. ער האָט אָבער גע־בענקט נאָך אמתדיקן לעבעדיקן וויסן, געהאַפט צו געפינען דאָס אין דער וואַלאַזשינער ישיבה, דאָרטן האָט ער אָבער געפונען אומאויפהערלעכע פירושים איבער דעם תלמוד און ענדלאַזע וויכוחים. דאָך איז צו אים דער־גאַנגען די ידיעה וועג אַ נייער באַוועגונג און וועגן נייע האַפענונגען אין רוסישן יידנטום; ער איז געוואָרן געוואָרן ווי שטאַרק דער ציוניזם האָט זיך פאַרשפּרייט צווישו די יידן און אויך וועגן דעם גייסטיקן פירער פון אַט דער באַוועגונג — אַחד־העם. כדי צו זיין נאָענט צו אַחד־העמען און באַפּרוכפּערן צו ווערן פון אים, האָט ביאליק דאָן פאַרלאָזן די ישיבה און דעם תלמוד און איז אַוועק קיין אַדעס, וואָס איז ביסלעכווייז געוואָרן זיין היים.

אַ שטיקל צייט האָט ער געלעבט אין סאַסנאַוויץ, דאָן אין וואַרשע. אָבער ער האָט זיך אומגעקערט קיין אַדעס, וווּ ער האָט פון 1905 אַרויס־

געגעבן, צוזאמען מיט אחד-העמען, א העברעאיש-ליטערארישע מאנאט-שריפט. דער יידיש-רוסישער קריטיקער ראווניצקי, וואס האט געזען ביאליקס ליד „אל הציפור“ (צום פויגל) האט באמערקט אין אים א סך טאלאנט, און צוזאמען מיט ראווניצקין האט ער אנגעפירט א סך יארן דעם פארלאג „מוריה“.

דער יאמער פון דער גאנצער מענטשהייט שפיגלט זיך אפ אין ח. נ. ביאליקס דיכטונג. א דריי טויזנט-יאריקער יאמער, וואס איז אויך געהיי-ליקט מיט האפענונגען און אויפטאונגען; מיט געטלעכע וויזיעס און תפילות. א רייכע אומוירקלעכקייט, ווי א ראם ארום אן איינאינציקער ווירקלעכקייט — פיינלעכער מארטירערטום.

ווי געטריי דער דאזיקער ליריקער איז צו זיך און זיין שטאם. קיין שום פלאסטיק, זעלטן פעסע וואס איז ממשותדיק, אדער אנטוילעך פון דער דרויסנדיקער וועלט; קיין מאל נישט קיין געשטאלטן וואס לויכטן און בא-וועגן זיך פריילעך אין דער זון פון לעבן, און ווי ערנסט שרייבט דער דאזי-קער ליריקער! קיין מאל נישט קיין פערז, קיין מאל נישט קיין קורץ-גע-פאסטער אפגערונדעטער געזאנג, וואס קלינגט אזוי נאטירלעך אין שפראכן פון יינגערע צייטן, די וואס דארפן נישט מיט מי זיך אריינפאסן אין דעם באנעמען און אין די סענטימענטן פון מאדערנעם לעבן.

עס ליגט א יום-טובדיקייט, א תפילה-געזאנג, אן ערנסטקייט פון א קהילה-געבעט אפילו אין די לידער, וואס זענען טיף-פערזענלעך. רירנדיק איז דאס ליד אין וועלכן ביאליק דערציילט פון וואגען ער האט געירשנט זיין געזאנג. אין זיין פאטערס חדר האט געווינט א זינגער, וואס איז געווען באהאלטן אין די פינצטערע לעכער און שפאלטן, הינטער די ארעמע שטוב-זאכן. דער דאזיקער זינגער האט פארמאגט נאר איין-איינציקן טאן, א מאר-טירער-טאן! דאס געזאנג פון איינטאניקע לידן. און אפט, ווען דעם יינגלס הארץ איז שטיל געווען, ווען זיין געוויין — דערשטיקט, און די צונג זיינע — שטום, צוגעקלעפט צום גומען — דעמאלט האט אין דער וויסטער נשמה פון דעם יינגל אריינגעדורנגען דער טרויעריקער טאן פון יענעם באהאלטע-נעם מוזיקאנט — די גריל, דער זינגער פון דער נויט!

די שבת-לייכטער זענען געווען פארמשכונט, און אויף זייער ארט האט געברענט א מאט ליכטל, צוגעקלעפט פעסט צום שטיקל ליים. די שאטנס האבן געטאנצט, און זיבן קינדער, הונגעריקע, שלעפעריקע האבן ארומגע-

רינגלט דעם טיש, אויף וועלכן עס איז נישט געווען, נישט קיין חלה און נישט קיין וויין. דער פאטער האט צעשניטן דעם הערינג מיט אַ שטומפיק מעסער, געטיילט יעדן אַ שטיקל, און בעת די קינדער האָבן ברומענדיק געזונגען די זמירות, האָט זיך פון אַ ווינקל אין חדר געהערט געזאָנג פון דער גריל, ווי זי וואָלט זיך איינגעהערט אין דעם ברומען פון די זמירות, און געגעבן דעם ריכטיקן טאָן.

די נאַטור־דערשיינונג, צו וועלכער ביאָליק ווערט כמעט אויסשליסלעך מיטגעריסן, און באַזינגט זי תמיד — איז דאָס ליכט, די שטראַלן פון דער זון. אַ שייַן ליד הייסט „מאַרגן־גייסטער“; ער וואַכט אויף, ווי דער מוטער־קוש, אָדער דאָס שוואַלבן־געזאַנג, וואָלטן אים אויפגעוועקט פון זיסן דרימל, אָדער גאָר די ליכט־שטראַלן, וואָס האָבן געשיינט און געשטראַמט אויף זיין פנים, האָבן אים אויפגעוועקט. די פעדעם פון חלום, וואָס זענען איבערגעריסן געוואָרן, פילן זיך נאָך, די פרימאַרגן־גייסטער קלאַפן נאָך, ווי טויבן, אויף די פענצטער־שוויבן; זיי צעשפרייטן ליכט, ברענגען דאָס ליכט, וואָס שיינט דאָן אויף די סודותדיקע זאַנגען, אויף גלאַנציקע כוואַ־ליעס, אויף מאַרגנטוי, און אויף קליינע קינדער און מוטערס — די, וואָס גייטיקן זיך אין דעם ליכט. דאָס האַרץ פון דיכטער צעגייט. ער פאַרמאַכט די אויגן אין שטילער פרייד. דאָס דאָזיקע ליכט האָט אים איבערוועלטיקט! אין אַ סך שירים, ווי „צום פויגל“, וואָס קומט פון דרום און ברענגט מיט זיך אַ דופט און אַ באַלזאַם־הויך פון שרונס טאָלן, און אין אַ ריי אַנדערע לידער, דריקט ביאָליק אויס זיין ליבע צום יידישן פאַלק און צו ציון; דאָס בענקען און גאַרן נאָך ציון. אויך דאָ איז פאַראַן די זון, צו וועל־כער ער שיקט זיין תפילה און נאָך וועלכער ער גאַרט אַ פאַרשמאַכטער פון דאַרשט.

די פאַר ליבע־לידער, וואָס געפינען זיך אין ביאָליקס זאַמלונג, זעען אויס צו זיין שוואַך־באַווירקט פון שיר־השירים. פאַראַן אין זיי פרייד פון שיר־השירים איבער דער נאַטור און פרילינג. אָבער נישט קיין פונק פון איר לעבעדיקער און וואַרעמער גלוסטיקייט. זיי זענען אויך באַהויכט פון אַ רעליגיעזיטעט, וואָס איז שיר־השירים פרעמד. אין אַנדערע לידער ווייזט זיך ביאָליק מיטן געפיל און מיט דער שטרענגקייט פון אַ נביא; גאָט האָט אים געשיקט. ער זאָגט אָן, שטראַפט, און טרייסט. דאָ איז פאַראַן שטאַרקיט, אָבער נישט די פעאיקייט, וואָס שאַפט בילדער און פאַרמירט געשטאַלטן.

ביאליקס ליענער פארלאנגען אבער נישט עפעס אנדערש פון אים, ווי נאך דאס וואס ער גיט. ער איז דער גייסט, ביי וועמען די נייע העברע- אישע ליענער געפינען נארונג; דער דיכטער, וואס קען זייער צער, זייער הכנעה און זייערע ווונטשן; דער פאָעט, וואס דריקט אויס זייער חלום, און וואס זאָגט זיי אָן אַ צוקונפט אין מאַרגן-ליכט, אין שלום און אין פרייהייט אויף ציונס ערד.

קאַרעספּאָנדענץ צווישן הערצלען און בראַנדעס

ד"ר רפאל עדעלמאַן האָט מיט אַ צייט צוריק פאַרעפנטלעכט אין דער שוועדיש-יידישער צייטשריפט „יודיסק טידסקריפט“ (יידישע צייטשריפט) אַ בריוו-אויסטויש צווישן טעאָדאָר הערצלען און געאָרג בראַנדעס. ד"ר רפאל עדעלמאַן איז דער ביבליאָטעקאַר פון דער יידישער אָפטיילונג אין דער קאַפּענהאַגענער קעניגלעכער ביבליאָטעק.

דעם ערשטן בריוו האָט טעאָדאָר הערצל געשריבן דעם 13טן נאָוועמ- בער 1896. ניין חדשים נאָך דעם ווי ער האָט געהאַט פאַרעפנטלעכט זיין „יידנשאַט“.

אַז געאָרג בראַנדעס האָט תיכף דערשפירט טעאָדאָר הערצלס אידעאָ- לזים און גרויסקייט, זעט מען בולט אין זיין ענטפער. אגב, איז כדאי צו דערמאָנען, אַז בראַנדעס האָט געהאַלטן הערצלס בריוו צווישן זיין אָפּגע- היטענער קאַרעספּאָנדענץ. אויך טעאָדאָר הערצל האָט אָפּגעהיט געאָרג בראַנדעס' בריוו אין משך פון אַכט און דרייסיק יאָר. טעאָדאָר הערצלס קאַרעספּאָנדענץ און טאַגביכער געפינען זיך אין דעם אַרכיוו פון דער ציוו- ניסטישער אַרגאַניזאַציע אין ירושלים.

אַט איז טעאָדאָר הערצלס בריוו צו געאָרג בראַנדעס:

זייער חשובער הער!

עס וואָלט מיך שטאַרק פאַראינטערעסירט צו הערן אייער מיינונג וועגן מיין שריפט „דער יודענשאַט“.

איך שיק אייך דאָ בייגעלייגט מיין קליין ביכל, וואָס איז דערשינען מיט דריי פערטל יאָר צוריק (דעם 14טן פעברואַר, 1896).

פון זינט מיין שריפט איז דערשינען, האָב איך געמאַכט נסיעות
קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און לאַנדאָן.

די זאַך איז מעגלעך (ד. ה. די רעאַליזירונג פון ״דנשטאַט״ — י. ז.),
אויב אפילו עס זאָל געשען נישט פונקט אזוי ווי עס שטייט אין בוך.

איך ווייס נישט אויב איר האָט געהערט מיין נאָמען. איך בין דער
פעליעטאַן־רעדאַקטאָר פון דער ״נויע פרייע פרעסע״, און בין
פריער געווען דער פאַריזער קאַרעפּאַנדענט פון דער דאָזיקער ציי־
טונג. דאַרט האָב איך געשריבן אַ בוך וועגן דעם ״פּאַלעי בורבאַן״
(די פּראַנצויזישע דעפּוטאַטן־קאַמער — י. ז.), וואָס איז דערשינען
אין פאַרלאַג דונקער און הומבאַלט — אין יאָר 1895.

מיט דרך־אַרץ, אייער איבערגעגעבענער

טעאָדאָר הערצל

געאַרג בראַנדעס איז צו יענער צייט געווען דער אָפּגאַט פון דער איי־
ראָפעאישער אינטעליגענץ און איז כסדר אַרויסגעטראָטן קעגן יעדער
פאַרעם פון נאַציאָנאַליזם. זיין ליטעראַטור־קריטישער איינשטעל איז גע־
ווען אַן אַוניווערסאַלער. אַוודאי האָט ער געזען די קוואַלן אין דער נשמה
פון יעדן פּאָלק, פון וואַנען עס שטראַמען די פאַרשידענע קולטורן; די
אייגנאַרטיקע נאַציאָנאַלע מאַטיוון אין די ליטעראַטורן פון יעדן פּאָלק;
די אייגנטימלעכע פּאָלקס־וואַרצלען, פון וועלכע עס וואַקסן אַרויס פאַרשיי־
דענע קונסט־פאַרמען. געאַרג בראַנדעס האָט שטענדיק געזוכט דעם פּאָדעם,
וואָס פאַרבינדט אַלע ליטעראַטורן; די שותפותדיקייט צווישן די קולטור־
ווערטן פון פעלקער, די איינהייטלעכקייט פון מאַטיוון און שטרעמונגען אין
די גייסטיקע שאַפונגען פון פעלקער.

געאַרג בראַנדעס האָט געזען דעם העכסטן אויסדרוק פון קולטור אין
אָניווערסאַליזם, דערפון — זיין קעגנערשאַפט צו נאַציאָנאַליזם, וואָס איז
ביי אים געווען אַ סינאָנים פון שאָוויניזם.

דאָס דאַרף מען אין זינען האָבן בעת מען לייענט בדאַנדעס' ענטפער
אויף הערצלס ווענדונג.

און איצט — געאַרג בראַנדעס' ענטפער:

קאפענהאגען, דעם 7טן דעצעמבער, 1896.

זייער חשובער!

ווען איך זאל איך זאגן, אז איך דערהאלט טעגלעך דורך דער פאסט צוואנציק בריוו און אכצן בענד געדרוקטע ביכער, וועט איר זיכער נישט האבן קיין פאראיבל אויף מיר, וואס איך האב איך תיכף נישט געענטפערט.

איך האב זייער אויפמערקזאם געלייענט דאס בוך, וואס איר זענט געווען אזוי פריינדלעך מיר צו שיקן, און געלייענט עס מיט סימפאטיע.

איך בעט איך נישט לייגן קיין סך געוויכט אויף מיין מיינונג, ווייל איך פיל זיך נישט גענוג קאמפעטענט.

איך האב מיינע ספיקות, צי מען קען די יידן היינט צוטאג נאך באטראכטן ווי א „פאלק“, זיי האבן נישט קיין בשותפותדיקע זכרונות און נישט קיין בשותפותדיקע דערציאונג, און זיי פארמאגן נישט קיין אמתן נאציאנאלן שטאלץ. זיי האבן אין פאטערלאנד, וואס זיי באטראכטן מער אדער ווייניקער פאר זייערע, אבער נישט קיין יידיש. איך גופא האב זיך קיין מאל נישט געפילט ווי א ייד, סיידין דעמאלט, ווען מען האט מיר פון צייט צו צייט דערמאנט, אז איך בין א ייד. עס האט קיין מאל נישט געטראפן, אז יידן זאלן מיך אין דער פרעמד באגעגענען ווי אן אייגענעם, אבער די דענער, די שוועדן, די נארוועגער און פינלענדער האבן מיך אויפגענומען ווי זייער לאנדסמאן.

דער אנטיסעמיטיזם אין דער דייטש-עסטרייכישער פארעם איז ביי אונדז אין צפון נישט באקאנט. מסתמא איז עס דערפאר, וואס דא געפינען זיך פארהעלטנישמעסיק ווייניק יידן, און זייערע שטאטלעכע רעכט זענען אזוי באגרענעצט, אז זיי רופן נישט ארויס קיין קנאה.

איך פארשטיי דעריבער אזוי גוט, אז עס איז פאראן א טיפער ווונטש ביי א סך אונטערדריקטע יידן אויסצוואנדערן, און עס איז שוין פון איך ארויסצורופן ביי זיי דעם געדאנק וועגן א פאטערלאנד. די פעאיקייטן פון דעם יידישן שטאם זענען זייער גרויס.

אבער — איר קוקט מיר אויס צו זיין צו אפטימיסטיש. ווי אזוי

קענט איר גאָר גלייבן, אַז דער סולטאַן און די מלוכות וועלן מסכים זיין איבערצוגעבן די יידן פאַלעסטינע? איך בין סקעפטיש גענייגט צו גלייבן אין דעם. וואָס שייך אַרגענטינע, ווו דאָס באַזעצן זיך איז אַ סך עקאָנאָמישער און אויך שכלדיקער, געפינט זי זיך, ליידער, ווייט אַוועק. און הגם די רעגירונג דאַרטן האָט געגעבן איר הסכמה, וועט אָבער פון דעם, ווי עס ווייזט אויס, גאַרנישט ווערן. צוליב וואָס, אייגנטלעך, ווילט איר הערן מיין מיינונג? איר האָט דעם ענין שטודירט, איך נישט.

אַ דאַנק אייער בוך בין איך צום ערשטן מאל געווייר געוואָרן, אַז מען טראַכט נאָך היינט-צו-טאָג וועגן אַ יידנשטאַט. איך האָב בלויז געוואוסט, אַז דער פריישישער קעניג, פרידריך ווילהעלם דער פערטער, וואָלט וועלן שיקן די יידן קיין פאַלעסטינע, און ווען ער האָט געפרעגט דעם באַנקיר מענדעלסאָן זיין מיינונג וועגן דעם, האָט אים מענדעלסאָן געענטפערט: „ווען דאָס וועט מקוים ווערן. מאַ-יעסטעט, האָב איך בלויז איין וואונטש“. דער קעניג: „וועלכן וואונטש?“ „צו זיין אין בערלין דער אַמבאַסאַדאָר פון דעם נייעם שטאַט.“ איך זע די צייטונג, ווו איר זענט אַ מיטאַרבעטער, בלויז דעמאָלט, ווען מען איבערזעצט עפעס פון מיר און מען שיקט עס מיר צו. איר וועט מיר מוחל זיין, וואָס איך האָב אייער בוך וועגן „פאַלעי בורבאַן“ נישט געזען.

מיט דרך-ארץ, אייער איבערגעגעבענער,

געאָרג בראַנדעס

טעאָדאָר הערצל האָט גוט געוואוסט, אַז געאָרג בראַנדעס האָט שוין דעמאָלט געהאַט פאַרעפנטלעכט זיינע ביכער וועגן בערנע, היינע, לאַסאַל און ביקאַנספילד-דיזראַעלי.

זיינע „הויפטשטרעמונגען פון 19טן יאָרהונדערט“ האָבן אים אַרויס-געבראַכט אויף דער אַרענע פון דער וועלט-ליטעראַטור, און הערצלען האָט זיך זייער געוואָלט, אַז בראַנדעס זאָל זיין באַקאַנט מיט זיין „יידנשטאַט“ און אויך הערן זיין מיינונג.

אין געאָרג בראַנדעס' ענטפער צו הערצלען פילט זיך צווישן די שורות, אַז דער געדאַנק פון אַ יידנשטאַט אימפּאַנירט אים, כאַטש ער

באהאלט נישט זיין אוניווערסאליזם, דאך פארדריסט אים, וואס די יידן האבן מער נישט קיין נאציאנאלן שטאלץ — און וואס זיי נעמען אים נישט אויף ווי אן אייגענעם.

נאך דעם, ווי הערצל האט פארעפנטלעכט זיין „אלטנילאנד“, האט בראנדעס שוין געשריבן אן אפהאנדלונג וועגן דעם בוך, און א סך שטעלעס זענען פול מיט לויב און באגייסטערונג, אבער מיט א געוויסער מאס רע-זערוואציע.

הערצלס צווייטער בריוו צו בראנדעסן:

דעם 10טן דעצעמבער, 1896.

זייער חשובער הער!

הגם איך דערהאלט אויך א סך בריוו, וויל איך דאך אייער פריינד-לעכע צושריפט תיכף דערליידיקן.

איך האב געגלייבט, אז מיין אידעע וועגן א יידנשטאט וועט אייך שטארקער אָנרעגן. עס איז דאך עפעס נישט קיין קלייניקייט: דער רענעסאנס פון א גאנץ פאלק! מיר האט זיך געדוכט, אז די שיינ-קייט פון דער אונטערנעמונג וועט אויפוועקן ביי אייך די סטרוגעס פון אייער האַרפע, וואס איר פאַרמאָגט בלי שום ספק.

איך אַרבעט אַרום דעם שוין א גאַנץ יאָר. מיר זענען גוט באַקאַנט די אַרגומענטן, וואָס מען ווענדט אָן קעגן דעם, און לויט די ענט-פערס צעטייל איך זיי אין קאַטעגאָריעס. מיר דאַרפן זיך באַמיען צו פאַרטיפן זיך אין דער צייט, אין וועלכער מיר לעבן. מיר זענען געקומען צו אַ שיידוועג אין דער געשיכטע. מיר, יידן, פאַרמאָגן נאָך די פעאיקייט אויפצובויען אן אייגענעם שטאַט.

איך דעפיניר אונדזער פאלק אַזוי: אַ היסטאָרישע מענטשן-גרופע, וואָס ווערט צוזאַמענגעהאַלטן דורך אַ געמיינזאַמען שוואַרץ.

איך פאַרלאַנג דורכויס נישט, אַז אַלע יידן זאָלן זיך באַזעצן אין פאַלעסטינע (אַרגענטינע קומט מער נישט אין באַטראַכט). עס וועלן זיך באַזעצן די, וואָס ווילן און מוזן, זיי וועלן זיין די הוותר צו באַשאַפן דעם נייעם שטאַט.

עס וועט פאַר אייך זיין אינטערעסאַנט צו וויסן, הער פראַפעסאָר,

אז די דאזיקע ניידישע באוועגונג, וואס איז אין גאנצן איין יאָר אַלט, האָט זיך שוין פאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט, און די אָנהענגערס ציילן זיך אין די הונדערטער טויזנטער.

איך קען נישט נאָך אַ באַוועגונג, וואָס מען זאָל זי האָבן אַזוי מיט-פאַרשטאַנען, פאַרלוימדעט און פאַרשוויגן, און דאָך וואַקסט זי ווי אַ יונגער גיבור.

איך גלייב נישט קיין איין רגע, אַז דער יידנשאַט וועט אויפקומען פונקט אַזוי ווי איך האָב עס פאַרגעלייגט אין דער בראַשור, וואָס איך האָב אייך געשיקט (זי איז שוין איבערגעזעצט געוואָרן אין צען שפּראַכן).

דאָס לעבעדיקע אַנטוויקלט זיך אומאָפּהענגיק פון דעם, ווער עס פּלאַנצט עס און היט עס אָפּ.

איך האָב בטחון, אַז דער שטאַט וועט אויפקומען. ווען? אפשר אויף יענער זייט גרענעץ פון מיין לעבן, וואָס וועט ווייזן, אַז מיין לעבן איז דאָך געווען כּדאי.

מיט דר-ראַי, אייער איבערגעגעבענער,

טעאָדאָר הערצל

איך געאַרג בראַנדעס' צווייטן בריוו צו הערצלען שפּירט זיך, אַז הערצלעס ערנסטיקייט און גלויבן אין דער פאַרווירקלעכונג פון אַ יידנשאַט האָט געמאַכט אויף אים אַ שטאַרקן איינדרוק. געאַרג בראַנדעס שרייבט צו הערצלען צווישן אַנדערן:

איך געהער בשום אופן נישט צו די אַפּשפּעטערס פון אייער אי-דעאַל.

און ער גיט צו, אַז אין די עטלעכע ווערטער, וואָס ער האָט געשריבן וועגן „יידנשאַט“, דאַרף מען נישט זוכן זיין בליק און שטעלונג צו דעם ענין.

געאַרג בראַנדעס מאַכט הערצלען אַ „שרייבערישן“ פאַרווירף:

איר פילט זיך גיך אַנטוישט, ווען מ'ווערט נישט גלייך באַגייסטערט פאַר אייער לעבנסווערק. איך בין שוין געווינט צו דעם, אַז מען

זאל פאר מיין לעבנסווערק (וואָס איז, גריילעך, באַגרענעצט לגבי אייערס) זיך אין גאַנצן נישט אינטערעסירן.
געאָרג בראַנדעס שרייבט הערצלען, אַז ער האָט קיין מאָל נישט צופיל געבויט אויף דעם אינטערעס, וואָס דער אָדער יענער האָט אים אַרויסגע- וויזן, און ער פאַרענדיקט :

איר זענט, נאַטירלעך, אַ סך יינגער פון מיר (הערצל איז דעמאָלט, אין 1896, אַלט געווען 37 יאָר, און געאָרג בראַנדעס 54 יאָר) און איר זעט, במילא, די וועלט אַנדערש ווי איך.

פון גאָר גרויס וויכטיקייט איז הערצלס דריטער און לעצטער בריוו צו געאָרג בראַנדעסן.

אין דעם ערשטן בריוו האָט הערצל אַרויסגעוויזן נייגעריקייט צו הערן די מיינונג וועגן זיין „יידנשטאַט“ פון דעם דעניש-ידישן ליטעראַ- טור-קריטיקער געאָרג בראַנדעס, וועלכער האָט דעמאָלט געהאַט אַ וועלט- נאָמען. אין זיין לעצטן בריוו צו בראַנדעסן פילט מען הערצלס גלויבן אין דער פאַרווירקלעכונג פון זיין אידעאַל.

הערצל שרייבט דעמאָלט בראַנדעסן :

איך בין אייך שולדיק אַ דערקלערונג פאַר וואָס איך ווער אַזוי „לייכט אַנטוישט“, נישט צוליב זיך ווער איך אַנטוישט. איך בין אין דעם פאַל נישט מער ווי אַן אַרעמער מענטש, אויך נישט צוליב מיין לעבנסווערק, וואָס איז אַ סך גרעסער פון מיר ; איך בין דאָ נישט מער ווי אַ שקלאַף, וואָס טראַגט צו שטיינער צו אַ פיראַמידע. אַנ- טוישט בין איך אין אייך, אָדער ריכטיקער, צוליב דער פאַרשטע- לונג, וואָס איך האָב געהאַט און האָב וועגן אייך אַ דאַנק אייערע ווערק. איך האָב געהאַלטן — און האָלט אייך — פאַר אַ ליבהאַבער פון שיינע זאַכן, דערפאַר האָב איך אייך געוויזן מיין זאַך. איך האָב געוואָלט זען אייער רעאַקציע. אפשר איז די זאַך גאָר נישט שוין ? און אפשר מאַכט דאָס אַ מאָל אַ טעות דער מייסטער פון קונסט ? און הערצל פאַרענדיקט דעם בריוו צו געאָרג בראַנדעסן מיט שטאַלץ און אמונה אין זיין לעבנסווערק. ער שרייבט :

איר מיינט משמעות, אַז איך בין אַזוי יונג, און איר רייצט מיך אַ ביסל

מיט מיין יוגנט. איך בין 37 יאָר, דאָס איז אַן עלטער, וואָס איינער, אויב ער איז באמת בכוח עפעס אויפצוטאָן, איז שוין אַזוי צו זאָגן, אַ מאַן.

אַזוי ווי איר זענט געווען אַזוי פריינדלעך און אויך איבערגעלייענט מיין רעפעראַט, דערלויבט מיר דערפאַר אייך זאָגן, אַז דאָס ווערק (די אידעע וועגן אַ יידנשטאַט — י. ז.) וואַקסט. עס געפעלט די הונג-געריקע, און, ווי עס ווייזט אויס, געפינען זיך, ליידער, אַ סך פון דעם מין.

„געאָרג בראַנדעס און פעטער קראַפּאַטקין“ פון וולאַדימיר גראַסמאַן

וולאַדימיר גראַסמאַן האָט זיך קונה-שם געווען מיט זיינע ערנסטע פובליציסטישע אַרטיקלען. ער איז אַ זשורנאַליסט פון גרויסן פאַרנעם, מחמת דעם, וואָס ער איז גוט באַהאַונט אין דער אייראָפּעאישער קולטור-געשיכטע און פּאָליטיק.

וולאַדימיר גראַסמאַן איז דער עלטערער ברודער פון מאיר גראַסמאַן; אָבער בעת מאיר גראַסמאַן איז כלי-מיו, אַזוי צו זאָגן, אַן עקסטרעמער ציוניסט, איז וולאַדימיר גראַסמאַן געווען, און פאַרבליבן, אַן עקסטרעמער גלותיסט.

בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה האָבן זיך די ברידער גראַסמאַן אויפגעהאַלטן אין נייטראַלן דענעמאַרק. מאיר גראַסמאַן איז געווען פאַרטאָן ראשו רובו אין ארץ-ישראל-פּראָבלעמען. צוזאַמען מיט וולאַדימיר זשאַבאַ-טינסקי האָט ער אַרויסגעגעבן „די טריבונע“. וולאַדימיר גראַסמאַן איז געווען דער עיקר פאַרטאָן און פאַראינטערעסירט אין רעגולירן דעם עמיג-ראַציע-שטראָם קיין קאַנאַדע, ווהיין יידן פון מזרח-אייראָפּע האָבן געהאַלטן אין איינוואַנדערן.

עס דערמאָנט זיך ווי אויף אַ פאַרזאַמלונג אין קאָפּענהאַגען האָט וולאַ-דימיר גראַסמאַן געהאַלטן אַ פאַרטראַג וועגן די גרויסע מעגעלעכקייטן פון

איינארדענען נייע יידישע אימיגראנטן אויף די קנאפ־באפעלקערטע שטחים פון קאנאדע. ער האט דעמאלט א סך ציטירט פון אן ארטיקל פון „צור־קונפט“ פון א. י. וועגן דעם ענין קאלאניזאציע, און נישט דערמאנט דעם מחבר, מיך האט דאס שטארק געוונדערט, איך האב זיך אבער גלייך דערוויסט, אז דער מחבר א. י. איז געווען דער פסעוודאנים פון וולאדימיר גראסמאן.

וולאדימיר גראסמאן איז אויך באקאנט די סקאנדינאווישע לייענערס פון ערנסטע צייטשריפטן און צייטונגען. נאך אין דער צייט פון דער ערשטער טער וועלט־מלחמה האט ער אפט געשריבן פאליטישע ארטיקלען אין דער דענישער בארימטער צייטונג „פאליטיקען“.

וולאדימיר גראסמאן אין איז קאפענהאגען געקומען אין בארירונג מיט דענישע שריפטשטעלערס און אויך מיט געאָרג בראַנדעסן.

אין זיין בוך „געאָרג בראַנדעס און פעטער קראַפּאַטקין“ (ער האט געדארפט הייסן: די קארעספאנדענץ צווישן געאָרג בראַנדעס און פעטער קראַפּאַטקין), זעט מען וולאדימיר גראַסמאָנס סאַלדע ידיעות און באַהאַר־וונטקייט אין דעם אידעען־איינשטעל פון די צוויי באַרימטע פּערזענלעכ־קייטן, אין פאליטישן מצב פון צאָרישן רוסלאַנד און צום טייל אויך פון ענגלאַנד און פון די סקאנדינאווישע לענדער.

אין דער הקדמה פון בוך, שרייבט צווישן אנדערן וולאדימיר גראַסמאָן:

„דער דענישער ליטעראַטור־היסטאָריקער, פּראַפעסאָר פּאָל קריגער, פאַרדינט אַ גרויסן דאַנק פאַר דעם אָפּן, ווי ער האָט אַרויסגעגעבן די בראַנדעס־קראַפּאַטקין־קארעספאנדענץ, ווי אַזוי ער האָט זי צוגעגרייט צום דרוק און צוגעגעבן די נייטיקע אַנאַטאַציעס און אויפקלערונגען. די אַרבעט האָט גענומען עטלעכע יאָר. די בריוו האָבן זיך געפונען אין פאַר־שידענע לענדער, ס'רוב אין ענגלאַנד, אין בריטישן מוזיי און אין רוסלאַנד. פּרילינג 1954 איז פּראַפעסאָר קריגער איינגעלאָדן געוואָרן צו קומען קיין לענינגראַד און דאָ האָט ער באַקומען די פּאַטאַקאָפּיעס פון קראַפּאַטקיןס בריוו. אין רוסלאַנד האָט פּראַפּ. קריגער אויך באַקומען אַ טייל פון בראַנד־דעס' בריוו צו קראַפּאַטקיןען.“

אין גאַנצן זענען אין בוך פאַראַנען 65 בריוו פון בראַנדעסן צו קראַפּאַטקיןען און פון קראַפּאַטקיןען צו בראַנדעסן. דער ערשטער בריוו פון

בראנדעסן האָט די דאָטע: קאָפּענהאַגען, 22סטער מאַי 1896. דער לעצטער בריוו פון קראָפּאַטקינען איז דאָטירט: דמיטראָו, מאַסקווער גובערניע, 28סטער אַפּריל 1919.

די גאַנצע קאַרעספּאַנדענץ איז פאַרעפּנטלעכט אין אַריגינאַל, ד. ה. אין פּראָנצויזיש" (ז"ו 16—17).

געאָרג בראַנדעס האָט געפירט אַ פאַרצווייגטע קאַרעספּאַנדענץ מיט די באַדייטנדיקסטע קולטור־שעפּער פון זיין צייט. און די קאַרעספּאַנדענץ האָט ער געפירט אויף כמעט אַלע אייראָפּעאישע שפּראַכן.

אויך פעטער קראָפּאַטקינ, וואָס האָט זיינע ווערק געשריבן, פאַרשטייט זיך, אויף רוסיש, האָט געקענט אַ ריי אַנדערע אייראָפּעאישע שפּראַכן, אויף וועלכע ער האָט פאַרעפּנטלעכט גרעסערע אַרבעטן.

די בריוו און די דערקלערונגען האָט וולאַדימיר גראַסמאַן איבערגע־זעצט פון פּראָנצויזיש, אָבער דאָרטן געפינען זיך אויך אַ סך קאָמענטאַרן, וווּ עס פילט זיך שטאַרק דעם איבערוועצערס און צוזאַמענשטעלערס פיעטעט און גרויס יראַת־הכבוד פאַר די צוויי גייטיקע פּערווענלעכקייטן און שריפט־שטעלערס — געאָרג בראַנדעס און פעטער קראָפּאַטקינ.

אויב פּראָפּעסאָר פּאָל קריגער, וואָס האָט אַרויסגעגעבן די בריוו, האָט אַנגעשריבן צו זיי "רש"י", האָט וולאַדימיר גראַסמאַן געשריבן צו זיי "תוספות", וווּ עס זעט זיך אַרויס זיין חריפות באַזונדערס אין די פּאָליטיש־געזעלשאַפּטלעכע געשעענישן פון יענער צייט.

דאָס איז געווען אַ צייט פון גרויסן אויפברויז; אין זייער קאַרעספּאַנ־דענץ שפּיגלט זיך אָפּ דער דרייפּוס־פּראָצעס, דערנאָך די רוסיש־יאַפּאַנישע מלחמה און די רעוואָלוציע פון 1904. דער מאָרד פון דער עסטרייכישער קייזערין עליאַזבעט און די אַנטי־קראָפּאַטקינ־העצעס אין שייכות מיטן מאָרד, און אַזוי כּסדר. און ווען ס'האָט זיך פאַרשפּרייט דער קלאַנג, אַז די סאָויעט־רעגירונג האָט אַרעסטירט פעטער קראָפּאַטקינען (דאָס האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר פּאַלש), האָט דעמאָלט בראַנדעס געשריבן: "דער וואָס קען פעטער קראָפּאַטקינען ווייסט, אַז ער וועט שטאַרבן ווי סאָקראַטעס, נישט נאָר וועט ער זיך נישט באַקלאַנגן, נאָר אין דער טיפּעניש פון זיין האַרץ וועט ער פילן אַ הייסע סימפּאַטיע צו זיינע אומוויסנדיקע תּלמידי" (זייט 238). אין לעצטן בריוו צו בראַנדעסן, וואָס איז געשריבן פון דמיטראָו, מאַסקווער גובערניע, דעם 28סטן אַקטאָבער 1919, טרעט קראָפּאַטקינ

שאָרף אַרויס קעגן אַ מיליטערישער אינטערווענץ פון די מערב-מלוכות. דאָס וועט צוריקברענגען צו אַ שאַוויניסטישער מאַנאַרכיע און האָס פון רוסישן פּאָלק צו מערב־אײראָפּע. ער טרעט אויך שטאַרק אַרויס קעגן קאַלטשאַק און דעניקינען — וואָס זײער האַנדלונג וועט ברענגען רעאַקציע און פאַרגיסן טײכן בלוט (זײט 236). און ער שלאָגט פאַר, אַז די אַלאַירטע זאַלן בעסער העלפן דעם רוסישן פּאָלק אין דער שרעקלעכער נױט, אין וועלכער עס געפײנט זיך.

אין פּאָדערגרונט פון זײער קאַרעספּאַנדענץ שטייען קודם־כל זײערע ליטעראַרישע ווערק. זײ טײלן זיך אַפילו מיט די שטימונגען, וואָס באַהערשן זײ ערב זײערע שאַפונגען.

בעת די קאַרעספּאַנדענץ האָט זיך אַנגעהויבן אין יאָר 1896 האָט נאָך קראַפּאַטקין נישט געשריבן זײנע הױפטווערק „זכרונות פון אַ רעוואָלוציאַנער“, „קעגנזײטיקע הילף“ און אַנדערע ווערק.

ווי נאָר אַ קאַפיטל האָט זיך אַפּגעדרוקט אין ענגלאַנד אָדער אין אַמעריקע, האָט ער גלייך געוואַלט וויסן בראַנדעס' מײנונג; אויך בראַנדעס האָט זיך געפילט דערהויבן ווען קראַפּאַטקין האָט אויסגעדריקט אַנערקע־נונג אויף זײנס אַ ווערק.

זײ זענען דאָך געווען אַזוי פאַרשידן אין זײער גײסטיקער אידעען־אײנשטעל: בראַנדעס האָט געהאַט ווייניק אמונה אין „פּאָלק“, ער איז געווען צו פיל אינדױוידואַליסט, בעת פעטער קראַפּאַטקין האָט אַפילו אין דעם פשוטסטן פויער געזען אַ בעל־שכל, ביידע זענען אָבער נישט געווען פאַרפּאַנצערט קעגן אַנדערע אידעען.

וולאָדימיר גראַסמאַן דערמאָנט צוויי מאָל, אַז געאַרג בראַנדעס איז געווען שטאַרק אונטער דער השפּעה פון סײַרען קירקעגאַרס קריסטלעכע אידעען, און אַז ער איז אַפילו שיעור נישט גרייט געווען אַנצונעמען דעם קריסטנטום. „ער (בראַנדעס) ווערט אָבער שפּעטער פאַרכאַפט פון שפּינאַזאַן און באַטראַכט זײנע פּילאַזאָפּישע אידעען, ווי דאָס אמתע ליכט און דעם אמתן וועגווייזער אין מענטשלעכן דענקען און וויסן“ (זײט 4).

איך בין זיך מודה, אַז איך האָב זיך קיין מאָל נישט אַנגעשטויסן אויף דעם.

אין געאַרג בראַנדעס' בריוו צו פּרידעריק נישטע, וואָס איז דאָטירט: קאַפּענהאַגען, דעם 11טן יאָנ. 1888, שרייבט ער: „עס איז פאַראַן אַ סקאַנדי־

נאווישער דענקער, וואָס זיינע ווערק וואָלטן אייך שטאַרק פאַראַינטערע־
סירט, ווען איר וואָלט זיי געקאָנט לייענען אין אַ וועלכער עס איז איבער־
זעצונג, איך האָב אין זיין סוירען קירקעגאַר, וועלכער איז, ווי מיר דוכט
זיך, איינער פון די טיפסטע פסיכאלאָגן אין דער וועלט. אַ ביכל, וואָס איך
האַט געשריבן וועגן אים, גיט נישט קיין אמתן באַגריף וועגן זיין געניאַלער
פערזענלעכקייט, מחמת דעם, וואָס עס איז אַ פאַלעמישער פאַמפלעט, און
געהאַט דעם צוועק צו פאַראַלזירן זיין ווירקונג. פסיכאלאָגיש איז דער
עסיי מיינער, אַזוי ווייזט מיר אויס, דאָס ראַפּינירטסטע, וואָס איך האָב
געשריבן אַ מאָל.

איך האָב ביי מיר אין ביבליאָטעק געאַרג בראַנדעס' עסיי וועגן סוירען
קירקעגאַר, וואָס געפינט זיך אין צווייטן באַנד פון זיינע געזאַמלטע ווערק
אויף דעניש, וואָס האָבן אַנגעהויבן דערשיינען אין 1919. די אָפּהאַנדלונג
האַט געאַרג בראַנדעס געשריבן אין יאָר 1877 און פאַרמאַגט 125 גרויסע,
געדיכט־געדרוקטע זייטן און איז איינגעטיילט אין 20 קאַפיטלעך. אין דריי
יאָר שפּעטער, האָט געאַרג בראַנדעס ווידער געשריבן אַן אַרבעט
וועגן סוירען קירקעגאַרס פאַרבלעבענע שריפטן. און אין יאָר 1900, ווען
עס זענען דערשינען סוירען קירקעגאַרס „געזאַמלטע ווערק“, האָט געאַרג
בראַנדעס געשריבן דעם לעצטן עסיי וועגן אים.

אין אַלע דריי אַרבעטן בראַנדעס', וואָס פאַרנעמען 242 גרויסע זייטן,
איז נישט פאַראַן די מינדסטע אַנצוהערעניש וועגן דעם, וואָס וואָלדימיר
גראַסמאַן דערמאַנט אין זיינע אויסטייטשונגען.

אינטערעסאַנט איז ווי אַזוי געאַרג בראַנדעס הייבט אַן זיין עסיי וועגן
סוירען קירקעגאַר :

„איך בין געווען כמעט נאָך אַ קינד, ווען מיר איז אויסגעקומען צו
הערן דעם נאָמען קירקעגאַר... יעדעס מאָל, ווען איך האָב נישט ריכטיק
אַריבערגעצויגן מיינע הויזן איבער די שטיוויל, וואָס מען האָט דעמאָלט
געטראָגן, האָט מיך דאָס הויזמיידל אַנגערופן — סוירען קירקעגאַר, און
ער שרייבט ווייטער : „אויף אַזאַ אופן האָבן די קאַריקאַטורן אין „קאַרסאַרען“
באַרימט געמאַכט קירקעגאַרס הויזן אין יענע קרייזן, וווּ זיין זשעני האָט
נישט געקענט גרייכן.“

„קאַרסאַרען“ האָט אַרויסגעגעבן דער יונגער רעבעל און שפּעטער־
דיקער דענישידישער קלאַסישער שרייבער, מאיר גאַלדשמידט, וואָס

האָט באַקעמפּט דענעמאַרקס גייסטיקע אָפּגעשטאַנענקייט, באַזונדערס
לגבי פּראַנקרייך.

אין זיין שריפט האָט דער יונגער גאַלדשמידט טאַרק קריטיקירט,
ממש אָפּגעלאַכט, פון קירקעגאַרס טעאַלאָגישע דאַקטרינעס, ער האָט
געזוכט פון אים, און באַזונדערס זענען געווען זייער פּאָפּולער די קאַרי-
קאַטורן פון סוירען קירקעגאַרס לאַנגע, אומגעלומפערטע פּיס און די הויזן
זיינע.

גאַלדשמידט האָט געקעמפּט קעגן דעם פּאָליטישן קאַנסערוואַטיזם
און רעליגיעזן אַבסקוראַנטיזם פון דענעמאַרק; די שריפט, וואָס איז
געווען זייער פּאָפּולער, איז אַזוי דערגאַנגען די יאָרן דעם עמפּינדלעכן
פּילאַזאָפּישן שרייבער, אַז ער האָט בדעה געהאַט אין גאַנצן פּאַרלאָזן דאָס
שרייבעריי און ווערן אַ גלח אין אַ דאַרף.

בראַנדעס שרייבט, אַז די אַנגריפן אויף קירקעגאַרן זענען געווען
נישט בלויז ווי אַ טאַך פון אַ מיק (מאַסקיטאַ), וואָס טוט טאַקע וויי,
נאַר ווי הונדערט טויזנט שטעד, וואָס קענען דערהרגענען אַ מענטשן.
„און דאָך“, שרייבט ער „זענען די דאָזיקע אַנגריפן געווען מילד און
ראַפּינירט לגבי די אַנפאַלן אויף מיר אין די שפּעטערדיקע יאָרן“.

פאַרשטייט זיך, אַז צו יענער צייט האָט קיינער נישט געהאַט קיין
אַנונג, אַז סוירען קירקעגאַר וועט, הונדערט יאָר נאָך זיין טויט (ער
איז געשטאַרבן אין 1855), ווערן דער דענקער, ביי וועמען די אַנטוישטע
אין מאַטעריאַליזם, וועלן זוכן גייסטיקע אינספּיראַציע און באַרואַיקונג.
„עקזיסטענציאַליזם“ איז געוואָרן פּאָפּולער ביי אַלע, וואָס שרייבן אַדער
ריידן וועגן מענטשנס איינזאַמקייט און פּאַרלוירנקייט אויף זיין קורצן,
דערנערדיקן וועג צו יענער זייט עקזיסטענץ.

וולאַדימיר גראַסמאַן, דער גוטער קענער פון געאַרג בראַנדעסן דעם
פּרייגייסט און אַטעאַיסט, האָט געדאַרפט זיין זייער קריטיש צו יעדער
באַהויפטונג וועגן קירקעגאַרס קריסטלעכער השפּעה אויף אים.

ווי מיר האָבן געזען אין ציטירטן בריוו צו נישטע, שרייבט בראַנדעס,
אַז זיין ציל איז געווען צו פּאַראַליזירן קירקעגאַרס איינפלוס.

וולאַדימיר גראַסמאַן דערציילט אין דער הקדמה וועגן פּיל בענד
בראַנדעס-קאַרעספּאָנדענץ, וואָס זענען שוין דערשינען. דאָס האָט ווייט
נישט אויסגעשעפט זיין קאַרעספּאָנדענץ.

אָט איז אין מערץ 1963 דערשינען אין קאָפּענהאַגען אַ בוך: „מאַסקעס און מענטשן“ פון דעם אַכציק-יאַריקן דענישן שוישפּילער, פּאָול רוימערט. דער דענישער אַרטיסט ברענגט דאַרטן אַ צאָל בריוו, וואָס בראַנדעס האָט אים געשריבן נאָך דעם ווי ער האָט אים געזען אויפטרעטן אויף דער בינע.

געאָרג בראַנדעס האָט טיטולירט דעם יונגן שוישפּילער: דו וועסט זיין אַ מאַרקעלוס.

דער יונגער שוישפּילער האָט געפרעגט בראַנדעס, וואָס ער מיינט מיט דעם, אָז ער וועט זיין אַ מאַרקעלוס. און פּאָול רוימערט דערציילט: „געאָרג בראַנדעס האָט מיך אַנגעקוקט מיט באַדויערן, ער, וואָס איז געווען אין דער היים אין אַזוי פּיל צווייגן פון דער מענטשלעכער קולטור, האָט זיך נישט געקענט פאַרשטעלן, אָז איך ווייס נישט אויף וועמען דער נאָמען באַצייט זיך; און ער האָט מיר דערציילט, אָז דער קיסר אוגוסטוס האָט געהאַט אַ נאָענטן קרוב, מאַרקעלוס, וואָס איז געווען זייער באַגאבט און מען האָט געלייגט אויף אים גרויסע האַפּענונגען. צום גרויסן ווייטיק פון אַלע, וואָס האָבן אים געקענט, איז ער געשטאַרבן אין זיין פּריער יוגנט. פון דעמאָלט אָן פּלעגט מען אין רוים זאָגן אויף אַ יונגן מענטשן, וואָס ווייזט אַרויס פעאיקייטן: „דו וועסט זיין אַ מאַרקעלוס“.

די קאַרעספּאָנדענץ צווישן בראַנדעסן און קראַפּאַטקינען איז במשך פון די יאָרן געוואָרן נעענטער און האַרציקער. ווען איינער פון זיי איז קראַנק געווען, זעט מען דעם אויפריכטיקן מיטגעפּיל פונעם צווייטן, אויך די משפּחה-מיטגלידער, פרוי קראַפּאַטקיין און זייער טאָכטער, סאַשאַ, פיגורירן שטאַרק אין דער קאַרעספּאָנדענץ; און אַזוי אויך בראַנדעסעס טאָכטער, אידית, וואָס האָט זיך שטאַרק געפּרייט ווען קראַפּאַטקיין האָט איר געשיקט אויף אַן אַלבוּם אַ ווידמונג.

בראַנדעס' ערשטע באַגעגעניש מיט קראַפּאַטקינען איז פאַרגעקומען אין לאַנדאָן, אין הויז פון רוסישן שריפטשטעלער סערגעי סטעפּניאַק.

אַ קורצע צייט נאָך דעם איז סטעפּניאַק אומגעקומען פון אַן אומגליק-פאַל, ער האָט גייענדיק געלייענט אַ בוך און נישט באַמערקט די באַן וואָס איז אַנגעקומען. דאָס איז געווען אַ שרעקלעכע קאַטאַסטראַפּע פאַר קראַפּאַטקינען און אויך פאַר בראַנדעסן, און ביידע זענען געוואָרן פאַראינטע-

רעסירט אינעם גורל פון פרוי סטעפניאק, און נישט בלויז אין די טראגישע טעג פון אומגליק.

קראפאטקינס לעצטער בריוו צו בראנדעסן, ווו ער מאכט א פארגלייך צווישן דעם פראצעס, וואס פראנקרייך האט דורכגעמאכט בעת דער רעוואלוציע פון די יאקובינער, פון סעפטעמבער 1792 ביז יולי 1794, מיט דער באַלשעוויסטישער רעוואלוציע, איז א וויכטיק קאפיטל פאליטישע געשיכטע.

בראנדעס און קראפאטקין זענען ביידע געבוירן אין זעלבן יאר, אין 1842; קראפאטקין איז געשטארבן אין 1921, אין עלטער פון 79 יאר א טיף אנטוישטער אין דער רוסישער רעוואלוציע.

בראנדעס איז געשטארבן אין זיין היימשטאט קאפענהאגן אין יאר 1927 אין עלטער פון 85 יאר, ארומגערינגלט מיטן אן א שיעור פריינד. וולאדימיר גראסמאן פארענדיקט זיין אפשאצונג וועגן בראנדעסן און קראפאטקינען מיט עטלעכע ווערטער, וואס ווארפן א ליכט אויף די דאזיקע צוויי שעפערישע פערזענלעכקייטן, ער שרייבט:

„קיינער פון זיי האט נישט פארזוכט ארויפצווינגען אויף דעם אנדערע זיינע אייגענע אידעען, און זיי זענען פון דעסטוועגן געבליבן אויף שטענדיק אינטיים-פארבונדענע פריינד. דאס איז געווען א זעלטענער פאל פון אידעען-טאלעראנץ“ (זייט 18).

געאָרג בראַנדעס האָט אויך געפירט אַ נאַענטע קאַרעספּאָנדענץ מיט פרידריך ניטשע, אויף דייטש נאטירלעך; אויך דארטן ווייזט בראנדעס אַרויס אַ שטאַרקע פאַראינטערעסירטקייט נישט בלויז אין ניטשעס ווערק, נאָר אויך אין זיין גורל. ווען ניטשע שרייבט אים צום סוף פון אַ לאַנגן בריוו, וואָס איז דאָטירט דעם 26סטן נאָו. 1887: „איך האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון מיין פּראָפּעסור אין דער באַזעלער אוניווערסיטעט; איך בין כמעט אין גאַנצן בלינד.“ ענטפערט אים אויף דעם בראַנדעס: „די לעצטע ווערטער, מיט וועלכע איר פאַרענדיקט אייער בריוו, האָבן געמאַכט אויף מיר אַ שווערן איינדרוק. האָט איר זיך געזען מיט גוטע אָקוליסטן, מיט די בעסטע? צוליב אַלע, וואָס אכטן אייך, דאַרפט איר זען נישט צו פאַר-לאָזן די אויגן. דאָס, וואָס איינער זעט שלעכט, ווירקט אויך שלעכט אויף דער פּסיכיק.“ אגב, דערמאָנט געאָרג בראַנדעס אין דעם אייגענעם בריוו צו ניטשע דעם נאָמען קראַפּאָטקין. ער שרייבט: „עס האָט מיך היפש

שאַקירט אייערע שאַרפע און ליידנשאַפטלעכע אויסדרוקן וועגן אַזעלכע דערשייגונגען ווי די סאַציאַליסטישע און אַנאַרכיסטישע פּראָפּאַגאַנדע. פּירשט קראַפּאַטקינס אידעען זענען דורכויס נישט קיין נאַרישקייטן, ווי איר דריקט זיך אויס“.

דאָס האָט בראַנדעס געשריבן צען יאָר פּריער איידער ער האָט זיך באַגעגנט מיט קראַפּאַטקינען און אַנגעהויבן פירן אַ קאַרעספּאַנדענץ מיט אים.

אַוודאי האָט זיך געאַרג בראַנדעס געפילט געשמייכלט, ווען ניטשע האָט אים געשריבן: „די דייטשן האָבן צו מאַל נישט באַמערקט מיינע פּילאַזאַפּישע אידעען, און פּלוצלונג האָט איר זיך באַוויזן און אַרומגערינגלט מיך מיט אַ הייליקן שייך“.

בראַנדעס האָט אים געהאַט געשריבן צווישן אַנדערע זאַכן: „אַ נייער, אייגנאַרטיקער גייסט גייט מיר אַנטקעגן פון ניטשעס ווערק, איך וואָלט דאָס אַנגערופן, אַריסטאָקראַטישער ראַדיקאַליזם“ אַזווי. דאָס באַציט זיך אויף ניטשעס ווערק „אויף יענער זייט פון גוט און שלעכט“ און „גענעאַ-לאַגיע און מאַראַל“, וואָס ניטשעס פּאַרלעגער האָט אים געשיקט בראַשירט און וואָס בראַנדעס האָט זיי תּיכּף געלאַזט איינבינדן.

און דאָך זענען די בריוו צווישן בראַנדעסן און ניטשען געווען רעזער-ווירט; זיי האָבן זיך טיטולירט איינער דעם אַנדערן — „מיין ליבער הער“ אַדער „מיין געערטער הער“, בעת אין דער קאַרעספּאַנדענץ צווישן בראַנדעסן און קראַפּאַטקינען שרייבן זיי זיך איינער דעם אַנדערן: „מיין טייערער גוטער פּריינד“, אַדער „זייער טייערער גוטער פּריינד“.

אפילו אין די בריוו, וואָס הענרי נאַטאַנסאָן האָט פאַרעפּנטלעכט אין בוך — „געאַרג בראַנדעס — אַ פאַרטרעט“, איז נישט פאַראַן אַזאַ אינטימע באַענטקייט, הגם זיי האָבן זיך זייער גאַנץ לעבן „געקריגט“ איינער מיטן אַנדערן און געווען באַענטע פּריינד.

בלויז אין די בריוו צו פּרוי געטרוד רונג פילט זיך יענע באַענטקייט און האַרציקייט, וואָס מיר באַגעגענען צווישן אים און קראַפּאַטקינען.

פּרוי געטרוד רונג איז געווען געאַרג בראַנדעסעס אַ גרויסע פאַר-ערערין, זי האָט אין די לעצטע צען יאָר אים באַגלייט אויף כמעט אַלע זיינע נסיעות און נישט אַפּגעטראַטן פון זיין בעט, בעת ער איז קראַנק געווען.

איר בוך איז אַ מין געאַרג בראַנדעס בעל-פה; בראַנדעסעס פּקחות און שאַרפע רעאַגירן אויף דערשיינונגען דערמאַנען אַ סך אין מענדעלען. זאָל מיר דערלויבט זיין צו דערציילן כאַטש איין „חכמה“ וועגן פעטער קראַפּאַטקינען.

ווען פעטער קראַפּאַטקין איז דאָס ערשטע מאָל געקומען קיין לאַנדאָן, האָבן אים אָפּגעוואָרט די מיטגלידער פון דער קעניגלעכער געאַגראַפישער געזעלשאַפט אויפן וואַקזאַל פון ערשטן קלאַס. ווי דערשטוינט זענען זיי אָבער געווען, ווען זיי האָבן אים געזען אַראַפּגיין פון דריטן קלאַס. און אַז מ'האַט אים געפרעגט „פירשט קראַפּאַטקין, פאַר וואָס עפעס זענט איר געפאַרן אויפן דריטן קלאַס?“ האָט קראַפּאַטקין רואיק געענטפערט: — „ווייל ס'איז נישטאָ קיין פערטער קלאַס“.

וואַלדימיר גראַסמאַן, דער אייראָפּעער „פאַר עקסעלאַנץ“, האָט מיט זיין איבערזעצונג און זיינע קאָמענטאַרן פון דער בראַנדעס-קראַפּאַטקין קאַרעספּאַנדענץ, באַרייכערט אונדזער יידישע ליטעראַטור מיט אַ וויכטיק ווערק.

„צוקונפּט“ יאנואַר 1964

פּראַפּעסאָר דוד סימאָנסען

מיט אַ שטיקל צייט צוריק איז אָנגעקומען אַ ידיעה פון דענעמאַרק אַז די דענישע רעגירונג האָט אַסיגנירט 75 טויזנט קראַנען אויפצובויען אַ בנין אין קאָפּענהאַגען פאַר אַ יידישער ביבליאָטעק. איך מוז זיך מודה זיין, אַז הגם מיר איז גוט באַקאַנט וועגען די שיינע און ליכטיקע מעשים פון דעם דענישן פּאָלק לגבי די דענישע יידן, באַזונדערס אין די פינצטערע היטלער-יאָרן, פון דעסטוועגן בין איך לכתחילה געווען אין ספק צי די דאָזיקע נייעס איז אַ רעאַלע. הגם עס זענען פאַראַן גענוגדיקע און וואַגיגע סיבות צו גלויבן יעדע גוטע זאַך וועגן די דענער. מיט אַ קורצער צייט צוריק איז מיר אויסגעקומען צו זען אַ צעטל, געשריבן אויף דעניש, וואָס אַ יידישע משפּחה אין קאָפּענהאַגען האָט געפונען לעבן דער טיר, צו מאַרגנס

נאך דעם ווי זי האט זיך אומגעקערט פון דער דייטשער געפאנגענשאפט. אין צעטל איז געווען געשריבן: „ווען די דייטשן האבן אייך אַוועקגעפירט און עס איז פּינצטער געוואָרן אין אייערע פענצטער, איז אויך אונדז פּינצטער געוואָרן. ווען מיר האָבן נעכטן געזען, אַז אין אייערע פענצטער איז צוריק ליכטיק, איז אויך אונדז ליכטיק געוואָרן.“ קיין נאָמען איז נישט געווען אונטערגעשריבן, בלויז דאָס צעטל און אַ בוקעט בלומען.

פונקט ווי אין אַ טראָפּן וואַסער שפּיגלט זיך אָפּ די זון, אַזוי קען מען אין מעשים פון יחידים לערנען דעם כאַראַקטער פון פּאַלק, בפרט נאָך ווען די מעשים זענען נישט קיין צופעליקע אָדער איינצלע דערשיינונגען. נאָך אַ פּאַל וועלן מיר דאָ פּאַרצייכענען, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר די מערסטע יידן, וואָס האָבן איבערגעלאָזט געשעפטן אָדער פּאַבריקן אין דענעמאַרק און זענען אַנטלאָפּן קיין שוועדן, אָדער וואָס מען האָט זיי אַוועקגעשיקט אין דעם טערעזיענשטאַטער געטאָ.

יידן זענען געצוונגען געווען נישט נאָר אין געציילטע טעג, נאָר אין געציילטע שעהען אויפצוגעבן זייערע געשעפטן און זיך ראַטעווען פון די היטלער-נעגל.

מיר האָט איבערגעגעבן דער דעניש-יידישער הוטן-פּאַבריקאַנט, ס. כץ, וואָס איז לעצטנס געווען אין ניו-יאָרק אויף אַ קורצן באַזוך, אַז איידער ער איז אַנטלאָפּן קיין שוועדן, האָט ער קוים באַוויזן איבערצוגעבן זיין פּאַבריק צו דעם בוכהאַלטער און צו דעם פּאַבריק-פּאַרמאַן. נאָך דער באַפּרייאונג האָט זיך ס. כץ צוזאַמען מיט אַנדערע דענישע יידן אומגע-קערט קיין קאַפּענהאַגען. ער איז אַרויף אַ קוק טאָן וואָס עס הערט זיך אין זיין הוט-פּאַבריק. ווען ער איז אַרויפגעקומען האָט אים דער דענישער בוכהאַלטער איבערגעגעבן די פּאַבריק און 15 טויזנט דענישע קראַנען ריווח וואָס עס איז געבליבן פאַר די צוואַנציק חדשים, וואָס ער איז געווען אַוועק. ער האָט געבעטן דעם בוכהאַלטער און דעם פּאַרמאַן, אַז זיי זאָלן צעטיילן דאָס געלט צווישן די אַרבעטער. ער האָט בלויז איבערגענומען די פּאַבריק, וואָס איז געהאַלטן געוואָרן אין דער בעסטער אַרדענונג.

אַזעלכע פּאַלן זענען געווען אַ סך. די דענישע רעגירונג האָט אויך געצאָלט וועכנטלעך געהאַלט אַלע יידן (און, פאַרשטייט זיך, אויך די נישט-יידן), וואָס האָבן געליטן פון די נאַציס. דאָס געלט איז אויסגעצאָלט

געוואָרן די יידן נאָך דעם, ווי זיי האָבן זיך אומגעקערט פון דעם טערעז
זיענשטאַטער געטאָ אָדער פון שכנותדיקן לאַנד, שוועדן.
דער יסוד פון דער יידישער ביבליאָטעק, וואָס די דענישע רעגירונג
גייט איצט אויפבויען, וועלן זיין פראָפ. דוד סימאָנסענס באַרימטע זאַמלונגען
פון יידישע ביכער, וואָס מאַכן אויס העכער 40 טויזנט בענד.
פראָפעסאָר דוד סימאָנסען איז געווען עטלעכע צענדליק יאָר דער
אויבער־ראַבינער פון דענעמאַרק.

ער איז געווען פון די חשובסטע יידן אין סקאַנדינאַוויע; צו זיין וואָרט
האָבן זיך צוגעהערט נישט נאָר יחידים און געזעלשאַפטן, נאָר אויך רעגיר־
רונגען; בשעת קאָלטשאַק און דעניקין האָבן געשיקט שליחים אין די
סקאַנדינאַווישע לענדער, כדי אַנצוקניפן מיט זיי האַנדלס־באַציאָונגען. האָט
פראָפ סימאָנסען געשריבן אין דער סקאַנדינאַווישער פּרעסע וועגן זייערע
בלוטיקע מעשים. דער רעזולטאַט איז געווען, אַז די סקאַנדינאַווישע
רעגירונגען האָבן נישט געוואָלט האָבן קיין שום מגע־ומשאַ מיט די יידן־
מערדער.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט זיך פראָפעסאָר דוד סימאָנסען
אַריינגעוואָרפן אין דער הילפס־אַרבעט לטובת דעם מזרח־אייראָפּעאישן
ייִדנטום. לויט זיין איניציאַטיוו אין די דענעמאַרק געגרינדעט געוואָרן
דער סקאַנדינאַווישער צענטראַלער הילפס־קאָמיטעט און עס זענען דורך
דענעמאַרק געשיקט געוואָרן די ערשטע טראַנספּאָרטן מיט לעבנסמיט־
לען, מעדיקאַמענטן און קליידער קיין סאָועטן־אוקראַינע, וווּ יידן האָבן
מערסטנס געליטן. אין „דזשאַינט“ און אין „פּיפּעלס־רעליף“ איז געווען
גוט באַוווּסט פראָפעסאָר דוד סימאָנסענס הילפס־אַרבעט.

פראָפעסאָר דוד סימאָנסען האָט זיך אין משך פון עטלעכע צענדליק
יאָר באַטייליקט אין אַ סך אייראָפּעאיש־יידישע צייטשריפטן. זיינע הויפט־
טעמעס זענען געווען איבער יידישע פּערזענלעכקייטן, יידישע ווערק און
אַלטע יידישע כתב־ידן. ער איז געווען אַ בקי אין העברעאיש און דער
עיקר אין דער תלמודישער ליטעראַטור. נאָך אין יאָר 1898 האָט ער
אַרויסגעגעבן אַ זייער אינטערעסאַנט בוך אויף דעניש, „תלמודישע לעבנס־
כללים“. ער האָט אויך נאָכגעפּאָלגט די יידישע ליטעראַטור, און פון צייט צו
צייט האָט ער אפילו געגעבן אַפּשאַצונגען וועגן אַ מאָדערן יידיש ווערק

אָדער שרייבער אין דענישן זשורנאַל פאַר „יידישער ליטעראַטור, געשיכטע און וויסענשאַפֿט“, וואָס ער האָט אין אַ משך פֿון אַ סך יאָרן רעדאַקטירט. אין די לעצטע יאָרן האָט ער זיך צוריקגעצויגן פֿון זיין אַמט אַלס דער אויבער־ראַבינער פֿון דער דעניש־יידישער קהילה, ער איז אָבער פֿאַרבליבן ביז די לעצטע טעג פֿון זיין לעבן איר עצה־געבער.

פֿראַפעסאָר דוד סימאָנסען האָט פֿאַרמאָגט אַ פֿריוואַטע ביבליאָטעק, וואָס איז אַפֿשר געווען איין־און־איינציק אין גאַנץ אייראָפּע. ווער עס האָט נאָר געזען זיין ריזיקע ביבליאָטעק, דער האָט זיך נישט געקענט באַפֿרייען פֿון געדאַנק, אַז דאָרטן האָט געלעבט אַ גרויסער קולטור־מענטש. ער האָט אַוועקגעשענקט זיין ביבליאָטעק פֿאַר דער קאַפענהאַגענער קעניג־לעכער ביבליאָטעק.

דער דאָזיקער גרויסער אוצר פֿון יידישע ביכער, וואָס געפינט זיך אין דער קעניגלעכער ביבליאָטעק, וועט איצט איבערגעגעבן ווערן דער יידישער ביבליאָטעק, נאָך דעם ווי דער יידישער בנין וועט אויפגעבויט ווערן און אַלצדינג וועט איינגעאָרדנט ווערן.

די יידישע ביבליאָטעק וועט זיך געפינען אונטער דער השגחה פֿון דער דענישער קעניגלעכער ביבליאָטעק אין קאַפענהאַגען, און וועט ווערן אַ צענטער פֿון יידישער קולטור אין ברייטסטן זין פֿון וואָרט.

עס וועט נאָך אויסקומען צו שרייבן וועגן אַט דעם נייעם גרויסן און שיינעם קאַפיטל פֿון דעם דענישן פֿאַלק נאָך דעם ווי עס וועט קומען קיין אַמעריקע דער ביבליאָטעקאַר פֿון דער קאַפענהאַגענער קעניגלעכער ביבליאָטעק, ד״ר רפאל עדעלמאַן, וואָס איז דער ביבליאָטעקאַר פֿון די יידישע אַפֿטיילונגען. ד״ר רפאל עדעלמאַן קומט אַהער, כדי זיך צו באַקענען און אויך העלפֿן איינשאַפֿן די נייע העברעאיש־יידישע ספרים, וואָס זענען דערשינען אין די לעצטע יאָרן און וואָס געפינען זיך דערווייל נאָך נישט אין דער גרויסער יידישער ביבליאָטעק.

פֿאַרווערטס 2 נאָו. 1947

פ. ס. די יידישע ביבליאָטעק אין קאַפענהאַגען געפינט זיך אין בנין פֿון דער קעניגלעכער קאַפענהאַגענער ביבליאָטעק, און איז באַקאַנט ווי: „ביבליאָטעקאַ יודאיקאַ סימאָנסעניאַנאַ“.

פנחס וועלנער

די דענישע צייטונגען האָבן געווידמעט גרויסע אָפּשאַצונגען דעם יידיש־דענישן שרייבער פנחס וועלנער, וואָס איז דעם 10טן פעברואַר 1965 געשטאַרבן פון אַ האַרץ־אַטאַקע אין עלטער פון 71 יאָר. אויך אין די אַנדערע צוויי סקאַנדינאַוישע לענדער, נאָרוועגיע און שוועדן, האָבן די צייטונגען פאַרעפנטלעכט הספּדים־אַרטיקלען וועגן פנחס וועלנער, דעם לאַדזשער עמיגראַנט, וואָס איז געוואָרן אַן אַנערקענטער שרייבער אין סקאַנדינאַויע.

די באַקאַנטע דענישע ליבעראַלע צייטונג „פּאָליטיקען“ האָט געשריבן: „פנחס וועלנער האָט קודם־כל געשריבן זיינע דערציילונגען אויף יידיש, און בהדרגה האָט ער אַזוי באַהערשט די דענישע שפּראַך, אַז אַ טייל פון זיינע שאַפונגען קענען צוגערעכנט ווערן צו דער טראַדיציע פון די גרויסע דעניש־יידישע קינסטלער מאיר אהרן גאַלדשמידט און הענרי נאַטאַנסען.“ פנחס וועלנערס ערשטע דענישע בוך האָט געהייסן „אין יענע טעג“. ס'איז דערשינען מיט 16 יאָר צוריק. אין דעם בוך האָט פנחס וועלנער געשילדערט די שטילע ליידן פון די דענישע יידן בעת דער היטלעריס־טישער אַקופאַציע.

פנחס וועלנער איז געקומען קיין דענעמאַרק אין יאָר 1913. פאַראַיאָרן האָט מען אין דענעמאַרק געפּייערט זיין 70סטן געבוירנטאָג. ביז דער היטלער־מגפה איז ער געווען אַן אַרבעטער, אַ שניידער.

פנחס וועלנער האָט זיך געראַטעוועט צוזאַמען מיט די מערסטע דענישע יידן אין דעם שכנישן שוועדן. ער איז אָבער גוט באַקאַנט געווען נישט בלויז מיט דעם גורל פון די 500 דענישע יידן, וואָס זענען פאַרשיקט געוואָרן קיין טערעזיענשטאַט, נאָר בכלל מיט די קרבנות פון די דייטשע רוצחים. אין דעם בוך „אין יענע טעג“ איז פאַראַן אַ דערציילונג א. נ. „מלכהלע“, וואָס מאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק. אַ געהימער יידישער עראַפלאַן פון ארץ ישראל האָט זיך אַרונטערגעלאָזט מיט 5 יידישע העלדן אויף פאַרשיידענע פונקטן, וווּ די דייטשן האָבן געהערשט. מלכהלען האָט מען אַרונטערגעלאָזט אויף אַ פאַראַשוט אין אַ וואַלד, נישט ווייט פון איר געבוירן־שטעטל וויגאַץ אין פּוילן. זי דאַרף ברענגען אַ גרוס פון ישוב

אין ארץ-ישראל צו די יידן אין די געטאס, און זיי אָנזאָגן, אַז די שעה פון באַפֿרייאַונג איז נאָענט, מלכהלע דערמאָנט אין אַ סך פרטים חנה כענעש.

דאָס דאָזיקע בוך האָט וועלנערן זייער פּאָפּולער געמאַכט אין דענע-מאַרק. ער פלעגט די דערציילונגען פּאַרלייענען אין ראדיאָ און אויף פּאַרזאַמלונגען. ער האָט געקראָגן פאַר דעם בוך דעם הענרי נאַטאַנסען-פּרייז.

מיט 9 יאָר שפּעטער, אין 1958, איז דאָס בוך אויך דערשינען אויף יידיש אין אַרגענטינע און געקראָגן די צבי קעסל-פרעמיע.

אין 1953 האָט פּנחס וועלנער אַרויסגעגעבן זיין בוך „ביי די ברעגן פון אוירסונד“, וואָס ער האָט אליין איבערגעזעצט אויף דעניש. אויף יידיש איז דאָס בוך דערשינען אין 1957. אַרויסגעגעבן דורך דעם אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאָנגרעס אין ניו-יאָרק.

אין דעם בוך שילדערט פּנחס וועלנער דעם געמיט-צושטאַנד פון די יידן אין דענעמאַרק בעת דער נאַצי-אַקופּאַציע פון לאַנד. די יידן האָבן זיך געריכט, אַז יעדן טאָג קענען די דייטשן זיי באַפּאַלן און אַוועקשיקן אין קאָנצענטראַציע-לאַגערן, די פּאַרלויירנדייט, הילפּלאַזיקייט און אומזיכערקייט האָט אַזוי שטאַרק געווירקט אויף די נערוון פון די יידן, באַזונדערס אויף די איינגעוואַנדערטע מזרח-אייראָפּעאישע יידן, אַז זיי זענען אַרומגעגאַנגען ווי שאַטנס. ביי יעדן קלאַנג און חשד, אַז די נאַציס וועלן זיי אפּשר ביי נאַכט באַפּאַלן און אַרעסטירן, האָבן זיי אומבאַמערקט, אַרויסגעשלייכט זיך פון די היימען און אַוועק זיך אויסבאַהאַלטן ביי באַקאַנטע דענער, און מורא געהאַט זיך אומקערן אַהיים אָדער גיין צו דער אַרבעט.

פּנחס וועלנער האָט אָנגעהויבן שרייבן, ווען ער איז שוין געווען אין די פּופּזיקער יאָרן. ער האָט איבערגעלעבט די היטלעריסטישע גרויל-עפּאַכע, און דאָס האָט אים, ווי עס ווייזט אויס, געגעבן אַ שטאַרקן שטויס צו פּאַרציי-כענען די טראַגעדיעס, וואָס ער האָט זיך אָנגעזען און אָנגעהערט.

דער שרייבער פון די שורות האָט אַ סך יאָרן געלעבט אין קאַפּענהאַגען און גוט געקענט פּנחס וועלנערן, וואָס האָט האָט באַלאַנגט צו יענע פּאַלקס-אינטעליגענטן, וואָס מען געפינט זיי בכל תּפּוצות ישראל — אין די צווייגן פון נאַציאָנאַלן אַרבעטער-פּאַרבאַנד, אַרבעטער-רינג, שול-פּאַרוואַלטונגען,

פועל־ציון וכדומה. ער איז יארנלאַנג געווען איינער פון די וואַרטזאָגער פון דעם ייִדיש־נאַציאָנאַלן שיכט אין קאָפּענהאַגען.

אין 1960 האָט פּנחס וועלנער פאַרעפּנטלעכט זיין אויטאָביאָגראַפֿיש בוך אויף דעניש — „באַלוט“. ער רופט עס אָן „דען בראַגעדע גאדע“ — „די פּאַרביקע גאַס“, ווייל דאָס וואָרט „באַלוט“, האָט מיר וועלנער געשריבן, ווי אַ טיטול־נאַמען, וואָלט געווען דעם דענישן לייענער אין גאַנצן פרעמד. אָבער אינעווייניק אין בוך רעדט דער מחבר פאַרשטייט זיך, כּסדר וועגן באַלוט, וועגן דער אַרעמער ייִדישער געגנט אין לאַדזש, וווּ ער איז געבוירן געוואָרן, געלעבט דאָרטן, געאַנאַגען אין חדר, געאַרבעט פון זיין פּריער יוגנט ביז ער האָט פאַרלאָזט לאַדזש אין 1911, אַלס קלאַסנבאַווסטיניקער בחור פון 18 יאָר.

עס איז איבעריק אונטערצושטרייכן, אַז ער האָט דאָס בוך פּריער געשריבן אויף ייִדיש און דערנאָך האָט ער דאָס איבערגעזעצט אויף דעניש. ליידער איז דאָס בוך נאָך נישט דערשינען אויף ייִדיש. עס האָט זיך נישט איינגעגעבן צו געפינען אַ פאַרלעגער אָדער אַן אינסטיטוציע וואָס זאָל עס אַרויסגעבן.

אין בוך געפינען זיך הונדערטער ייִדישע אויסדריקן, וואָס זענען טראַנס־ליטערירט מיט לאַטיינישע אותיות און פאַרטייטשט אויף דעניש. דאָ האָט פּנחס וועלנער, אין אַ געוויסן פּרט נאָכגעטאָן דעם דעניש־ייִדישן קלאַסיקער מאיר אהרן גאַלדשמידט, וואָס האָט געלעבט מיט העכער 100 יאָר צוריק און געשריבן זיינע הויפּט־ווערק אויף ייִדישע טעמעס. אויך מאיר אהרן גאַלדשמידט האָט אין זיין באַרימט ווערק „אַ ייד“, וואָס ווערט אַבליגאַטאָריש געלערנט אין די דענישע מיטלשולן, גענוצט אַ סך ייִדישע אויסדריקן און אפילו גאַנצע זאַצן און פאַראַגראַפּן. אָבער בעת מאיר אהרן גאַלדשמידט האָט גענוצט ליטורגיע, תּפילות, ברכות, נוצט פּנחס וועלנער פשוטע ייִדישע ווערטער, וואָס זייער פּאָלקסטימלעכקייט לאָזט זיך נישט תּמיד איבערזעצן.

נאָך דעם ווי זיין בוך „באַלוט“ איז דערשינען, האָט פּנחס וועלנער דערקלערט, אַז אין די לאַנגע חדשים, וואָס ער האָט זיך אויפּגעהאַלטן אין שוועדן, בעת דער היטלעריזם האָט געבושעוועט איבער אייראָפּע, האָט פאַר זיינע אויגן טאַג־טעגלעך געשוועבט זיין קינדהייט, „באַלוט“ מיט אַלע פאַרשוינען און געשעענישן, און געמאַנט ביי אים, אַז ער זאָל דאָס אַנקליידן

אין פלייש און בלוט, און ער האָט געטאָן אַ נדר, אַז אויב גאָט וועט אים לאָזן לעבן, וועט ער אָנשרייבן דאָס בוך „באַלוט“ און ער האָט געהאַלטן וואָרט.

פנחס וועלנער צייכנט זיך אויס אין זיין בוך „באַלוט“ מיט קינסטלע-רישער ערלעכקייט. ער פאַרהוילט גאַרנישט פאַרן ליינער, נישט די אַרעמ-קייט און עלנטקייט פון די יידישע איינוווינערס פון די באַלוטער הויפן, נישט די קאַטערינשטיקעס, ווילע-יונגען און מיידן פון פעפער-גאַס, אויך נישט די אַפנעמער און גנבים פון די פינצטערע באַלוטער גאַסן. דערפאַר באַהאַלט ער אויך נישט דעם טיפן אידעאָליזם פון די יידישע אַרבעטער, דער עיקר פון די וועבערס, וואָס זענען געווען גרייט אַוועקצוגעבן זייער לעבן פאַר אַ ליכטיקערער צוקונפט, אין וועלכער זיי האָבן געגלויבט.

כאַטש די נאַוועלע „באַלוט“ איז געשריבן אין דער דריטער פּערזאָן, איז עס דורכויס אַן אויטאָביאָגראַפיש בוך.

וועלנער האָט, ווי ס'רוב באַלוטער יידישע קינדער, נישט געהאַט קיין קינדהייט. די זון פלעגט דאַרטן זעלטן ווען שיינען, דאָך האָט די מורא פאַר די פּוילישע שקצים נישט אַפּגעהאַלטן מענדלען זיך אַ מאָל מיט חברים אַרויסכאַפן הינטער באַלוט און זען דעם הימל, ביימער, פעלדער. נישט איין מאָל איז אַזאָ שפּאַציר נישט אַפּגעגאַנגען גלאַטיק.

צענדליקער טיפן פירט אַרויס פנחס וועלנער, און מיט אַ סך פרטים באַשרייבט ער זייער לעבן און זייערע פּראָבלעמען, די דעמאָנסטראַציעס פון 1905, די שיסערייען פון די קאַזאַקן אויף די דעמאָנסטראַנטן, די דורכגע-כאַלענע רעוואָלוציע, די שרעק פאַר פּאַגראַמען, די גלייכגילטיקייט פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי צו זייערע יידישע חברים. און אין מיטן פון דעם אַלעם טליעט ביי מענדלען אַ היים-געפיל, וואָס ער געפינט נישט אין זיין היים און נישט אויף די באַלוטער גאַסן, און עס בליצט אויף ביי אים אַ בענקשאַפט נאָך דעם לאַנד פון חומש.

אין יאָר 1911 האָט זיך פנחס וועלנער געזעגנט מיט באַלוט און געלאָזט זיך אין דער ווייטער וועלט אַריין, ער האָט איבערגעלאָזט הינטער זיך אַ שטאַט, וואָס האָט געשוויבלט און געגריבלט מיט יידיש לעבן.

אין די פינצטערע היטלער-יאָרן איז באַלוט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער באַרימטער לאַדזשער געטאָ, וווּ ס'האַבן געלעבט דריי הונדערט טויזנט יידן. בלויז זעקס הונדערט האָבן באַוויזן דורך כלערליי ניסים זיך

צו ראטעווען, די איבעריקע צוויי הונדערט מיט ניין און ניינציק טויזנט און פיר הונדערט יידן האָבן די דייטשן אומגעבראַכט.
פּנחס וועלנערס בוך „באַלוט“ איז אַ מאַנומענט נאָך דעם אַ מאָל אַזוי קאַלירפול, רייכן יידישן לעבן, נישט געקוקט אויף דער דרויסנדיקער גרויסער אַרעמקייט.

„טאַג מאַרגן־זשורנאַל“, 1965

יידן אין דענעמאַרק

דעם 29סטן מערץ 1814, האָט דער דענישער קעניג, פּרעדעריק דער זעקסטער, געגעבן די יידישע איינוווינער פון דענעמאַרק גלייכע רעכט מיט אַלע איבעריקע בירגער פון לאַנד. די דענישע פּרעסע האָט אָפּגעגעבן אַ סך פּלאַץ דער דאָזיקער היסטאָרישער געשעעניש. זי ווונדערט זיך נאָר שטאַרק, וואָס עס איז ערשט אין גאַנצן 150 יאָר, זינט יידן זענען געוואָרן גלייכבאַ־רעכטיקט. „און וואָס איז געווען פּריער?“, פּרעגט די דענישע ליבעראַלע צייטונג „סאַמווירקע“. אין דער אמתן האָבן שוין יידן געוווינט אין דענע־מאַרק אַ סך פּריער. דער איצטיקער אויבער־ראַבינער פון דענעמאַרק, ד״ר מאַרקוס מעלכיאַר, שטאַמט פון אַ משפּחה, וואָס וווינט שוין אין דענעמאַרק 250 יאָר.

די דערמאָנטע דענישע צייטונג שרייבט: די קעניגלעכע פּראַקלאַמירונג פון גלייכבאַרעכטיקונג פאַר די יידן האָט פון דעסטוועגן נאָך פאַרמאָגט אַ סך פּלעקן; און ס׳האָט גענומען היפשע יאָרן ביז מען האָט אָנגעהויבן פאַרווירקלעכן, וואָס מען האָט צוגעזאָגט. דער שרייבער באַמערקט איראַניש, אַז נאָך מיט יאָרן שפּעטער האָט מען אָנגעבאַטן אַ יידישן דאָקטאָר אַ פּראַ־פּעסאַר־שטעלע אין קאָפּענהאַגענער אוניווערסיטעט, מיטן „תּנאי“, אַז ער זאָל איבערגיין צו דער קריסטלעכער קירכע. דער יידישער דאָקטאָר האָט זיך אָפּגעזאָגט — און ערשט מיט פּערציק יאָר שפּעטער, אין 1853, האָט מען אָנגעהויבן אַריינצונעמען יידישע סוחרים אין סוחרים־פאַרבאַנד פון דער שטאָט אלבערג; און נישט פּריער ווי אין יאָר 1870 האָט דער קאָפּענהאַגענער אוניווערסיטעט פאַרמעל געגעבן די יידן פולע גלייכהייט.

די אָנגעזעענסטע קאָנסערוואַטיווע דענישע צייטונג „בערלינסקע טידענ-
דע“ שרייבט, אַז די יידן זענען אין דענעמאַרק בדרך־כלל באַהאַנדלט געוואָרן
אין לשער בעסער ווי אין די מערסטע לענדער: „קײן געטאָס, צי געצווונגע-
נע הלבשה־צייכנס. אַדער בלוטיקע פאַגראַמען אויף יידן, זענען ביי אונדז
אין לאַנד קײן מאָל נישט פאַרגעקומען“. דאָס מײנט אָבער נישט אַז די
יידן האָבן געהאַט אין לאַנד גלייכע רעכט מיט די אַנדערע איינוווינער.
דורכױס נישט! „בלױז יענע יידן האָט מען אַקצעפּטירט“, אין וועמען מען
האַט זיך שטאַרק גענייטיקט“.

אַזױ, למשל, האָט דער קעניג קריסטיאַן דער פּערטער — וואָס האָט
געגרינדעט די שטאַט גליקשטאַט אין האַלשטיין — געוואַלט אַז די נײַגע-
גרינדעטע שטאַט זאָל קאָנקורירן מיט האַמבורג און אַמסטערדאַם. האָט ער
דעריבער אָנגעבאַטן די יידן אַ רײ פּרױוילעגיעס מיטן באַדינג, אַז זײ זאָלן
זיך באַזעצן אין יענער שטאַט. „דאָס איז אָבער נישט געווען קײן אַקט פון
וועלכער־עס־איז הומאַניסטישער צי רעליגיעזער טאַלעראַנץ. דער קעניג
האַט זיך פשוט גענייטיקט אין זײער דערפאַרונג אין מסחר און אין
פּינאַנסן.“

די אייגנטלעכע געשיכטע פון די יידן אין דענעמאַרק הויבט זיך אָן
אין 1620, אין יענע יאָרן בעת עס איז געגרינדעט געוואָרן די פּרײער־דער-
מאַנטע שטאַט גליקשטאַט. אַ צאָל משפּחות האָבן געקראָגן דערלױבעניש צו
ווינען אין דענעמאַרק אין די שטעט אַלטאַנאַ און וואַנסבעק. אויך אין קעניג-
לעכן הויף פון קריסטיאַן דעם פּערטן האָבן זיך אויפגעהאַלטן עטלעכע יידן.
דאָס זענען געווען דאָקטוירים, פּינאַנס־עקספּערטן און ספּעציאַליסטן אין
וועמען דער קעניג האָט זיך גענייטיקט. אָבער אין אַלגעמיין האָט מען
פאַרבאַטן די יידן זיך צו באַזעצן אין דענעמאַרק.

נאָך דער שוועדישער מלחמה, וואָס איז פאַרגעקומען פון 1658 ביז
1660, ווי דענעמאַרק האָט פאַרלוירן די שטעט סקאַנע, האַלאַנד און בלעקינגע,
האַט מען דערלױבט אַ צאָל יידן ווױנען אין אַ רײ שטעט. אַ סך דענישע
שטעט זענען דעמאָלט געווען שטאַרק פאַראַרעמט און מען האָט געגלױבט, אַז
די יידן וועלן העלפן אויפבויען יענע שטעט. אין 1667 האָט מען דערלױבט
אַ צאָל יידן ווױנען אין נאַקסקאַוו, אין פּרעדריציאַ אין 1675, און אין קאַפּענ-
האַגען אין יאָר 1676 און אין נאָך עטלעכע שטעט. אין יענער צײט האָבן זיך
די יידן אין דענעמאַרק געווענדט צום קעניג, אַז מען זאָל זײ געבן געוויסע

רעליגיעזע פרייהייט אין גאנצן לאַנד. דער קעניג האָט די ווענדונג צוריק-
געוויזן.

די דענישע צייטונגען און צייטשוויפטן שרייבן מיט גרויס באַדויער
וועגן דער שלעכטער באַהאַנדלונג פון די יידן אין יענער צייט און אויך
שפעטער. זיי פאַרלייקענען אָבער נישט די פאַקטן. די יידן האָבן זיך ווייניק
באוויזן אין די גאַסן. מען פלעגט זיי באַליידיקן, מען האָט יידן נישט
אַריינגענומען אין אַ גאַנצער ריי פאַכן, זיי האָבן אויך נישט געהאַט קיין
אינטרטיט אין די שולן און אין דעם אוניווערסיטעט. יידן האָבן נישט געטאַרט
האַלטן ביי זיך אין הויז קיין דינערינס אונטער פופציק יאָר. די סיבה איז
געווען, וואָס מען האָט געהאַלטן, אַז יינגערע פרויען מיט נישט קיין געזעצטן
כאַראַקטער, קען מען פאַרפירן רעליגיעז, און נאָך מער, קערפערלעך. מען
פלעגט באַשטראַפֿן יידן, ווען מען האָט זיי באַשולדיקט אין דעם. אין יאָר
1726 האָט מען באַשולדיקט אַ ייד, אַז ער האָט פאַרפירט אַ קריסטלעך מיידל,
וואָס איז פון אים שוואַנגער געוואָרן. מען האָט אים דערפאַר פאַרמשפט צו
אַ יאָר תּפּיסה, געשמידט אין קייטן און נאָכן יאָר האָט מען אים אַרויסגע-
שיקט פון לאַנד. די מוטער פון קינד האָט מען עפנטלעך געשמיסן און נאָך
דעם זי סטעריליזירט. דאַקעגן אַ דענישער מאַן איז נישט באַשטראַפט
געוואָרן, אויב אַ יידישע נישט פאַהיראַטע פרוי איז פון אים שוואַנגער
געוואָרן.

אין אַנהויב פון ניינצנטן יאָרהונדערט האָבן אַ צאָל דענישע ליבעראַלע
פּאָליטיקער — א. א. פ. בערנסטאָרף, די ברידער רעווענטלאָוו און קריסטיאַן
קאַלביערנסאָן — געקעמפט פאַר דער באַפרייאונג פון די פויערים און
גלייכצייטיק אויך פאַר דער גלייכבאַרעכטיקונג פון די יידן, וואָס האָבן
געלעבט אין דענעמאַרק.

די דענישע צייטונג „פּאָליטיקען“ באַמערקט, אַז „די רעוואַלוציע, וואָס
שייך רעכט פאַר יידן, איז געקומען פון אויבן, אויב דער פאַרשלאַג וואַלט
גענומען געוואָרן צום אָפּשטימען פון פּאַלק, איז אַ גרויסער ספק צי ער
וואַלט דורכגעאַנגען“.

אויך די יידן אין נאָרוועגיע האָבן געלעבט אַן רעכט. דער נאָרוועגישער
דיכטער ווערגעלאַנד האָט אין אַ גרויסער מאָס גורם געווען, אַז די יידן פון
נאָרוועגיע זאָלן ווערן גלייכבאַרעכטיקט. געשען איז עס אזוי: אין אַ שרעקלעך
פּראָסטיקער קריסטמעס-נאַכט (ניטל), האָט אַ יידישער הויזזענער, מיט

זיין פעקל סחורה אויף די פלייצעס, געוואַנדערט — ריכטיקער : געוואַגלט — אין אַ נאַרוועגישן דאַרף. דערווייל איז געוואָרן אַ מוראדיקע זאַווערוכע און בייסיקע קעלט. דער יידישער הויזערער איז פאַרבייגעגאַנגען די קריסטלעכע הייזער, פון וואַנען עס האָט אַרויסגעשטראַמט אַזוי פיל ליכט, פרידן און שלווהדיקייט. די משפחות זענען געזעסן ביי די געדעקטע טישן און געפראָ- וועט דעם יום־טוב פון ליבע.

דער ייד האָט זיך דערוועגט אַנצוקלאַפן אין אַזאַ קריסטלעכער טיר. אַ שטראָם וואַרעמקייט איז אים אַנטקעגנגעקומען. ער האָט מיט אַן הכנעהדיקן טאָן געבעטן, מען זאָל אים אַריינלאָזן אין הויז, ווייל ער ווערט געפרוירן. דער ענטפער איז געווען : „אָוועק פון דאַנען, דו קריסטוס־מערדער !“ אויך אין די אַנדערע קריסטלעכע הייזער האָט ער געקראָגן די זעלביקע תשובה. אַזוי וואַנדערנדיק האָט ער געטראַפן אַ קריסטלעך יינגל. איצט האָט דער ייד אַנגעקלאַפט מיט מער דרייטקייט אין די קריסטלעכע טירן און געבעטן מען זאָל רחמנות האָבן און כאַטש אַריינלאָזן דאָס יינגל. ער איז דאָך אַ קריסטלעך קינד ! אָבער ווידער ס'זעלבע : „אָוועק פון דאַנעט, קריסטוס־ מערדער !“ און מען האָט פאַרהאַקט די טירן.

אין דער פרי האָט מען געפונען דעם ייד, איינגעקלאַמערט מיטן קריסטלעכן קינד, ליגן געפרוירן לעבן אַ בוים, ווערגעלאַנד האָט די דאָזיקע פאַסירונג, אָדער דיכטערישע פאַנטאַזיע, באַשריבן אין רירנדיקע פערזן און פאַרענדיקט : איז דאָס קריסטן־ליבע ?

תיכף נאָך דעם האָט זיך אין נאַרוועגיע אַנגעהויבן אַ באַוועגונג צו געבן די יידן גלייכע רעכט. די נאַרוועגישע יידן אין דער הויפטשטאָט פון לאַנד — אין אַמאַליקן קריטייאַנאַ און איצטיקן אַסלאַ — האָבן אויפגע- שטעלט אַ מאַנומענט דעם דיכטער, ווו עס איז אויסגעקריצט זיין ליד.

אָבער לאַמיר זיך צוריק אומקערן צו דענעמאַרק. אין יאָר 1819 זענען אין קאָפּענהאַגען און אין אַ ריי פראַווינץ־שטעט פאַרגעקומען מילדע פאַגראַמען. מען האָט צעראַבעוועט יידישע געשעפטן, אויך פאַרווינדעט אַ צאָל יידן. אַ סך האָבן זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן. די סיבה פון די אויסברוכן שרייבט מען צו אַ מלוכה־באַנקראַט, וואָס איז מיט אַ צייט צוריק פאַרגע- קומען, הגם די יידן האָבן מיט דעם נישט געהאַט קיין שום שייכות.

די דענישע צייטונגען שרייבן : „אַזוי האָבן זיך אין מערסטע לענדער אַנגעהויבן פאַגראַמען אויף יידן. אָבער ביי אונדז אין לאַנד האָט די מאַכט,

לויט דער פאָראַרדענונג פון דער רעגירונג, אָנגענומען די שטרענגסטע מיטלען און מיט אַ שטאַרקער האַנט אונטערדריקט יעדן איבערפּאַל. עס איז אַרויסגערופן געוואָרן מיליטער און 28 באַטייליקטע זענען באַשטראַפּט געוואָרן ביז דריי יאָר תּפּיסה... דער גרונט־געזעץ פון 1849 האָט געהאַלפּן נאַרמאַליזירן דעם יידישן סטאַטוס אין דער דענישער געזעלשאַפּט. עס איז געוואָרן לייכטער צו זיין אַ ייד, און ס'איז געוואָרן נאָך לייכטער אויפצוהערן זיין אַ ייד.

אין 1834 האָט די יידישע נעמיינדע אין דענעמאַרק געציילט פיר טויזנט מיטגלידער (יעדער דענישער ייד מוז געהערן צו דער געמיינדע און באַצאַלן אַ באַשטימטן שטייער־אַפּצאַל, די געמיינדע פּאַרזאָרגט אַלע רעליגיעזע הצטרכות פון אירע מיטגלידער). אין יאָר 1901, לויט דער פּאַלקס־ציילונג, האָט די געמיינדע געהאַט אַן ערך 3,500 מיטגלידער. באַזונדערס זענען דערפון געטראַפּן געוואָרן די פּראָווינץ־שטעט. אין יאָר 1834 האָבן זיך אין די דענישע פּראָווינץ־שטעט געפונען אַרום 1500 יידן, אין 1934 האָט זיך קוים געפונען אַ צענטל פון דער צאַל — און היינט האַלטן זיך אויף בלויז אַ פּאַר צענדליק יידן אין די פּראָווינץ־שטעט. אַלע פּראָווינץ־געמיינדעס זענען שוין פון לאַנג אונטערגעגאַנגען. פּאַרבליבן איז בלויז די יידישע געמיינדע אין קאָפּענהאַגען.

היינט־צוטאָג געפינען זיך אַן ערך 6,500 דענישע יידן, וואָס זענען אָנגעשלאָסן אין דער געמיינדע. די פּאַרגרעסערטע צאַל איז, פּאַרשטייט זיך, אַדאַנק דער אימיגראַציע פון די פּויליש־רוסישע יידן אין אָנהויב פון דעם יאָרהונדערט און אַדאַנק דער איינוואַנדערונג פון יידן אין די דרייסיקער יאָרן, וואָס זענען באַצייטנט אַנטלאָפּן פון דייטשלאַנד. דער פּראָצענט יידן, לויט דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג, ווערט אָבער קלענער פון יאָר צו יאָר. אַן ערך הונדערט דענישע יידן, צווישן זיי אַ היפשע צאַל יוגנטלעכע, האָבן זיך באַזעצט אין מדינת ישראל.

די סיבה פאַרן כּסדריק־פּאַרקלענערטן פּראָצענט יידן נעמט זיך קודם־כּל פון דער קליינער צאַל געבורטן ביי די דענישיידישע משפּחות און פון די געמישטע חתונות, וווּ די קינדער ווערן (על־פּירוב) דערצויגן אַן יידישער אָנגעהערדיקייט. דערצו איז אויך גורם דער „איבערגאַנג“ פון יידן צו דער „נישט־יידישער באַפעלקערונג“ — דער שיינער נאַמען „פּאַר אויסבייטן דאָס רענדל“; אויך דער צו־גרויסער פּראָצענט נישט חתונה־

געהאטע דענישע יידן, אדער „געמישטע חתונות“ ווו די פארלעך האבן זיך געגט.

דער דאזיקער פראצעס פון אסימילאציע האט זיך נאך דער גרינדונג פון מדינת ישראל א ביסל אפגעשטעלט, אבער נישט אויף לאנג.

*

אין „יודיסק סאמפונד“ (יידישע געזעלשאפט), די אומאפיציעלע דעניש-יידישע חודשלעכע שריפט פון דער יידישער געמיינדע איז (אין אפריל-נומער) פאראן א פרטיותדיקער באריכט וועגן דער אימפאזאנטער פייערונג אין דער קאפענהאגענער סינאגאגע לכבוד 150 יאר גלייכבארעכטיקונג פון די דענישע יידן. די פייערונג איז פארגעקומען דעם 7טן אפריל ה.י. וואס שייך דער געשיכטע פון די יידן אין דענעמארק א מאל — און דעם גייסטיקן מצב פון דער יידישער געמיינדע היינט-צו-טאג — וועגן דעם איז דאָרט נישט פאראן קיין וואָרט. איך האָב אָבער געפונען אַ שלל אינפארמאציע אין דער אַלגעמיינער דענישער פרעסע, וואָס איז פאָרענטלעכט געוואָרן צו דער דאָזיקער געלעגנהייט.

אין אַ געוויסן פרט איז עס אפשר פאָרשטענדלעך. מען דאַרף געפינען אַ זכות פאַר וואָס די אַנפירערשאַפט פון דער יידישער געמיינדע מיידט אויס אַלע נעגאַטיווע מאַמענטן; בפרט ביי אַזאַ יום־טובדיקער געלעגנהייט.

צוזאמען מיטן קעניגלעכן פאָרל זענען אויך געקומען צו דער פייערונג די פאָרזיצער פון „פאָלעקטינג“ (פאָרלאַמענט) גוסטאָו הענדערסען, דער אַמבאַסאַדאָר פון ישראל האַרי לעווין, דער מעיאָר פון קאָפענהאַגן אַווע וויקאָפּ, דער דעקאַן פון קאָפענהאַגענער אוניווערסיטעט, דער באַרימטער שווישפילער פאַול רוימערקט, דער בישאָפּ פּוגלסאַנג דאַמגאַרד און אַנדערע באַרימטע פּערזענלעכקייטן. אַלע זענען געזעסן אין די היטלען.

דער הויפט־ראַבינער, ד״ר מאַרקוס מעלכיאָרס זון — ראַבינער בנימין מעלכיאָר, וואָס האָט מיט עטלעכע חדשים צוריק געקראָגן סמיכה פון רבי־הכולל ישראל בראַדי פון ענגלאַנד — האָט באַגעגנט דאָס קעניגלעכע פאָרל מיט אַ טראַדיציאָנעלער ברכה.

אין דעם דענישן האַטעל דאַנגלעטעיר ווו די חשובסטע געסט האָבן זיך דערנאָך פאַרזאַמלט, איז דער גרויסער יום־טוב פאָרגעזעצט געוואָרן.

אגב, די פארשטייער פון דער יידישער געמיינדע דארפן נישט דערקלערן ביי יעדער געלעגנהייט, אז זיי זענען דענער און דענעמארק איז זייער פאטערלאנד. די דענער וויסן דאס גוט. דעריבער האבן די כסדרדיקע סופער־פאטריאטישע דעקלאראציעס א געוויסן ביי־טעם. ווען די דענישע פרעסע שרייבט וועגן יידן אין דענעמארק, רופט מען זיי קיינמאל נישט „דענער“; מען שרייבט וועגן זיי און מען רופט זיי — דענישע יידן. דאס פארמינערט נישט א האר זייער פאטריאטיזם און זייער אַנגעהעריקייט צו דענעמארק.

דער קלאסיש־דענישידישער שרייבער — דער מחבר פון באַרימטן ראַמאַן „א ייד“ און פון א סך אנדערע גרויסע ווערק, א. מאיר גאַלד־שמידט — האָט נישט געהאַלטן אין איין אונטערשרייכן, אז ער איז א דענער און דענעמארק איז זיין היים. אדרבא, זיין ראַמאַן „א ייד“ איז א שטאַרקע אַנקלאַגע קעגן דער דענישער געזעלשאַפט, ווו דער ייד האָט נאָך אַלץ נישט געהאַט קיין פולע בירגערלעכע גלייכבאַרעכטיקונג, באַזונדערס אין סאַציאַלן לעבן.

לאַמיר ברענגען אַן אויסצוג פון א. מאיר גאַלדשמידטס נאָוועלע „א ייד“, וואָס האָט אַ שטאַרקן שייכות צו דער יידישער גלייכבאַרעכטיג־קינג; די הויפּט־געשטאַלט פון ראַמאַן, יאַקאָב בענדיקסען און זיינע קריסטלעכע חברים — סטודענטן פון מעדיצינישן פאַקולטעט — זענען אויף אַ שפאַציר אין וואַלד. ס'איז אַ לעבעדיקע און טומלדיקע חברותא, בלויז דער איינציקער ייד צווישן זיי. יאַקאָב בענדיקסען, קען אַפילו אויף דער שיינער נאַטור זיך נישט באַפרייען פון אינערלעכער געדריקט־קייט און אומרו און ער הויבט אָן דעם וויכוח.

— איצט — האָט געזאָגט יאַקאָב בענדיקסען, וואָס זיין בלוט איז אים געקומען אין פנים אַריין, און האָט זיך מער נישט געקענט האַלטן אויף די פיס — טרינק איד פאַרן ווילזיין פון דענעמארק. איד תוך גענומען האָב איד צום ליבסטן דענעמארק.

— קומט דיר דערפאַר אַ שיינעם דאַנק — האָט אים אונטערבראַכן דער סטודענט גרוינדאַל — מיר דוכט זיך, אז דענעמארק איז פונקט אזוי גוט דיין פאַטערלאַנד ווי מײן. ביסט אפשר נישט געבוירן און דערצויגן געוואָרן אין פּין? (אַן אינדזל אין דענעמארק), ווילסט עס אפשר אַפליי־קענען?

— ניין, בשום אופן נישט — האָט יאַקאַב געענטפערט — אָבער דענעמאַרק קען דאָך נישט זיין מיין פּאַטערלאַנד, אין דער זעלבער מאָס ווי עס איז אייערס. צי גלויבט איר, אָז אַ ייד וואָס איז זיך באַוווּסט וועגן זיין מענטשן־רעכט, קען זיך צוקוקן גלייכגילטיק צו דער דאָזיקער אומגלייכקייט, וואָס איז צווישן אים און זיינע קריסטלעכע מיטגלידער? — אָבער דער חילוק איז דאָך אומבאַדייטנדיק — האָט זיך איינער אָנגערופן — בלויז אין גאָר ווייניק זאָכן זענען די יידן ביי אונדז נישט גלייכבאַרעכטיקט.

— די פרייהייט קען מען נישט טיילן — עטפערט יאַקאַב — דער מינדעסטער פרט, וואָס פעלט, פאַרוואַנדלט די פרייהייט אין אומפרייהייט. — איך ווייס נישט מיט וואָס מען באַהאַנדלט ביי אונדז די יידן ערגער פון אַנדערע. האָסט אפּשר געקראָגן אַ נידעריקערן צייכן ביים עקזאַמען, ווייל דו ביסט אַ ייד?

— גאַרנישט זאָגסטו — ענטפערט יאַקאַב — איך וויל איצט נישט ריידן וועגן דער פיינטלעכקייט, הגם דאָס איז דאָס עצמדיקסטע און ווירקט מער ווי געזעצן און באַפעלן. צי קען אַ ייד ווערן אַ באַזאַמטער? קען ער ווערן אַן אָפיציר אין דער אַרמיי? איך האָב געזאָגט, אָז איך וויל נישט ריידן וועגן דער שנאה צו יידן, דאָך וויל איך ברענגען עטלעכע כאַראַקטעריסטישע פאַקטן. עס זענען פאַראַן אַ ריי פאַכן און מלאכות, וואָס שליסן אויס יידן און ווילן נישט צו מאַל צונעמען אַ יידיש לערן־יינגל. ווען, למשל, אַ דראַמאַטורג ווייסט נישט וועגן וואָס צו שרייבן, שטעלט ער אַרײַן אַ יידן — און קריגט שוין אַ פאַיאַץ צו שפילן די ראַלע. דאָס נאַציאָנאַלע אָדער רעליגיעזע טרעפן זיך קיין מאַל נישט, אפילו די אויסשפראַך איז פאַרקריפלט. אָבער דער המון לאַכט — און דער המון איז דאָך אין אַזאַ אַוונט דער רוב מנין און בנין פון פובליקום.

— דו ביסט צו־שטרענג — האָט געזאָגט פּרענקל — ווילסטו אפּשר, אָז מיר זאָלן אין טעאַטער שרייען הוראַ פאַר די יידן? הוראַ פאַר די יידן?!

— הוראַ פאַר די יידן! — האָט געליאַרעמט די גאַנצע חברותא. — איך וויל — האָט יאַקאַב ליידנשאַפּטלעך אויסגערופּן, האַלטנדיק אין האַנט אַ גלאַז וויין — איך וויל, אָז איר זאָלט מיר זאָגן, פאַר וואָס איך, וואָס שטיי־אָט־דאָ, בין נישט פונקט אַזוי גוט, פונקט אַזוי באַרעכטיקט

צו יעדער פרייהייט און יעדן צוטרוי און צו יעדן אַמט ווי איר? איך וויל
 — האָט ער געזאָגט אין אַ טאָן וואָס האָט געשוועבט צווישן ביטערקייט
 און קאַפּריז — איך וויל, אַז איר זאָלט מיר זאָגן, פאַר וואָס קען איך נישט
 ווי איינער פון אייך ווערן אַ וועכטער?
 — דו זאָלסט ווערן אַ וועכטער? יאַקאַב זאָל ווערן אַ וועכטער! —
 האָט מען געליאַרעמט און געשריען — הוראַ פאַרן וועכטער יאַקאַב
 בענדיקסען!

צווישן די דענישע יידן האָט דאָס דאָזיקע בוך — איבעריקנס אויך
 זיינע שפּעטערדיקע דערציילונגען אויף יידישע טעמעס — אַרויסגערוּפּן
 גרויס פאַרביטערונג. דאָס בוך איז באַטראַכט געוואָרן ווי אַ נאַציאָנאַל-
 יידישע מאַניפעסטאַציע. למען האַמט דאָרף געזאָגט ווערן, אַז בעת מען
 האָט אין דענעמאַרק געפּייערט מאיר-אהרן גאַלדשמידטס הונדערט-
 יאָריקן געבוירנטאָג, האָבן זיך אין דעם יום-טוב באַטייליקט אַנגעזעענע
 דענישע יידן. די דעניש-יידישע שריפט, וואָס איז דעמאָלט נאָך דער-
 שינען — צייטשריפט פאַר יידישער געשיכטע און ליטעראַטור — האָט
 אָפּגעגעבן אַ סך פּלאַץ פאַר גאַלדשמידט-פאַרשונג. באַזונדערס האָבן
 דאָס געטאָן יוליוס סאַלאַמאַן, דער רעדאַקטאָר פון דער דערמאַנטער
 שריפט, און פּראָפּעסאָר דוד סימאַנסען ע"ה, דער אַנגעזעענער יידישער
 עסקן, אַריענטאַליסט און אויבערראַבינער פון דענעמאַרק.

אין דער הקדמה צו דער צווייטער אויפלאַגע פון „א ייד“ שרייבט
 גאַלדשמידט: „ווען עמעצער מיינט, אַז איצט, נאָך דעם יאָר 1849 —
 ווען יידן האָבן אין דענעמאַרק געקראָגן פּולשטענדיקע גלייכבאַרעכטי-
 קונג — איז, דער יידישער שטאַף פון מיין ראַמאַן פאַרעלטערט, מאַכט
 ער אַ טעות. די פּאָלקסשטימונג און אינסטינקטן האָבן זיך ליידער נישט
 געענדערט.“

עס וואָלט געווען אינטערעסאַנט צו הערן, וואָס גאַלדשמידט וואָלט
 געזאָגט, ווען ער לעבט היינט אויף די שטימונגען און אינסטינקטן.
 משמעות, אַז אויך זיי קענען זיך ענדערן: דער בעסטער באַווייז — די
 האַנדלונג פון דענישן קעניג און זיין פּאָלק אין יענע טראַגישע טעג.
 „אידישער קעמפּער“, 1964

ד"ר רפאל עדעלמאן

ד"ר רפאל עדעלמאן, דער צוזאמענשטעלער פון דער כרעסטאָמאַטיע, איז דער ביבליאָטעקאַר פון דער יידישער אָפטיילונג אין דער קאָפּענהאַג-גענער ביבליאָטעק.

ד"ר רפאל עדעלמאן שרייבט, אַז ביים צוזאמענשטעלן די כרעסטאָמאַטיע האָט ער קודם־כל אין זינען געהאַט די שפראַכלעכע נוסחאות און די פאַרשידענע עלעמענטן פון דער יידישער ליטעראַטור אין די לעצטע הונדערט יאָר, ד. ה. זינט איר אויפבלי מיט מענדעלע מוכרס־פריה ביז דעם יאָר 1965. ער באַמערקט אויך, אַז פון דער ליטעראַטור, וואָס שטאַמט פון דער דאָזיקער תקופה, האָט ער אַריינגענומען אַן אָפּשניט פון דער „צאינה וראינה“, לויט דער אויסגאַבע פון יעקב יאַנאָווער. ער שטרייכט אונטער, אַז די „צאינה וראינה“ האָט אויף אַן אַנטשיידנדיקן אופן באַאיינ־פלוסט לשון און סגנון פון יידיש ביזן היינטיקן טאָג.

ד"ר רפאל עדעלמאן שטייט אין שריפטלעכער פאַרבינדונג מיט אַלע יידישע ביבליאָטעקן, ביבליאָטעקאַרן און אויך מיט אַ גרויסער צאַל יידי־שע שרייבער בכל תפוצות ישראל. ער טוט דאָס מחמת ער וויל כסדר באַרייכערן די יידישע אָפטיילונג פון דער קאָפּענהאַגענער קעניגלעכער ביבליאָטעק, וואָס איז באַקאַנט אונטערן נאָמען: „ביבליאָטעקאַ יודאיקאַ סימאנסעניאַנאַ“.

ד"ר רפאל עדעלמאן שרייבט אין סוף פון דער הקדמה צו דער כרעסטאָמאַטיע, וואָס איז דערשינען מיט עטלעכע חדשים צוריק:

„זאָלן די טעקסטן אין אונדזער כרעסטאָמאַטיע באַלייכטן דאָס לשון פון די מחברים אין ווייט־פאַרשידענע לענדער, הגם זיי אַלע האָבן זייער מקור אין מזרח־אייראָפּע“.

אויך ד"ר רפאל עדעלמאן האָט זיין מקור אין מזרח־אייראָפּע. אמת, ער איז בסך־הכל אַלט געווען זיבן יאָר, ווען זיינע עלטערן האָבן פון דעם לאַטווישן שטעטל רעזשיצע, אין יאָר 1909, איינגעוואַנדערט קיין קאָפּענ־האַגען.

ד"ר רפאל עדעלמאן האָט געקריגן אַ יידיש־טראַדיציאָנעלע דערציאונג. ער שטודירט אין בערלינער ראַבינער־סעמינאַר. זיין דאָקטאָר־דיסערטאַציע

האָט ער געשריבן אין 1928 אין דער אוניווערסיטעט אין באָן, דייטשלאַנד, אויב איך מאַך נישט קיין טעות, איז די טעמע פון זיין דיסערטאָציע געווען: „די אַראַבישע ווערסיע פון חומש“.

ד"ר רפאל עדעלמאַן איז דער מחבר פון אַ ריי ווערק אויף יידישע טעמעס: „די געשיכטע פון מחזור“, „רמב"ם און מעדיצין“, „יידישע מיס-טיק“, „די יידישע ליטעראַטור במשך פון צוויי טויזנט יאָרן“. די דערמאָנטע ווערק האָט ער געשריבן אויף דייטש און דעניש, אין די לעצטע יאָרן, פאַקטיש פון 1934 אָן שרייבט ער זיינע ווערק בלויז אויף דעניש. ער איז אויך געווען אַ מיטגליד אין דער דענישער דעלעגאַציע פון אונגעסק"א. זינט 1938 איז ד"ר רפאל עדעלמאַן דער ביבליאָטעקאַר פון דער יידישער אַפטיילונג פון דער קאָפּענהאַגענער קעניגלעכער ביבליאָטעק. שוין יאָרנלאַנג, ווי ער איז אויך לעקטאָר פון יודאיקאַ אין דער קאָפּענהאַגענער אוניווערסיטעט.

צו דעם אַלעם איז ד"ר רפאל עדעלמאַן אַ יידישער מענטש, אַ טראַ-דיציאָנעלער ייד. ער איז געווען שטאַרק אויפגעבראַכט און שאַקירט, ווען דער קאָפּענהאַגענער אויבערראַבינער האָט מיט אַ יאָר צוריק אָנגענומען אַ דייטשן קרייץ-מעדאַל (שוין דאָס צווייטע מאָל), הגם ער מיטש זיך נישט אין פאַליטיק און במילא רעאַגירט ער אויף דעם בלויז פּריוואַט. ד"ר רפאל עדעלמאַן באַטייליקט זיך אויך פון צייט צו צייט אין די „ייוואָ-בלעטער“, וואָס עס גיט אַרויס דער יידישער וויסנשאַפּטלעכער אינסטיטוט.

דעם לעצטן זומער, בעת איסר גאַלדבערג, דער פאַרוואַלטער פון „ציקאַ“, איז געווען אויף אַ באַזוך אין קאָפּענהאַגען, האָט ד"ר רפאל עדעלמאַן באַשטעלט ביי אים פאַר דריי טויזנט דאָלאַר יידישע ביכער פאַר דער יידישער אַפטיילונג פון דער קאָפּענהאַגענער קעניגלעכער ביבליאָטעק. מיט אַ צייט צוריק האָט ד"ר רפאל עדעלמאַן מיר געשריבן, אַז דער קאָפּענהאַגענער אוניווערסיטעט האָט איינגעפירט יידיש און יידישע ליטע-ראַטור און דער אוניווערסיטעט וועט מסתמא אויך אַרויסגעבן אַ לערנבוך אין יידישער ליטעראַטור.

איצטער איז דערשינען דאָס לערנבוך פון ד"ר רפאל עדעלמאַן א. נ. „יידישע כרעסטאָמאַטיע“, אַרויסגעגעבן פונעם פּאַנד איינצושאַפן לערנביכער ביי דער אוניווערסיטעט אין קאָפּענהאַגען „ג. ע. ק. גאד, קאָפּענהאַגען 1966“.

דאָס בוך עפנט זיך מיט אַ קורצער הקדמה אויף יידיש — און פון דער לינקער זייט, ביים סוף פון בוך, די אייגענע הקדמה אויף דעניש. ד"ר רפאל עדעלמאַן הייבט אָן די כרעסטאָמאַטיע מיט אַן אויסצוג פון עטלעכע זייטן פון דער „צאינה וראינה“. דער מחבר לאָזט איבער די אַר-כאַאישע ווערטער ווי זיי זענען פאַרעפנטלעכט אין יעקב יאַנאַווערס אויס-גאַבע, וואָרעם די כוונה פון מחבר איז, צו געבן די סטודענטן „אַן אָפּשניט פון דעם ווערק, וואָס שטעלט מיט זיך פאַר אַ מדרגה פון דער שפראַך, עברי-טייטש, וואָס איז נאָך פריי פון די צאָלרייכע סלאַווישע און מאָדערנע אייראָפּעאישע עלעמענטן“ — פון דער הקדמה.

דאָס קאַפיטל ענדיקט זיך אַזוי: „אין זעקסטן טאָג האָט אדם הראשון איין עבירה גיטאַן און איז וואָרין פאַרטריבן אויש דעם גן-עֶדן. נוא קען מען זעהען דאָש פון דעם אַנדערין טאָג און האָט זיך אָן גיפאַנגען די קריג“. איך מאָל זיך, אַז ד"ר רפאל עדעלמאַן מוז האָבן אין זיין ליטעראַטור-קלאַס פאַראינטערעסירטע סטודענטן, וואָס ווילן זיך באַקענען, אויב נישט מיט דעם בראשית פון יידיש, איז מיט אַ ביסל אַ ווייטערער תקופה; אַנדערש וואָלט ער נישט אַריינגענומען דאָס קאַפיטל.

און אפשר האָט ער אַריינגענומען דעם גרעסערן אויסצוג פון „צאינה וראינה“ צוליב יידישער טראַדיציע, טראַדיציע אין דעם רעליגיעזן זין, וואָס איז אים אַזוי נאָענט צום האַרצן.

פון מענדעלע מוכר-ספרים האָט דער צוזאַמענשטעלער אַ קאַפיטל פון „די קליאַטשע“, לויט דער וואַרשעווער אויסגאַבע פון 1828, „אַלע ווערק פון מענדעלע אין פינף בענד“.

אָוודאי איז דער יידיש דאָ אַ געלייטערטער, הגם דער אויסלייג איז אַ פאַרעלטערטער, אַ שטייגער: „האַפען דעם אָטהעם“ (כאַפן דעם אָטעם), וואָס דער צוזאַמענשטעלער האָט מיט אַ כיוון אַזוי איבערגעלאָזט.

די פראַגע איז אָבער, צי איז פאַסיק דאָס קאַפיטל, וואָס דער מחבר האָט אַריינגענומען, ריכטיקער, צי דאַרף מען בכלל לערנען מענדעלעס „די קליאַטשע“, מיט סטודענטן, וואָס ס'רוב זענען עכטע דענער; צי וועלן זיי תופס זיין די אַנצוהערענישן, די רמזים, זיין סאַטירע; צי קענען זיי אויפ-ראַפן מענדעלעס שאַרפע פקחות?

אַ סך פאַסיקער וואָלט געווען אַ קאַפיטל פון „שלמה ר' חיימס“, וואָס איז אין דער אמתן — שלום יעקב בן חיים משה אַבראַמאָוויטש.

פון שלום-עליכמס ווערק האָט ד"ר רפאל עדעלמאַן אַריינגענומען אין זיין כרעסטאָמאַטיע „ווען איך בין ראַטשילד“, פון דער ווילנע-וואַרשע-אויסגאַבע, 1925, אַ געלונגענער אויסוואַל. דער כתרילעווקער מלמד האָט אַ פּלאַן נישט בלויז אָפּצושאַפן מלחמות, נאָר אפילו אָפּצושאַפן געלט, „וואָס איז נישט מער ווי אַ יצר-הרע, אַ תאוה אַזעלכע, איינע פון די גרעסטע האוות“.

וואָס פאַר אַ גוטער מאַטעריאַל פאַר אַ לערער צו רעדן צו סטודענטן וועגן שלום-עליכמען!

פון י. ל. פּרץ „דער קונצנמאַכער“ פון זיינע פּאַלקסטימלעכע געשיכטן און פון שלום אַש — „דריי חופות“, לויט דער ניו-יאָרקער אויסגאַבע פון 1918, דאָס איז אַ לויבגעזאַנג צום שטעטל, וואָס קיינער האָט נישט געקענט אַזוי באַזינגען ווי שלום אַש.

דערנאָך ברענגט ד"ר רפאל עדעלמאַן „אַ זומער-בילד“ — „די ליבע פּראַווינץ“ פון ס. גאַרעליק.

אויף דעם אַרט האָט זיך גיכער געפאַסט אַ דערציילונג פון אברהם רייזענען, וואָס איז לויט מיין מיינונג, אונדזער גרעסטער שרייבער פון דער קורצער דערציילונג, אויך וואָס שייך שילדערונג פון סביבה, מיליע און שטייגער-לעבן. ער איז אין דער כרעסטאָמאַטיע נישט פאַרטראַטן, אויך נישט מיט קיין ליד.

איך רעכן, אַז דאָס נעמט זיך פון אַ באַשטימטער אויפגאַבע, וואָס דער צוזאַמענשטעלער האָט זיך געשטעלט, הגם זי איז פאַר מיר נישט קלאַר.

פון דער אַנטאַלאָגיע פון דער יידישער פּראָזע צווישן ביידע וועלט-מלחמות, וואָס עס האָבן צונויפגעשטעלט י. י. טרונק און אהרן צייטלין, ניו-יאָרק, 1946, ברענגט ד"ר רפאל עדעלמאַן אין זיין כרעסטאָמאַטיע: „דאָס רבישע אייניקל“ פון ה. ד. נאַמבערג, „ערד“ פון רחל קאַרן, „אייזיק

אשמדאי“ פון שיע טענענבוים און „דער גרינער“ פון חוה ראָזענפאַרב.

פון די אַנדערע מוסטערן, וואָס דער מחבר האָט געהאַלטן פאַר נייטיק אַריינצונעמען, וויל איך נאָך דערמאָנען: „די יידישע פּראָזע אין פּוילן“ פון י. י. טרונק, אַ קאַפיטל פון דוד בערגעלסאָנס „נאָך אַלעמען“, „חבוט הקבר“, דראַמע אין איין אַקט, פון דוד פינסקי, געדרוקט אין „קיום“ פאַריי, 1950. פון דער סאָוועטישער יידישער ליטעראַטור האָט דער מחבר אַריינ-

גענומען: „קומט, ווען די טוליפאנען בליען“ פון שירע גארשמאן, „סאָ-
וועטיש היימלאַנד“, מאַסקווע, 1962.

אין דער כרעסטאָמאַטיע געפינען זיך בלויז צוויי לידער — „דער
בעטלער“ פון מאַני לייב, פון זיין זאַמלונג „לידער און באַלאַדן“, ניו-יאָרק,
1955, און „אַ חלום“ פון א. סוצקעווער, פון זיין זאַמלונג „אַזויס“, תל-אביב,
1960.

צום סוף פון דער כרעסטאָמאַטיע ברענגט ד״ר רפאל עדעלמאַן אַ
קליין אַקאַדעמיש ווערטערבוך פון אַן ערך טויזנט ווערטער, פון העברע-
איזמען, סלאַוויזמען און סתם שווערע ווערטער, וואָס געפינען זיך אין די
מוסטערן פונעם לערנבוך.

די ווערטער ווערן גענוי פאַרטייטשט אויף דעניש און אַנגעגעבן,
טראַנסליטערירט זייער אויסשפראַך על-פי אשכנזישן נוסח. די סובסטאַנ-
טיוון אין לשון-יחיד ווערן אַנגענומען אין לשון-רבים. עס ווערט אַנגע-
געבן דער מין — לשון-נקבה — זכר. ביי אַ וואָרט, ווי „בדעה“, דערקלערט
ער שוין אויף איין וועג, וואָס עס מיינט „דעה“. אַ וואָרט, ווי „יאַדעשליווע“
(פון מענדעלעס „קליאַטשע“) דערקלערט ער — אַסטמע, קורצער אַטעם,
און אַזוי כסדר.

צום סוף ווילט זיך גאָד זאָגן, אַז ד״ר רפאל עדעלמאַן קלייבט זיך שוין
אַ לענגערע צייט קומען קיין ניו-יאָרק, בעיקר אין די אינטערעסן פון דער
יידישער אַפטיילונג פון דער קאַפּענהאַגענער קעניגלעכער ביבליאָטעק, וואָס
איז פון די גרעסטע יידישע ביבליאָטעקן אין אייראָפּע מיט זעלטענע יקר-
המציאותן פון יודאָאיקאַ.
ער וואָלט געווען אַן אַנגעלייגטער גאַסט, באַזונדערס פון אונדזער
יידישער סביבה.

„טאַג מאַרגן-זשורנאַל“, 1966

